

LUND UNIVERSITY

Medeltiden och arkeologin

mer än sex decennier

Andersson, Hans; Wienberg, Jes

2011

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Andersson, H., & Wienberg, J. (Red.) (2011). *Medeltiden och arkeologin: mer än sex decennier*. (Lund Studies in Historical Archaeology; Vol. 14). Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MEDELTIDEN OCH ARKEOLOGIN

Lund Studies in Historical Archaeology 14

Medeltiden och arkeologin

Mer än sex decennier

Redaktörer:

Hans Andersson & Jes Wienberg

Lund 2011

Boken är finansierad av:
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien

REDAKTÖRER Hans Andersson & Jes Wienberg. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

COPYRIGHT Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet samt författarna

GRAFISK FORMGIVNING Frederic Täckström, Stilbildarna i Mölle, sbmolle.com

ENGELSK SPRÅKGRANSKNING Alan Crozier

REPRO OCH TRYCK Elanders/Fälth & Hässler, Mölnlycke 2011

OMSLAGSBILD Vy över undersökningen i Örja by 2010. Foto: Thomas Hansson, Riksantikvarieämbetet, UV Syd i Lund.

ISSN 1653-1183

ISBN 978-91-89578-44-9

DISTRIBUTION www.arkeologibocker.se

Innehåll

Erik 90! <i>Hans Andersson & Jes Wienberg</i>	7
Ämnet medeltidsarkeologi Om det som förenar och fragmenterar <i>Emma Bentz</i>	11
Kyrkoarkeologin igår, idag och imorgon? En spekulativ positionsbestämning <i>Ing-Marie Nilsson</i>	29
Från stadsarkeologi till urbanitetsarkeologi? Förslag till framtidsperspektiv <i>Joakim Thomasson</i>	49
Varför gör vi på detta viset? Ideal och verklighet bland arkeologer och bönder i Skåne <i>Katalin Schmidt Sabo</i>	81
Erik Cinthios bibliografi 1946–2011 <i>Jes Wienberg</i>	101
Redaktörer och författare	109

Erik 90!

Hans Andersson & Jes Wienberg

Fig. 1. Erik Cinthio vid seminariet på AF-borgen i Lund 25 februari 2011. Foto: Bengt Almgren, Historiska museet i Lund.

När Erik Cinthio fyllde 90 år, ville vi hylla och tacka honom på ett mera otraditionellt sätt (fig. 1). Vi bad fyra nu verksamma inom medeltidsarkeologi/historisk arkeologi att vid ett seminarium den 25 februari 2011, dagen före 90-årsdagen, reflektera över ämnets läge i dag, ungefär sex decennier efter det att Erik satte bollen i rullning. Ni kan läsa deras inlägg i den här skriften. Men det finns också anledning att nämna något om vad Erik åstadkommit. Det kan endast bli rapsodiskt och naturligtvis inte som någon levnadsteckning.

Vi skulle vilja peka på fyra ting som vi menar är viktiga:

Det *första* är naturligtvis att Erik gjorde medeltidsarkeologi till ett självständigt ämne först som ämne i licentiatexamen i början av 1960-talet, men också redan då med viss undervisning på grundnivå. Visserligen hade

medeltidsarkeologi bedrivits tidigare, men det hade egentligen aldrig fått ett ordentligt akademiskt fotfäste i utbildningen, även om det fanns med i den lundsiska arkeologiprofessurens beteckning. Erik var mycket tidigt ute. Det var endast Rouen i Normandie som kunde konkurrera med Lund om att ha varit först. Att lägga grunden till ett nytt ämne inom humaniora är ingen enkel sak och ovanligt än i dag. Men Eriks initiativ innebar, att Lund kom att utexaminera studenter med specialkunskap inom den medeltida arkeologin med allt vad därtill hör. Det medförde också att forskning inom området kom i gång på allvar. Detta var en grundläggande insats, som Erik gjorde.

Det *andra* som vi vill nämna och som är lika viktigt som det första gäller de teoretiska utgångspunkterna för medeltidsarkeologiskt arbete. En central tanke hos Erik är, att bakom det materiella som vi som arkeologer skall hantera finns också det immateriella, det kulturella, tankar, idéer. Här var Erik postprocessuell långt innan detta begrepp blev annekterat av ett antal engelska arkeologer. Detta synsätt har präglat många av dem som studerat medeltidsarkeologi vid institutionen.

En *tredje* punkt, som bör framhållas, är den kombination av praktisk verksamhet och forskning som var kännetecknande för Eriks insats och många andra vid institutionen. Institutionen fungerade som landsantikvariekontor mer eller mindre. Många är de kyrkor, där man arbetat med antikvarisk rådgivning, dokumentation och forskning. Även om de organisatoriska förhållandena inom kulturmiljövården sedan ändrats radikalt, borde denna kombination vara en ledstjärna också för dagens antikvariska verksamhet.

Slutligen, som en *fjärde* punkt, måste också Eriks omsorg om Historiska museet och domkyrkomuseet och dess medeltida samlingar nämnas. Hans arbete för att kunna visa domkyrkans textilier på ett säkert och riktigt sätt var en kulmination på denna omsorg.

Erik känner alla igen, när han alert korsar Krafts torg mellan domkyrkan och Historiska museet, men ämnet medeltidsarkeologi har ändrat karaktär sedan dess etablering. Medeltiden finns kvar som en kärna i dagens ämne, men ämnet har expanderat i tid och geografi till det arkeologiska studiet av samhällen med skrift. Sedan 2005 har ämnet därför namnet historisk arkeologi.

Eriks 90-årsdag och mer än sex decennier med medeltidsarkeologi/ historisk arkeologi markerades med fyra inlägg, som representerar fyra forskningsfält, vilka alla har intresserat Erik. Det är ämnet självt, kyrkan, staden och landsbygden. Inläggen presenteras här som artiklar i bearbetad form.

Föredragshållarna och författarna står med ben i både medeltidsarkeolo-

Fig. 2. Deltagarna i seminariet "Mer än sex årtionden med medeltidsarkeologi – Erik Cinthio 90 år!", den 25 februari 2011. Foto: Bengt Almgren, Historiska museet i Lund.

gin och den historiska arkeologin, de representerar en yngre generation dvs. framtiden; yngre betyder här yngre än antologins redaktörer.

Den *första* artikeln är skriven av fil. dr Emma Bentz, som disputerade 2008 med avhandlingen "I stadens skugga". Avhandlingen behandlar den medeltida landsbygden som forskningsfält, och representerar således en arkeologihistorisk undersökning.

Den *andra* artikeln är skriven av fil. dr Ing-Marie Nilsson, som disputerade 2009 med avhandlingen "Mellan makten och himmelriket". Avhandlingen studerar romanska och gotiska kyrkor i Halland.

Den *tredje* artikeln är skriven av doktoranden Joakim Thomasson, som snart kommer att disputerar med en avhandling om urban byggnadskultur och det medeltida borgerskapets framväxt i Östdanmark 1000–1700.

Slutligen, den *fjärde* artikeln är skriven av fil. dr Katalin Schmidt Sabo, som disputerade 2006 med avhandlingen "Den medeltida byns sociala dimensioner", där utgångspunkten är utgrävningarna i Kyrkheddinge i Skåne.

Vår inledning har rubriken ”Erik 90!”, som var seminariets arbetsnamn under planeringen, medan antologin får en mera fyllig titel som anspelar på festskriften som Erik fick vid pensioneringen 1986. Festskriften rymde en bibliografi över hans publikationer, men eftersom Erik flitigt har fortsatt att publicera även som emeritus, presenteras här som den *femte* artikeln en ajourfört bibliografi för perioden 1946–2011.

Firandet av Erik och mer än sex decennier med medeltidsarkeologi/ historisk arkeologi samlade omkring 80 personer (fig. 2), inledningsvis till föredrag i Akademiska Föreningens lokaler i Lund. De 80 var alumni av alla årgångar, vänner och kolleger, från Sverige, Danmark, Norge, Finland och Tyskland. Firandet fick således karaktär av klassträff, där många kanske återförenades för första gången på många år, men en klassträff med ett aktuellt och inspirerande innehåll av forskning som pekar framåt mot nya decennier.

När nu en bok kommer från trycket kan även ett annat och närliggande jubileum uppmärksammas. 2012 är det nämligen 50 år sedan tillkomsten av medeltidsarkeologin som universitetsämne i Lund. Vi kan således fira både Eriks 90-årsdag och ämnets 50-årsdag inom en kort period.

Vi tackar Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, som har anslagit medel till seminariet och boken. Ett tack går också till Birgit Rausing, som har ingått i arrangörsgruppen och som såg till att vi fick en festlig avslutning med en buffé på Eriks gamla arbetsplats, Historiska museet.

Erik 90!

Introduction to a seminar and a book with four articles and also a revised bibliography celebrating Professor Emeritus Erik Cinthio's 90th birthday in 2011.

Ämnet medeltidsarkeologi

Om det som förenar och fragmenterar

Emma Bentz

Inledning

Bakgrunden till författandet av denna artikel är Erik Cinthios 90-årsdag som inföll tidigare i år och det festseminarium som arrangerades i samband med denna bemärkelsedag. Redan nästa år, 2012, infaller ytterligare ett jubileum. Då är det möjligt att blicka tillbaka på 50 år av regelbunden undervisning i ämnet medeltidsarkeologi vid Lunds universitet, som fick sin första formellt fastlagda läroplan för filosofie licentiatexamen år 1962 (Cinthio 1988¹). Låt vara att ämnet sedan 2005 formellt heter ”historisk arkeologi” – medeltiden utgör fortfarande en central beståndsdel av denna disciplin. Av dessa närmare fem decennier har artikelförfattaren varit verksam under de senaste 15 åren och därmed är merparten av medeltidsarkeologiämnets historia i Lund inte självupplevd. Mot denna bakgrund tänkte jag ta mig friheten att försöka se (tillbaka) på ämnet med ett ”inifrån men utifrån”-perspektiv med inspiration hämtad från främst vetenskapssociologin. Här ägnas mycket kraft och energi åt forskning kring hur sociala konstruktioner som ”discipliner”, ”fält” och ”institutioner” bäst kan beskrivas och förstås. Frågor som infinder sig rör exempelvis dessa enheters grundvalar, sammanhållande faktorer, förändring över tid, potentiella konfliktytor och gränser. Det kanske kan tyckas vara ett introvert förhållande, men ibland kan en blick lite snett från sidan på det invanda och till synes självklara göra gott.

Problemet med ”en början”

I mer traditionella framställningar av ämnen är det vanligt att man använder sig av en livscykelmetafor, enligt vilken en disciplin i likhet med människan genomlever olika stadier och man talar exempelvis om en disciplins födelse, ungdom och mognad. Yngre tendenser till detta inom medeltidsarkeologin finner man exempelvis i Christopher Gerrards historiografi över brittisk med-

eltidsarkeologi, där rubriker och ordval som associerar till mognadsprocesser och framsteg, t.ex. "Into the light" och "Out of the shell", är vanligt förekommande (Gerrard 2003). Att dessa stadier definieras och avgränsas utifrån ett efterhandsperspektiv är oundvikligt men inte alltid oproblematiskt. En första fråga att brottas med är därför när man egentligen kan tala om "en början" på ett ämne, i det här fallet på medeltidsarkeologin, var finner man denna? Det är ett välbekant faktum att en forskningshistorisk framställning alltid innebär ett urval av personer och händelser som tillsammans bidrar till konstruerandet av ett släkträd. Denna subjektiva genealogi kan man sedan välja att knyta an till på olika sätt, där även valet att *inte* hänvisa till tidigare verksamhet och forskare utgör ett av flera möjliga förhållningssätt (Bentz 2008: 29ff). Ofta är det äldsta belägget för en företeelse som utses till startskottet eller grundstenen för en verksamhet – oavsett om det sedan finns en kontinuitet i denna eller ej. Det är också vanligt att forskningshistoriska översikter beskriver ämnen som "unga men gamla", något som å ena sidan implicerar dynamik men å andra sidan samtidigt betonar en fast förankring i en befintlig tradition. Detta är synligt också inom medeltidsarkeologin, som ofta framställs som en ung akademisk disciplin där referenser till en äldre befintlig praktik ger ämnet extra tyngd (t.ex. Cinthio 1965a: 21; Andersson 1993: 7; Andersson *et al.* 2007: 19). Denna typ av retorik kan tänkas vara särskilt viktig i exempelvis ett etableringsskede, där nyskapande skall balanseras med tradition men förekommer även i senare faser. Tidiga namn i medeltidsarkeologins genealogi är, ur ett lundensiskt perspektiv, utövare och personligheter som Carl Georg Brunius, Georg Karlin, Otto Rydbeck och Ragnar Blomqvist. Utanför Lundasfären kan exempelvis Hans Hildebrand nämnas. I föreliggande artikel är det i första hand den akademiska formaliseringen och professionaliseringen av ämnet (liksom dess fortsatta utveckling), uttryckt bl.a. genom inrättandet av tjänster, kontinuerlig undervisning samt forskning, som skall uppmärksammas. Vi rör oss då i tiden runt 1960–65, det får utgöra vår början här idag. Detta innebär samtidigt att konsthistorikern Otto Rydbecks professur i ämnet "Nordisk och jämförande arkeologi och medeltidsarkeologi" (1919–1937) inte kommer att behandlas mer ingående. Beteckningen till trots föreläste Rydbeck mycket lite i ämnet medeltidsarkeologi varför man kan inte tala om en kontinuerlig undervisning vid denna tid (Andersson 1993: 14). Det var primärt den kyrkliga sfären som stod i centrum för Rydbecks medeltidsstudier, uttryckt bland annat genom omfattande studier av kalkmålningar, kyrkoskulptur och enskilda kyrkobyggnader (med Lunds domkyrka som det mest prominenta exemplet) (jfr bibliografi i Tuneld 1937).

Institutionalisering

Hur är det då möjligt att beskriva den disciplin som växte fram? Innan vi riktar uppmärksamheten mer direkt mot ämnet medeltidsarkeologi för att besvara denna fråga kan en kort exkurs om discipliner vara på sin plats.

Trots allt tal om gränsupplösande eller gränsöverskridande utgör den avgränsade disciplinen fortfarande en grundläggande enhet i den vetenskapliga sfären. Indelningen i olika ämnesgrenar har en lång tradition, men det är enligt flera forskare först mellan 1780–1850, en period som ibland betecknas som ”second scientific revolution”, som en professionalisering sker och bl.a. nya discipliner etableras medan redan existerande sådana omstruktureras (Shumway & Messer-Davidow 1991: 204f; Golinski 2005: 67ff). På detta följde också striktare ämnesgränser, bland annat uttryckt genom grundandet av institutioner, specialiserade vetenskapliga sällskap liksom tidskrifter (Golinski 2005: 67). I detta professionaliseringsskede bekräftades disciplinen som den primära enheten för kunskapsproduktion. Även idag sätter den ramen för det dagliga arbetet och ger dess utövare en identitet, ”jag är medeltidsarkeolog”, också i mötet med andra, och bekräftas i administration och vid medeltilldelning. För att beskriva discipliner använder vetenskaps-sociologer och -historiker ofta begrepp som associerar till makt (själva ordet ”disciplin” liksom ”kontroll” och ”styrning”) och rumsliga metaforer (t.ex. ”territorier”, ”gränser” och ”murar”) (Shumway & Messer-Davidow 1991). Ytterligare ett sätt att beskriva en disciplin på är att se den som resultatet av två fullgångna rörelser som jag här tänkte relatera till vårt ämne: en *yttre* respektive *inre* institutionalisering (Lundgren 1993; 1999). Medan de yttre faktorerna utgörs av mer handfasta och konkreta punkter, uppmärksammas med den inre institutionaliseringen mer abstrakta aspekter av en disciplins kärna och inre strukturer.

Om vi börjar med den yttre institutionaliseringen så omfattar denna exempelvis *inrättandet av tjänster*. I fallet medeltidsarkeologi gick vägen från Erik Cinthios docentur i ”konsthistoria med medeltidsarkeologi” (1957) till en personlig preceptur och lärostol (1965) som i sin tur sedan omvandlades till en professur (1969) (årtal ur Gerle 1968:132; Gustafsson 1986; Cinthio 1988). Beslut om en ordinarie professur som inte enbart var knuten till Erik Cinthios person fattades först 1985. Utöver ämnesföreträdaren tillkom ytterligare poster med tiden: en forskarassistenttjänst inrättades under 1970-talets första hälft (1973–75) och 1978 följde den första docentbefattningen. En yttre institutionalisering omfattar även inrättandet av *kontinuerlig undervis-*

ning. Som nämndes inledningsvis fick medeltidsarkeologin sin första formella läroplan 1962. Då hade Erik Cinthio redan tidigare undervisat studenter och genomfört utgrävningar av medeltida objekt, t.ex. i Svenstorp (1948–50) och Östra Tommarp (1959). Initialt krävdes en fil. kand-examen för studier i ämnet medeltidsarkeologi men tre år senare, 1965, ändrades förkunskapskraven och även en introduktionskurs på grundnivå erbjöds. Nu var det istället ett godkänt betyg i ämnet förhistoria som utgjorde en grundförutsättning för studierna och Erik Cinthio menar att medeltidsarkeologin också under 1970-talet i mångt och mycket "...hade kvar sin karaktär av kompletterande studiekurs i arkeologi." (Cinthio 1988: 8). Med tiden tillkom ytterligare kurser, bl.a. en tvåterminskurs från och med 1976 och även förkunskapskraven modifierades.

Ett sista tecken på att en yttre etablering ägt rum är högst konkret: man besitter *fysiska lokaler* för utförandet av det dagliga arbetet. Att nämna lokalerna kanske kan tyckas trivialt men dessa utgör de facto en av grundförutsättningarna för verksamheten. Det är också här den ibland till synes självklara "vetenskapliga vardagen" äger rum; ett idag etablerat forskningsfält inom vetenskapssociologin. Fokus har hittills främst legat på naturvetenskapliga ämnen och laboratoriemiljöer, där studier bland annat utförts av den omdiskuterade sociologen och antropologen Bruno Latour (t.ex. Latour 1987). Möjligheterna att studera humanistiska ämnen ur ett praktik-perspektiv har även varit föremål för diskussion (svenska exempel i Hallberg *et al.* 1996). Med risk för att låta högtidlig kan man framhålla att det är i de fysiska lokalerna som ämnen upprätthålls och reproduceras dag för dag; i samtal mellan kollegor, undervisning, den gemensamma forskningen liksom arbetet i det egna arbetsrummet. Sedan 1994 har medeltidsarkeologin och sedermera den historiska arkeologin sin hemvist på Sandgatan, dessförinnan var det Historiska museet (liksom några tillfälliga lokaler, t.ex. Kraftstorg 4 och Stora Gråbrödersgatan) som utgjorde den fasta punkten för ämnets utövare. Agardhianum i Botaniska Trädgården har sedan 2004 tjänat som "annex" till institutionen på Sandgatan och under en tid satt merparten av ämnets doktorander här. I skrivande stund pågår planeringen för en centrumbildning, tänkt att hysa ett flertal humanistiska ämnen i Zoologiska museets byggnad (som efter om- och tillbyggnad skall vara färdig 2014).

Dessa yttre faktorer bildar tillsammans en slags infrastruktur för ämnet. Förekomsten av dessa innebär också att ett ämne är sanktionerat och erkänt. Därigenom finns det också en viss garanti för kontinuitet, samtidigt som givetvis en ekonomisk och politisk konjunktürkänslighet består. De yttre faktorerna säger dock ytterst lite om vad som pågår *inuti* ett ämne. För att

komma in på ämnets beståndsdelar, hur dess kärna sett ut vid olika tidpunkter och identifiera vad som binder samman och förenar men också vad som kan verka splittrande får man vända sig till den *inre* institutionaliseringen av en disciplin. Vilka karaktäristika eller ledmotiv är det möjligt att urskilja genom åren inom medeltidsarkeologin?

Ståndsläran och medeltidsarkeologin: de fyra forskningsfälten?

Eftersom fyrståndsläran under flera decennier starkt har präglat ämnet lyfts den fram som ett första ledmotiv. Bakgrunden till indelningen står att finna i en medeltida självsyn som delade in människan i de som bad (*oratores*), krigade (*bellatores*) och arbetade (*laboratores*). I vissa länder, t.ex. Sverige, tillkom även en köpmannen (*mercatores*) som en fjärde grupp. Som bekant har denna självförståelse kommit att ”översättas” till medeltidsarkeologin och – lite förenklat formulerat – likställas med studiet av kyrkan, borgen, landsbygden och staden. I linje med detta löd rubrikerna i den kulturhistoriskt orienterade läroplanen från 1962: ”Lantkultur”, ”Stadskultur”, ”Borgkultur” och ”Byggnadsarkeologi och kyrklig byggnadskultur”. Denna indelning, och yngre varianter på denna, har resulterat i att medeltidsarkeologin ofta, men mestadels outtalat, setts som utgörandes själva summan av en stadsarkeologi, en borgarkeologi, en byggnads-/kyrkoarkeologi och en landsbygdsarkeologi. Varje gren har i större eller mindre utsträckning med tiden etablerat sina konferenser, nätverk, agendor och egenhistoria (fig. 1).

Detta är inget unikt just för en lundensisk eller skandinavisk medeltidsarkeologi och är kanske till och med tydligare på andra håll, t.ex. i England. Än idag utgör findelningen och förekomsten av en rad specialiserade nätverk karaktäristiskt för den brittiska medeltidsarkeologin: *Medieval Pottery Research Group* (sedan 1975), *Medieval Settlement Research Group* (grundad under annat namn 1952, nuvarande namn sedan 1986), *Moated Sites Research Group* (1972, sedan 1986 sammanslaget med föregående nätverk), *Urban Research Committee* (sedan 1970), *Finds Research Group 700–1700* (sedan 1983), *Castle Studies Group* (sedan 1986) samt *Society for Church Archaeology* (sedan 1996). Merparten av dessa nätverk arrangerar även egna konferenser och ger ut tidskrifter eller nyhetsbrev.

Ståndsläran har också ofta legat till grund för handböckernas och kursplanernas upplägg, där inte sällan olika materialkategorier snarare än problemområden utgjort en återkommande grundstruktur. Två bevarade litteraturförteckningar från 1976 respektive 1982 kan här tjäna som exempel, i vilka

	Konferenser och nätverk: Norden	Konferenser och nätverk: Europa
Stadsarkeologi	Nordiskt stratigrafimöte (1996 -)	
Kyrkoarkeologi	Nordiskt kyrkoarkeologiskt symposium (1981-)	
Landsbygds- arkeologi	Sydsvenskt nätverk för landsbygdsarkeologi (2007-)	Ruralia (1995-)
Borgarkeologi	Borgsällskapet (1994-)	Château Gaillard (1962-)
	<i>Land og by (1980-)</i>	<i>Medieval Europe (1992-)</i>

Fig. 1. Medeltidens traditionella fyrdelning reflekteras också i förekomsten av speciella nätverk, vigda åt staden, landsbygden, kyrkan respektive borgen. Samtidigt som schemat bekräftar denna tendens, ger det inte rättvisa åt den bredd som finns representerad inom de olika forumen. Medan exempelvis det nordiska stratigrafimötet länge huvudsakligen berörde urbana lämningar, så har detta ändrats och nu rymmer även landsbygdslämningar liksom byggnadsarkeologi i detta forum. Det primärt sydsandinaviska nätverket *Land og by* beaktar, som namnet antyder, såväl landsbygd som stad. På europeisk nivå existerar konferensen *Medieval Europe* sedan år 1992. Sessionerna på dessa sammankomster, som äger rum vart fjärde år, tenderar att ha fyrdelningen som utgångspunkt.

följande indelning står att läsa: metod, landsbygd, byggnadsarkeologi, kyrka, borg, stad (flestar titlar), keramik, övrigt artefaktmaterial samt kulturmiljövård och mentalitetshistoria.

Styrkeförhållandena mellan fälten har sett olika ut genom decennierna och vilken inriktning som varit mest tongivande vid en viss tidpunkt har varierat. Ett välbekant exempel är den långa stadsarkeologiska dominansen inom medeltidsarkeologin, något som var mest markant fram till sent 1980-tal. Det är värt att notera att den medeltida staden som studieobjekt inte utgjorde ämnesföreträdaren Erik Cinthios huvudsakliga forskningsintresse

(jfr bibliografi, Wienberg 2011). Däremot insåg Cinthio vikten av att koppla utbildningen i medeltidsarkeologi till den antikvariska sfären för att på så sätt bidra till att förbättra förutsättningarna för bl.a. stadsarkeologin och dess praktik, något som berörs i ett flertal artiklar (Cinthio 1965a; 1965b; 1972). Flera av dessa texter är författade under en tid då skyddet för urbana lämningar var allt annat än självklart (Larsson 2000).

Det är lätt att förklara stadsarkeologins uppenbara dominans med hänvisning till den pågående exploateringen av stadskärnorna och den otillfredsställande antikvariska situationen där, men den kan även förstås som ett uttryck för prioriteringar och outtalade värderingar inom den medeltidsarkeologiska sfären. I ett tidigt skede förefaller tjocka kulturlager med stora kvantiteter material ha lockat fler utövare till staden än till landsbygden med dess by- och gårdsbebyggelse, där föreställningar om tunna, skadade kulturlager eller om ett påvert, under århundraden i stort oförändrat fyndmaterial, sannolikt verkat hämmande för utforskandet. Senast efter 1990- och 2000-talets omfattande bytomtsundersökningar är bilden en annan och landsbygden ger idag upphov till andra associationer. Exemplet stads- och landsbygdsarkeologi belyser också den rörlighet ämnet besitter, där specialiseringarna eller fälten må finindela ämnet på ett ibland oönskat sätt, men där det ändå finns en dynamik som visar att styrkeförhållandet mellan delarna inte på något sätt är fastlagt en gång för alla.

Specialiseringen, det vill säga fyrdelningen av ämnet, har med jämna mellanrum hamnat i skottelden men uppdelningen i delområden har samtidigt varit svår att frigöra sig ifrån. Detta kan sannolikt kopplas till ett mer allmänmänskligt – och inte ett enbart forskningsspecifikt – behov av att kategorisera och avgränsa för att kunna hantera och överblicka en viss materia eller ett problemområde. Som ofta påpekats är ju egentligen redan ämnet ”medeltidsarkeologi” i sig själv uttryck för en specialisering. Men vi riskerar därigenom också att så att säga ”disciplineras av våra discipliner” (Messer-Davidow *et al.* 1993: vii) och därigenom begränsa synfältet. Å andra sidan har livaktiga arkeologiska forskningsfält skapats med specifika frågeställningar och forum, såväl nationellt som internationellt, något som också ger styrka.

Under 1990-talet vann ett landskapsperspektiv där så att säga ”alla delar ingår” ökat gehör och viljan att fokusera på relationer mellan olika företeelser i utvalda landskapsutsnitt snarare än på studier av enskilda materialkategorier är en tendens inom ämnet idag (t.ex. Anglert 2006; Lihammer 2007). Detta har också fört med sig att blickvinklar och utgångspunkter förskjutits, skenbart neutrala begrepp granskats (t.ex. ”omland”, Anglert 2006: 243f)

Tabell 1.

	Kyrka	Stad	Borg	L-bygd	Artefakt	Teori/ Metod	Byggnads- ark.	Numis- matik	Osteo- logi	Ark i SH	Menta- litet	Div.	Summa
1976	1												1
1977		1											1
1978					1								1
1979													
1980													
1981		3											3
1982		1		1	2				1				5
1983	1	1										1	3
1984			1		2							1	4
1985	2	1			1		1	2					7
1986	2		2		3							1	8
1987	3	1	2		1			1				1	9
1988	4		2	1	1				1	1			10
1989	2												2
1990				1	1		1			2			5
1991	4						1						5
1992	3			2	3	1		1				2	12
1993	1	1	1	1	2					2	1	1	10
1994	5	2	1		4		3	1		1	4	1	22
1995	3	1	2	4	4	1		1		3		3	22
1996	8	1		5	2	1	3				1	1	22
1997	6	2	3	3	2						1	5	22
1998	4	1	2	3	0		2			1		2	15
1999	5	1	2	5	2					1	1	1	18
2000	2			3			1					7	13
2001	5			3	1		1					3	13
2002	4			2	1							1	8
2003	1	1	2	3	3	1				1		2	14
2004	1		1								1		3
2005	1	2		2	2		1			2			10
2006	1	2		2	1		1					1	8
2007	5	2	2	1			2			1		3	16
2008	1			1						2			4
2009	2	2		1			1			1		3	10
2010	3		2	1						1		2	9
1976– 2004	67	18	21	37	36	4	13	6	2	12	9	33	258
2005– 2010	13	8	4	8	3		5			7	0	9	57
Summa	80	26	25	45	39	4	18	6	2	19	9	42	315

och ibland att likheter snarare än skillnader uppmärksammas (t.ex. mellan stad-land). Beteckningarna på de delkurser som ingår i grundkursen i historisk arkeologi kan också sägas reflektera ambitionen att anlägga ett vidare, kontextualiserande perspektiv: "Landskap och bebyggelse", "Byggnadskultur och bilder", "Människor och ting" samt "Historisk arkeologi: ting, texter och bilder". Jes Wienberg konstaterade emellertid att ståndsläran år 2005 fortfarande skymtade fram och låg kvar som "en undertone" i utbildningens grundstruktur (Wienberg 2005: 73). Idag, sex år efter det formella namnbytet som innebar en anpassning till befintlig antikvarisk praktik och uttalat vidgade kronologiska och geografiska ramar kan det vara på sin plats att fråga sig vilket nedslag detta har hunnit göra i studenternas uppsatsskrivande? Det förefaller rimligt att använda C/D/CD-uppsatser som materialbas snarare än licentiat- och doktorsavhandlingar, då endast ett fåtal nya avhandlingsarbeten påbörjats sedan år 2005. För tiden 1976–2006 baserar sig sammanställningen på uppsatsförteckningar i institutionens bibliotek. För återstående tidsperiod (2007–2010) har sökningar i *LUP Student Papers*, ett digitalt arkiv där samtliga studentuppsatser framlagda vid Lunds universitet registreras (och i stor utsträckning även är nedladdningsbara i sin helhet), genomförts.²

Medan frågor om de rumsliga och tidsmässiga avgränsningarna behandlas längre fram i texten, skall här val av uppsatstema lyftas fram. Är det möjligt att sedan 2005 skönja eventuella förändringar i valet av ämne jämfört med tidigare period? Efter att ha gått igenom uppsatsförteckningar för tiden 1976–2010 (n= 315) och genomfört en tematisk indelning kan man konstatera att endast små skillnader går att urskönja mellan perioderna 1976–2004 och 2005–2010 (jfr tabell 1). Då det självfallet finns en rad källkritiska aspekter att beakta kring detta förfarande, exempelvis rörande representativitet och den valda tematiska indelningen, har jag valt att här snarare tala om tendenser, utläsbara

Tabell 1. Sammanställning av C-, D- och CD-uppsatser för tiden 1976–2010 avseende ämnesval. Indelningen följer till stora delar Redin 1995 med ett par modifieringar och tillägg. Den valda indelningen kan självfallet diskuteras och sammanställningen skall främst ses som uttryck för tendenser inom ämnet. "Kyrka" innefattar studier av enskilda objekt (kyrkor, kloster, dopfuntar, kalkmålningar etc.) samt frågor rörande förkristet-kristet liksom reformationen. "Landsbygd" inkluderar studier av by- och gårdsbebyggelse liksom större landskapsutsnitt. Kategorin som något oprecist döpts till "Arkeologi i samhället" innefattar uppsatsämnen som behandlar frågor rörande kulturmiljövård, antikvarisk praxis samt medeltidsarkeologi på museer och i skolan. Under "Diverse" har ovanliga anläggningskategorier och "udda" ämnen samlats.

i tabellen, snarare än att redovisa materialet i diagramform. Diskrepansen mellan antalet uppsatser för de två perioderna ($n=258$ respektive $n=57$) gör att diagramformen hade tenderat att vid en första anblick visa markanta, procentuella skillnader, något som dock ej återspeglar verkliga förhållanden.

Den kyrkliga sfären har genomgående hög popularitet och utgör i princip varje årskull det största enskilda blocket. Studier av landskapsutsnitt och bebyggelseregioner ökar i antal från och med 1990-talets första hälft medan borgen som studieobjekt med få undantag finns med under hela tidsperioden. Studier av städer saknas åren runt 1990 och under 2000-talets första år men är annars genomgående representerade. Artefaktstudier utgör en egen kategori och av dessa uppsatser behandlar merparten stadsmaterial. Specifika artefaktstudier av ”traditionella” material (keramik, hantverk) saknas i princip helt sedan 2005. Renodlat teoretiska ämnen är ovanliga under hela den studerade tidsperioden. Ämnen som behandlar medeltidsarkeologin i dagens samhälle (på museer, inom kulturmiljövården) är en kategori som dyker under sent 1980-tal och som sedan dess kan uppvisa en jämn popularitet fram till idag.

Problemområden

Det har inte rått någon brist på frågeställningar genom decennierna! Många problemkomplex ”med underavdelningar” formulerades i tidiga texter av Erik Cinthio, som utöver det egna specialintresset för företeelser i den kyrkliga sfären även lyfte fram betydelsen av ett arkeologiskt studium av stående byggnader liksom vikten av att integrera stadens arkeologiska lämningar i en antikvarisk praxis (t.ex. Cinthio 1963: 200; 1965a: 24). Inflytelserik blev även Rikard Holmbergs år 1977 framlagda avhandling (Holmberg 1977). I arbetet sökte Holmberg teckna ett helporträtt av de Öresundsnära socknarnas socioekonomiska utveckling tiden 800–1600. Den kronologiska genomgången finindelades utifrån de fyra stånden – befästningar, kyrkor, stadsbebyggelse samt landsbebyggelse – med tillägget ”handels- och kulturförbindelser”. Som påpekats i andra sammanhang fick detta arbete betydelse för ämnets fortsatta forskningsinriktning, mycket på grund av sin breda materialbas och det anlagda makroperspektivet samt en ”lång” definition av medeltiden. Som en parentes skall tilläggas att utöver arbetets inomvetenskapliga betydelse, så har också den dramatiska disputationen för idag nästan 35 år sedan bidragit till att placera Holmberg och hans arbete i ämnets muntligt traderade egenhistoria.

Ämnets tyngdpunkter må ha varierat över tid, men teman som statsbildning, urbanisering, frågor rörande kyrklig organisation, feodalism, liksom

lite senare den vandrande byn respektive den stationära byns uppkomst, har så gott som alltid varit närvarande även om konjunkturerna för respektive problemområde skiftat. Också de teoretiska perspektiven på dessa problemfält har varierat och en del hypoteser och förklaringsmodeller har kunnat avfärdas medan andra har modifierats. De många omfattande problemkomplexen har genererat frågeställningar att samlas kring *inom* disciplinen, att tidvis *strida om* inom disciplinen, men de har även fungerat som gränsobjekt för kommunikation och samarbete. Beteckningen ”gränsobjekt” (eng. *boundary object*) används inom vetenskapsociologin för objekt som har en viss betydelse i sin egen sfär, men som också har en mer allmän betydelse som möjliggör kommunikation och generaliseringar mellan olika ämnesutövare (Star & Griesemer 1989). Gränsobjekten kan vara konkreta objekt eller abstrakta idéer. I Star och Griesemers egen studie, som behandlar etableringen av ett naturhistoriskt museum i Kalifornien 1907–39, där en rad grupper med olika bakgrund (amatörer, sponsorer, professionella yrkesutövare och administratörer) skulle samarbeta trots delvis olika utgångspunkter och intressen, utgjorde arter, standardiserade formulär och kartor exempel på gränsobjekt (Star & Griesemer 1989: 408). Även inom medeltidsarkeologin kan flera ”klassiska” begrepp och forskningsobjekt sägas besitta egenskapen att vara ”...plastic enough to adapt to local needs and the constraints of the several parties employing them, yet robust enough to maintain a common identity across sites.” (Star & Griesemer 1989: 393). Ett exempel är den medeltida byn som utöver arkeologer samlat historiker, kulturgeografer, etnologer och vegetationshistoriker (jfr Bentz 2008: 64, 250ff).³ Intresset för ett problem eller ett objekt är gemensamt, men samtidigt som det möjliggör kommunikation kan utgångspunkter liksom frågeställningar variera. Eftersom gränsobjektet i fråga är viktigt för alla inblandade är det också värt att konkurrera om, inte bara mellan olika discipliner men också internt mellan forskargrupper (jfr Hallberg 2001 om etnologin och dess gränsobjekt).

Behovet av samarbete mellan discipliner påtalades tidigt och ofta har diskussionspartnerna kommit från historie- och geografiämnet, från osteologin och kvartärgeologin. På senare tid utgörs samtalspartnerna allt oftare även av etnologer och sociologer, medan Erik Cinthio i ämnets etableringsskede särskilt framhöll numismatik och osteologi (Cinthio 1965a: 31ff). En första insikt i det sistnämnda ämnets arbetsmaterial och -metoder erhöll medeltidsarkeologer vid denna tidpunkt genom att delta i anatomisk undervisning vid den medicinska fakulteten (Cinthio 1965a: 33)! Vidare har en rad tvärvetenskapliga projekt tjänat som mötespunkter för gemensamma och

ämnesspecifika intressen: Nordiska Ödegårdsprojektet, Medeltidsstaden och ”Ystad-projektet”. Det medeltidsarkeologiska inslaget har varierat och för exempelvis projekt som berört den medeltida landsbygden har arkeologin ofta spelat en relativt undanskymd roll, där andra ämnens längre forsknings-tradition beträffande studiet av landsbygdens lämningar (utifrån skriftliga dokument eller i kartmaterial) gett dessa discipliner en mer framträdande position (jfr Ersgård & Hållans 1996: 21). Detta leder oss in på den större frågan om medeltidsarkeologins ämnesidentitet och relation till de andra discipliner som befolkar den humanistisk-akademiska sfären.

Spegel, spegel på väggen där...

Ett annat ledmotiv och tillika mer specifikt internt medeltidsarkeologiskt projekt har frågan om disciplinens egen- respektive icke-egenart varit, som här kort skall tas upp. Diskussioner har förts om dess förhållande till andra ämnen (främst till historieämnet liksom till andra arkeologier) och om relationen mellan ting–text (på senare tid betonar man åter *bildens* betydelse i detta sammanhang, något Erik Cinthio tidigt uppmärksammade). Också frågan om ämnets kronologiska avgränsningar har debatterats regelbundet. Den lundabaserade tidskriften *META* (Medeltidsarkeologisk tidskrift) utgjorde länge en temperaturmätare på ämnet och här var det möjligt att följa identitetssökandet (t.ex. ett flertal bidrag i *META* 1988: 1–2; 1989: 1; 2002:2). En pågående, intern diskussion hör sannolikt en relativt ung disciplin till, där gränser testas och en identitet ska formas. Även senare, i brytnings- och förändringsskeden tenderar denna typ av diskussioner att få nytt liv. Istället för att se det som en svaghet kan man bejaka diskussionerna och se det som uttryck för en sund, kritisk självbild. Samtidigt är det inte oviktigt att i detta sammanhang ställa sig frågan hur ämnet kan tänkas att uppfattas utifrån? Trots gränsen och gränsdragningens ofta negativa klang äger de relevans när blickar riktas mot vårt ämne. Vilka associationer ger ”historisk arkeologi” upphov till och hur uppfattas denna i förhållande till den numera avlagda beteckningen ”medeltidsarkeologi”? Medeltidsarkeologin var länge starkt förknippad med lärosätet i Lund, både på grund av att landets enda grund- och forskarutbildning i ämnet fanns här men även innehållsmässigt låg den geografiska tyngdpunkten på södra Skandinavien. Den historiska arkeologin saknar en geografisk avgränsning till Europa liksom snäva kronologiska ramar, vilket uppfattas som en fördel av ämnesutövare. Å andra sidan kan termen ”historisk arkeologi” just därigenom möjligen

också – för utomstående – uppfattas som mer undflyende och vag än den äldre disciplinbeteckningen.⁴

Idag: viljan att vara gränslös

Oavsett hur man har betraktat medeltidsarkeologins identitet och placering i det humanistiska forskningslandskapet, så har det tidigt rått en enighet om det irrelevanta i en strikt kronologisk avgränsning till medeltiden. Erik Cinthio lyfte fram detta redan 1965 när han talade om medeltidsarkeologin som en historisk arkeologi ”vars gräns för den praktiska verksamheten ej är fixerad framåt i tiden.” (Cinthio 1965a: 31). Också i remissutlåtande inför inrättandet av disciplinen framkom förslag på beteckningen ”historisk arkeologi” (Carl-Axel Moberg). Idag, ”i en globaliserad värld”, för att använda en sliten formulering, har gränser kommit att uppmärksammas i allt högre utsträckning, inom alla områden, oftast med negativa konnotationer; som uttryck för trångsynthet och isolering, bakåtsträvande och som hinder för ny kunskap. Gamla gränser ifrågasätts, men paradoxalt nog behöver man dem också för att ge möjlighet till förändring och vidareutveckling. Så även inom vår disciplin. De gränser som skapats genom exempelvis fyrståndsläran eller en initial fokusering på ett begränsat tidsavsnitt – (den primärt nordiska) medeltiden – har varit något att ta spjörn mot och att gå i klinch med för att vidga horisonten. Nu har vi sedan 2005 formellt här i Lund ämnet ”historisk arkeologi”. I antologin *Triangulering* lyfts just det vidgade och gränslösheten fram (Mogren *et al.* 2009). De kronologiska ramarna har tänjts. Bort med det nationella och eurocentriska, ut i världen – även den virtuella (världen) är numera en option! Rummet blir allt större och med detta växer också kraven på det man skall behärska. Av uppsatssammanställningen (tabell 2) framgår att den kronologiska avgränsningen till en ”klassisk” definition av medeltiden fortfarande dominerar (29 av 57 uppsatser, perioden 2005–2010), men det går även att urskilja en svag tendens att uppsatsskrivande studenter lämnar denna till förmån för studier av övergången medeltid-eftermedeltid respektive eftermedeltiden och modern tid (fram till idag).

Det är ännu ytterst få uppsatser (detsamma gäller för avhandlingsprojekt) som tar steget utanför den omedelbara skandinaviska sfären och/eller inkorporerar icke-europeiskt material eller teorier (tabell 3). Det återstår alltså att se om detta förhållande ändrar sig i framtiden. Viljan att vara gränslös är ett stort ansvar och en utmaning för den historiska arkeologin, där specialisering och ett brett perspektiv måste balanseras.

	Vikingatid	V-tid- Med-tid	Medeltid	M-tid efter-med	Efter- medeltid	Nutid	”Utan tid”	Summa
1976–2004	3	20	176	19	10	19	11	258
2005–2010	1	3	29	4	8	11	1	57

Tabell 2. Sammanställning av C-, D- och CD-uppsatser för tiden 1976–2010 avseende kronologiska avgränsningar, baserat på uppsatstitlar och abstracts. Under rubriken ”Utan tid” har ämnen utan direkt kronologisk avgränsning samlats.

	Med. DK	Med. SV	Med. Fin, Is, Nor	Skandi- navien	Övriga Europa	Utanför Europa	”Utan rum”	Dagens SH	Summa
1976–2004	113	60	7	27	4	0	31	16	258
2005–2010	26	7	0	7	4	1	5	7	57

Tabell 3. Sammanställning av C-, D- och CD-uppsatser för tiden 1976–2010 avseende det i uppsatserna behandlade geografiska rummet, baserat på uppsatstitlar och abstracts.

Sammanbindande praktiker

Man kan använda många olika metaforer för att beskriva ett ämne. En som är användbar också för medeltidsarkeologin och den historiska arkeologin är rörelsemetaforen, som vetenskapsteoretikern Margareta Hallberg använde sig av för att beskriva etnologiämnet (Hallberg 2001). Discipliner innebär inga konstanta, frusna tillstånd utan är istället lika med pågående förhandlingar, skiftande konjunkturen för ett ämnes olika delar med variationer i uttryck och fokus – alltså i högsta grad levande organismer! Detta avspeglar sig i var ämnets tyngdpunkt ligger vid en viss tidpunkt. Under en lång tid dominerade stadsarkeologin och den sydkandinaviska sfären, under 1990-talet utvidgades det studerade rummet ytterligare och landsbygd–landskap–utmark togs upp på agendan. På andra sidan 2000 har det talats mycket om individer, aktörer, mikrokosmos men också om de stora berättelsernas återkomst. Dessa aktuella tendenser delar den historiska arkeologin med arkeologiämnet i stort. Vissa saker läggs till medan andra försvinner från dagordningen, för en tid eller för alltid. Samtidigt hänger många centrala frågeställningar kvar, de modifieras och nya ansatser blir synliga: från urbanisering till urbanitet och urbanism eller från landsbygd till landskap (på kartan eller de mentala). Dessa rörelser avspeglar sig i sin tur i utformandet av läroplaner liksom i ämnesval vid uppsats- och avhandlingsförfattande. På så sätt har varje generation av medeltidsarkeologer (eller historiska arkeologer) sin specifika karta och sina koordinater. Här är inte bara universitetets medeltidsarkeologi närvarande, utan även

de utgrävningar som blir del av en muntligt traderad historia för en viss studentgeneration: är det Östra Tommarp, PK-banken, Trondheim och Lindholmen? Eller kanske Öresundsförbindelsen och Uppåkra? Men det finns också andra sammanhållande fixpunkter. Till dessa räknas vetenskapens olika minnespraktiker/*commemoration practices* (Abir-Am 1999). Festkollegiet i samband med Erik Cinthios bemarkelsedag i februari var i sig ett gott exempel på just en sådan praktik; inom akademien uppmärksammas jubileer och bemarkelsedagar, det delas ut priser och det ges ut festskrifter. En liten, men speciell, minnespraktik i just vårt ämne är pokalen som överräckas till varje nydisputerad för att sedan vandra vidare till nästa som står på tur. Detta är bara några av de återkommande händelser som alla på sitt sätt bidrar till att hålla samman ett ämne och dess utövare. Festkollegiet samlade många generationer av medeltidsarkeologer och historiska arkeologer liksom forskare från andra discipliner för att fira jubilarer Erik Cinthio och hans stora insats för ämnets existens, med dess fasta förankring som universitetsdisciplin och som en integrerad beståndsdel i den antikvariska sfären. Om jag minns rätt föll ordet ”klassträff” ett flertal gånger, och även om ämnets alla utövare vid det här laget – närmare femtio år efter det att de första studenterna i medeltidsarkeologi kunde påbörja sina studier med Erik som mentor – torde fylla en hel skola snarare än ett klassrum, så var det en synnerligen passande beteckning på sammankomsten!

The subject of medieval archaeology: what unifies and what separates

Prompted by the celebration of Erik Cinthio's 90th birthday, this article seeks to discuss the establishment and further existence of the discipline of medieval archaeology at Lund University from the 1960s until today. It is not merely a historical account but rather a subjective attempt to discuss the subject, partly inspired by perspectives coming from the sociology of science. This is done in order to highlight questions regarding the foundations of the discipline, unifying factors, but also potential sources of conflicts as well as internal and external boundaries.

Noter

- 1 I anslutning till Erik Cinthios artikel i *META* 1988/1–2 är studieplanen från 1962 återgiven i sin helhet.
- 2 <http://www.lu.se/student/upsats-exjobb-och-examensarbete/soek-opsatser-och-examensarbeten> [2 maj 2011].
- 3 För ytterligare exempel på begreppets användning inom arkeologiämnet, se Gillberg & Jensen 2007.

- 4 Anders Andrén har också påpekat att beteckningen inte är helt oproblematiskeftersom den kan ge upphov till associationen att skriftlösa samhällen skulle sakna historia (Andrén 1997:16f).

Referenser

- Abir-Am, P. G. 1999. Introduction. I: Abir-Am, P. G. & Elliott, C. A. (red.), *Commemorative Practices in Science: Historical Perspectives on the Politics of Collective Memory*. Osiris 14. Chicago, s. 1–33.
- Andersson, H. 1993. Medieval Archaeology in Scandinavia. I: Andersson, H. & Wienberg, J. (red.), *The Study of Medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology Lund 11–15 June 1990*. Lund Studies in Medieval Archaeology 13. Stockholm, s. 7–21.
- Andersson, H., Scholkmann, B. & Svart Kristiansen, M. 2007. Medieval Archaeology at the Outset of the Third Millennium: Research and Teaching. I: Graham-Campbell, J. with M. Valor, *The Archaeology of Medieval Europe, 1. Eight to Twelfth Centuries AD*. Århus, s. 19–45.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Kulturhistoriskt bibliotek. Stockholm/Stehag.
- Anglert, M. 2006. Landskapets urbanitet. I: Larsson, S. (red.), *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Lund, s. 229–269.
- Bentz, E. 2008. *I stadens skugga. Den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält*. Lund Studies in Historical Archaeology 8. Lund.
- Cinthio, E. 1963. Medieval archaeology as a research subject. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1962–1963*, s. 186–202.
- Cinthio, E. 1965a. Vad är medeltidsarkeologi? *Ale* 1965: 1, s. 21–33.
- Cinthio, E. 1965b. Stadsarkeologi. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1965*, s. 27–34.
- Cinthio, E. 1972. By, borg, stad och kyrka i det medeltida Skåne. I: Behr, U. & Swartling, I. (red.), *Forn tid för framtid. Festskrift till kung Gustaf Adolf den 11 november 1972*. Stockholm, s. 175–178.
- Cinthio, E. 1988. Examensämnet medeltidsarkeologi. Tillblivelse och utveckling. *META* 1988: 1–2, s. 3–14.
- Ersgård, L. & Hållans, A-M. 1996. *Medeltida landsbygd. En arkeologisk utvärdering – Forskningsöversikt, problemområden, katalog*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 15. Stockholm.
- Gerle, E. (red.). 1968. *Lunds universitets matrikel 1967–68 utgiven med anledning av universitetets 300-årsjubileum*. Lund.
- Gerrard, C. 2003. *Medieval Archaeology. Understanding traditions and contemporary approaches*. London.
- Gillberg, Å. & Jensen, O. W. 2007. Processes of professionalisation and marginalisation – a constructivist study of archaeological field practices in Sweden 1870–1910. I: Bentz, E. & Rudebeck, E. (red.), *Arkeologins många roller och praktiker. Två sessioner vid VIII Nordic TAG i Lund 2005*. Archaeology @ Lund 1, s. 9–27.
[[Http://www.lu.se/o.o.i.s?id=12588&postid=538914](http://www.lu.se/o.o.i.s?id=12588&postid=538914)]

- Golinski, J. 2005. *Making natural knowledge. Constructivism and the history of science*. Chicago.
- Gustafsson, E. 1986. Kunskap ur det förgångna. I: Andrén, A. et al. (red.), *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund, s. 23–30.
- Hallberg, M. 2001. *Etnologisk koreografi. Att följa ett ämne i rörelse*. Nora.
- Hallberg, M., Molander, B. & Olausson, L. (1996) *Vetenskap som praktik. Skisser till undersökningar av vetenskapens praktiska sidor*. Göteborg.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska Öresundskustens medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. Nr 11. Bonn/Lund.
- Larsson, S. 2000. *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890–1990*. Archaeologica Lundensia: investigationes de antiquitibus urbis Lundae 9. Lund.
- Latour, B. 1987. *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge.
- Lihammer, A. 2007. *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund Studies in Historical Archaeology 7. Lund.
- Lundgren, A. 1993. Discipliner och institutionalisering inom 1900-talets svenska vetenskaper. I: Sundin, B. (red.), *Från hermetism till rationell distribution. Föredrag vid svensk idéhistorisk konferens 1992*. Umeå, s. 99–110.
- Lundgren, A. 1999. Naturvetenskaplig institutionalisering: The Svedberg, Arne Tiselius och biokemin. I: Widmalm, S. (red.), *Vetenskapsbärarna. Naturvetenskapen i det svenska samhället, 1880–1950*. Hedemora, s. 117–143.
- Messer-Davidow, E., Shumway, D. R. & Sylvan, D. (red.). 1993. *Knowledges. Historical and Critical Studies in Disciplinarity*. Charlottesville.
- META. Medeltidsarkeologisk tidskrift*. 1988:1–2; 1989:1; 2002:2.
- Mogren, M., Roslund, M., Sundnér, B. & Wienberg, J. 2009. Historisk arkeologi vid garfälten. I: Mogren, M., Roslund, M., Sundnér, B. & Wienberg, J. (red.), *Triangulering. Historisk arkeologi vid garfälten*. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund, s. 7–12.
- Redin, L. 1995. Some Remarks on Historical Archaeology in Sweden between 1986 and 1990 Based on “Nordic Archaeological Abstracts”. *Current Swedish Archaeology* 3, 1995, s. 85–95.
- Shumway, D. R. & Messer-Davidow, E. 1991. Disciplinarity: An introduction. *Poetics Today* 12: 2, s. 201–225.
- Star, S. L. & Griesemer, J. R. 1989. Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907–39. *Social Studies of Science* 19: 3, s. 387–420.
- Tuneld, J. 1937. Bibliografi över Professor Otto Rydbeck's utgivna skrifter. *Från stenålder till rokokon. Studier tillägnade Otto Rydbeck den 25 augusti 1937*. Lund, s. 375–391.
- Wienberg, J. 2005. Historisk arkeologi i samtiden. *META* 2005: 2, s. 66–76.
- Wienberg, J. 2011. Erik Cinthios bibliografi 1946–2011. I: Andersson, H. & Wienberg, J. (red.), *Medeltiden och arkeologin – mer än sex decennier*. Lund Studies in Historical Archaeology 14. Lund, s. 101–108.

Opublicerat material

Litteraturförteckning medeltidsarkeologi. (1976). Påbyggnadskurs CD 1 och D 2.

Litteraturförteckning medeltidsarkeologi. (1982). Studiekurs AK 200 och AK 201.

Kyrkoarkeologin igår, idag och imorgon?

En spekulativ positionsbestämning

Ing-Marie Nilsson

Varje forskare får någon gång i sin karriär anledning att sysselsätta sig med inomdisciplinär introspektion över det forskningsområde inom vilket han eller hon är verksam. Under de senaste decennierna har flera sådana studier av kyrkoarkeologin publicerats (t.ex. Cinthio 1965; Andersson & Forsström 1983; Sundnér 1989; Wienberg 2006a). I dessa analyser ingår som regel ett moment av siande om framtiden, där slutsatsen ofta blir att just det fält inom vilket den aktuella forskaren själv är verksam eller brinner för, är den enda (eller åtminstone den klart bästa) vägen framåt. Erik Cinthios 90-åriga födelsedag har gett mig en anledning att gripa pennan och författa just en sådan självbespeglade artikel. Syftet är att förmedla min personliga syn på kyrkoarkeologin, att reflektera över vilka vägar den tagit i det förflutna och vart det kan tänkas bära hän i framtiden. Jag har, både med tanke på kyrkoarkeologins djupa lundensiska rötter och det faktum att jag själv är verksam i staden, tagit mig friheten att välja ett uttalat Lundaperspektiv på ämnet. Denna studie bör alltså snarare ses som ett debattinlägg än som ett ”Stand der Forschung”. Huruvida mina slutsatser är relevanta för någon annan än mig själv är det upp till läsaren att bedöma.

Medeltiden som modell

Jag vill börja denna betraktelse över kyrkostudiet i 1800-talet, eftersom det var under detta sekel som en antikvarisk forskning om kyrkobyggnader kom att växa fram. Det var under denna tid som kyrkorna började mätas upp, analyseras och dokumenteras. En viktig drivkraft var de praktiska problem som man ställdes inför när stora och betydelsefulla monument behövde restaureras. En av föregångsmännen var Carl Georg Brunius, vars noggranna

undersökningar av Lunds domkyrka låg till grund för de stora renoveringsarbeten som skedde under hans ledning 1833–1859 (Brunius 1836). Brunius gjorde även undersökningar av åtskilliga lantkyrkor, och genomförde flera antikvariska studieresor. Sammantaget började det under förra delen av 1800-talet att växa fram en förståelse för den medeltida arkitekturen, och så småningom även en uppskattning av densamma. Medeltidsstilarna innebar för många ett efterlängtat uppbrott från den sedan lång tid förhärskande och formmässigt stelnade nyklassicismen. Den medeltidsinspirerade arkitekturen innebar ett nytt förhållningssätt till kyrkan, både i bildlig och i bokstavig bemärkelse. Kyrkorummet var inte längre en förnuftets lärosal i bländande vitt, utan en plats att, innesluten i dunkelt glödande ljus och dov färgprakt, reflektera över det gudomliga. Den nyklassicistiska rationalismen fick lämna plats för en mer kontemplativ nygotik, ett slags behärskad statskyrklig motreaktion till de samtida väckelserörelsernas mer utagerande och emotiva kristendomstolkningar.

Nygotiken kom att bli kyrkostilen framför alla andra. I arkitektoniskt hänseende innebar 1800-talets andra hälft också en tydlig radikaliserings. Medeltiden var inte bara något som kunde studeras antikvariskt; den skulle också realiserars i existerande kyrkobyggnader. Med djärv hand renoverades och förändrades kyrkor, och återfördes till tänkta idealformer. Brunius lät exempelvis bygga om och nyuppföra en lång rad lantkyrkor i medeltidsstil, framför allt i Skåne. Arkitekten Helgo Zettervall gick steget längre. Inspirerad av den franske arkitekten Viollet-le-Duc var han beredd att inte enbart riva byggnadsdelar som inte tillhörde den eftersträvade stilperioden, utan också autentiska delar som inte ansågs hålla måttet. Vi kan se prov på denna filosofi i rivningen och nybyggnaden av Lunds domkyrkas romanska torn på 1860-talet (fig. 1). I grunden låg en intill hybris gränsande tilltro till den egna förmågan att förstå och tolka den medeltida byggmästarens ”sanna” intentioner. Med detta avsågs inte primärt vad byggmästaren hade tänkt i sin egen tid, utan vad han hade kunnat tänka om han hade haft förmånen att leva i det upplysta och tekniskt utvecklade 1800-talet. På arkitekternas ritbord omvandlades gotiken till en stil bland andra, en arkitektonisk idé allt mer fränkopplad från sin ursprungliga historiska och kulturella kontext. Det var storslagen arkitektur som förkroppsligade ett högre andligt ideal, och som passade en framåtsträvande tid med begynnande industrialisering. En tid då man tänkte stort, men ändå ville hålla fast vid traditionella och trygga, statskyrkliga värden. I det sena 1800-talets nygotik har medeltidens formspråk aldrig varit mer närvarande, men dess väsen aldrig mera fjärran.

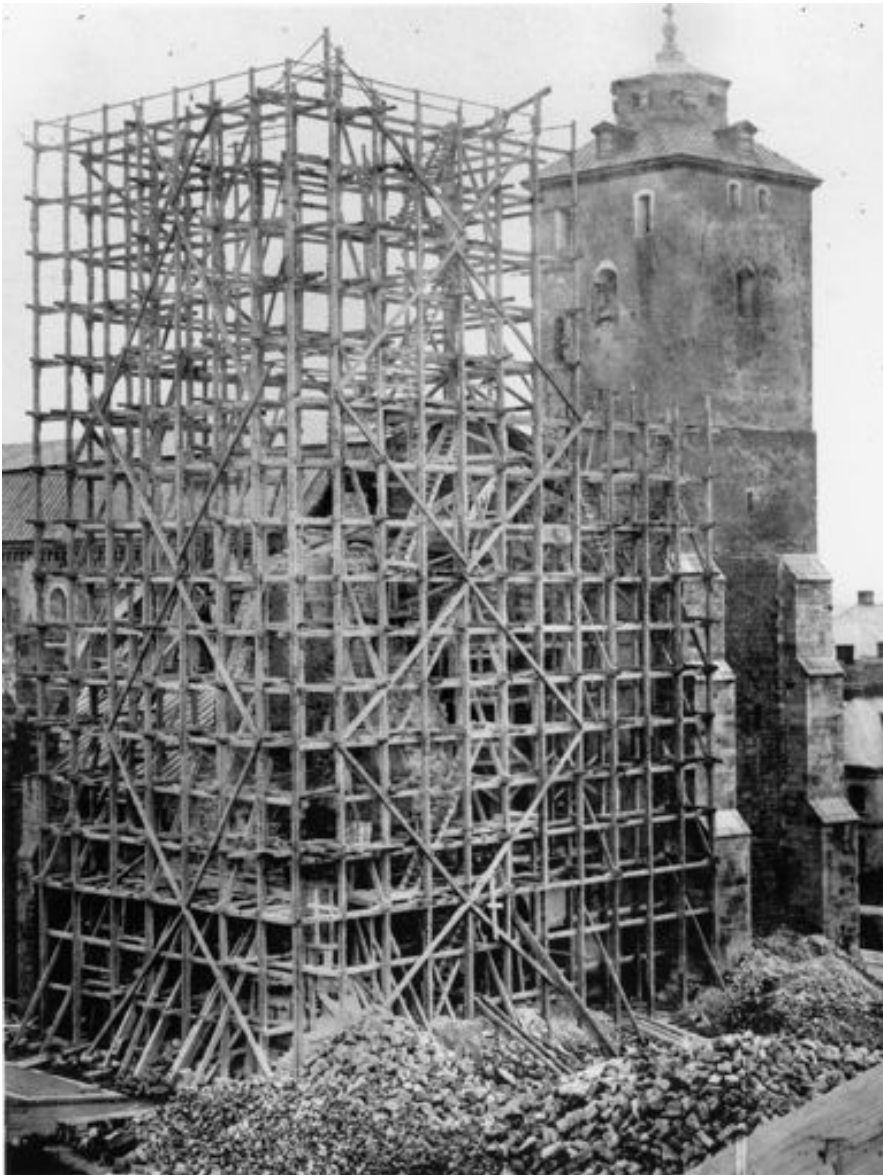

Fig. 1. År 1868 lät Helgo Zettervall riva Lunds domkyrkas torn. Den verkliga medeltiden fick bereda plats för den konstruerade. (Bild: Lunds universitets historiska museum).

Under hela denna period var det framför allt de stora monumenten som intresserade. Det var de konsthistoriskt värdefulla byggnaderna, domkyrkorna och andra storkyrkor, som studerades, idealiserades och efterbildades. Kyrkor som inte kunde uppvisa rena stildrag, intressant arkitektur eller anmärk-

Fig. 2. Trönninge utanför Halmstad år 1894. I förgrunden den stora, nybyggda, nygotiska granitkatedralen efter ritningar av Halmstadarkitekten Sven Gratz. I bakgrunden den gamla medeltidskyrkan som inom kort kommer att vara helt jämnad med marken. (Bild: Hallands konstmuseum).

ningsvärd utsmyckning förmådde sällan uppväcka något större antikvariskt engagemang. Konsekvensen blev att hundratals enklare sockenkyrkor byggdes om, eller revs och ersattes med nybyggnader. De nya kyrkorna modellerades som regel efter de stora medeltidsmonumenten. Landsbygden fylldes av anspråksfulla miniatyrkatedraler (fig 2).

När jag väljer att börja denna betraktelse över kyrkoarkeologin i 1800-talet är det för att forskningsfältet har dubbla rötter i detta århundrade. 1800-talet innebar startskottet för en mer vetenskapligt inriktad kyrkoforskning, baserad på noggranna studier av monumenten i sig. Det var emellertid även det sekel då betydande delar av det källmaterial vi idag arbetar med, de fysiska byggnaderna, skapades och omformades. Många nya kyrkor tillkom, men även arkitekturen i de återstående medeltidskyrkorna har i hög grad filtrerats genom åtgärder som skedde under detta århundrade. Vår bild av medeltiden är ofrånkomligen färgad av 1800-talet.

Medeltidskyrkorna som forskningsfält

Förflyttar vi oss något framåt i tiden, till det tidiga 1900-talet, så möts vi av ett ökat antikvariskt intresse även för vanliga kyrkor. Efter 1910 var det få medeltida kyrkor som revs. Ett annat uttryck för detta är det konsthistoriska inventeringsverket *Sveriges kyrkor*, som började ges ut 1912. Även mer ordinära sockenkyrkor meriterade nu undersökning och beskrivning. Under 1900-talets första decennier tog också den vetenskapliga forskningen om medeltidens kyrkobyggnader ett stort kliv framåt. Det var en period av intensiva kyrkostudier då mycket av den grundforskning som vi idag fortfarande bygger vidare på genomfördes. Det skrevs också en stor mängd, oftast omfångsrika, monografier. Forskningen, som i hög grad vilade på stilhistoriens grund, kunde till exempel syfta till att klarlägga den interna kronologin hos ett eller annat huvudmonument (t.ex. Rydbeck 1915; Anjou 1930) eller utgöra en bred syntes över ett område, ett specifikt fenomen eller en materialkategori (t.ex. Frölén 1911; Roosval 1911; Ekhoff 1914–1916; Anderson 1925). Studierna kunde också ha som mål att skapa en bild av kyrkobyggnadsutvecklingen genom att relatera kyrkor till varandra i grupper eller byggnadshyttor, vars ursprung ytterst kunde härledas till domkyrkor och andra huvudmonument (t.ex. Fischer 1918; Roosval 1924; Blomqvist 1929; Rydbeck 1936; Lundberg 1940). I dessa arbeten märks knappast något behov av att begrunda studiernas teoretiska grundvalar eller forskningens syfte. Värdet ansågs förmodligen givet genom den roll som kyrkan ännu spelade som en tongivande kulturbärande samhällsinstitution. Studierna var också ”nyttiga” genom att de på ett relativt direkt sätt kunde användas antikvariskt i samband med byggnadsvårdande insatser och renoveringar.

Kyrkoarkeologin som grävande disciplin

Under samma period som kyrkliga monument analyserades och översikter sammanställdes, gjordes också utgrävningar av en del viktiga kyrkor och klosteranläggningar. Som ett exempel på en tidig, stor och väldokumenterad arkeologisk undersökning kan nämnas den som år 1919 genomfördes vid Heligkorskyrkan i Dalby. Undersökningen föranleddes av monumentets restaurerings- och förändringsbehov, och resultaten presenterades i bearbetad form av arkitekten Sten Anjou i hans doktorsavhandling (Anjou 1930). Arkeologin användes här som ett hjälpmedel för att belysa frågor kring kyrkans interna byggnadsutveckling och stilmässiga sammanhang. Under 1910- och

1920-talen initierades också undersökningar av flera av Sveriges medeltida klosteranläggningar. 1916 inledde Erik Lundberg utgrävningar vid Vreta kloster, Otto Frödin började undersöka Alvastra kloster 1921, och Gudhem började grävas ut 1928 (Roth 1973: 18f; Regner 2005a: 30; 2005b: 23f). Kyrkoarkeologin fungerade här som ett komplement till konstvetenskapen, som en spadens förlängning av stilhistorien.

Jes Wienberg har lyft fram 1950-talet i Danmark som en period då arkeologin på allvar kom att sätta sin prägel på kyrkoforskningen (Wienberg 2006a: 20f). I Lund hade detta emellertid börjat ske redan tidigare. Ett exempel på detta är Mats Malmers utgrävning av S:t Jörgens hospital i Åhus 1946. Här gjordes iakttagelser om kyrkans byggnadsmässiga utformning, utsmyckning och gravar, men den aspekt som framför allt kom att få genomslag i senare studier var den noggranna analysen av hur mynten fördelade sig inne i kyrkan (fig. 3). I en äldre fas befanns mynten vara utspridda i hela kyrkorummet medan de under senmedeltiden var koncentrerade till långhuset, något som kunde ge information om såväl rumsutnyttjande som liturgi (Malmer 1948). På detta sätt kom arkeologin att bidra med egna, nya frågeställningar. I samband med utgrävningar började man allt mer intressera sig för hur föremål fördelade sig inom kyrkobyggnaden. Man uppmärksammade spår av olika verksamheter, inte bara byggnadsfaser. Numera har i stort sett alla grävningsundersökningar av kyrkor en tydlig arkeologisk profil, där frågeställningar och teoretiska perspektiv ligger i linje med utvecklingen inom arkeologisk teori och metod i stort.

Den stående byggnaden som arkeologiskt objekt

Också inom byggnadsarkeologin, det vill säga den arkeologi som befattar sig med dokumentation och analys av stående murverk, kan en liknande frigörelseprocess från det konsthistoriska paradigmet iakttas. Den vetenskapliga byggnadsarkeologins ursprung kan sökas i 1800-talets praktiska restaureringsverksamhet, där goda uppmätningar behövdes som underlag för restaureringar och renoveringar av betydelsefulla kyrkliga monument. Murverket studerades och dokumenterades då bland annat för att avgöra vilka delar som kunde anses vara autentiska eller viktiga att behålla, och vilka som kunde (eller rent av borde) rivas. Senare kom stil att användas på ett mer nyanserat sätt för att sätta in de byggnadsmässiga faser som kunnat spåras i byggnadsverket i ett större sammanhang. Den kontext man relaterade monumentet till var då den internationella konsthistoriens, med sina etablerade stilgrupperingar och periodindelningar.

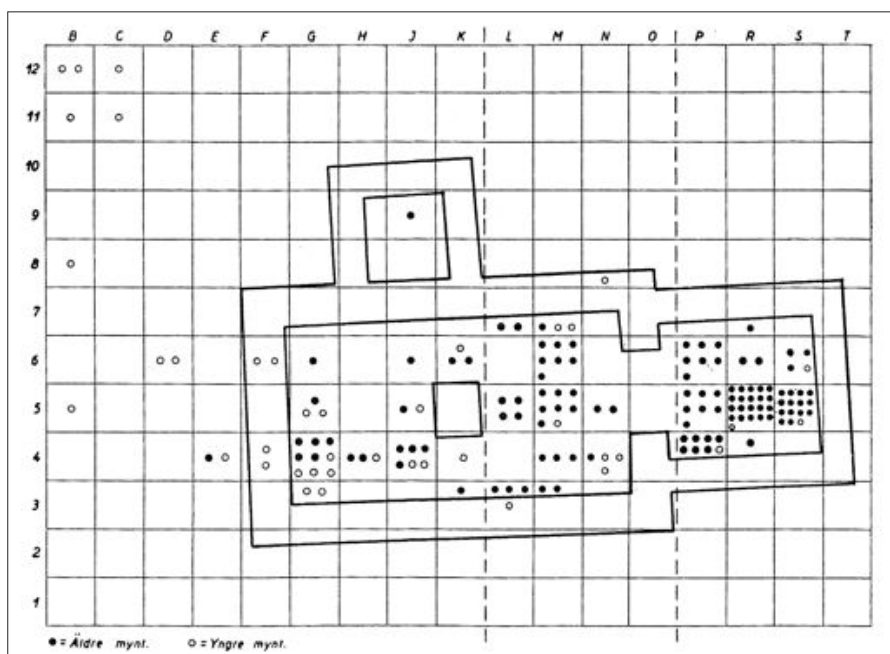

Fig. 3. Plan över S:t Jörgens hospitalskyrka i Åhus från utgrävningen 1946 (efter Malmer 1948). Bilden visar myntens fördelning i kyrkan, vilket i sin tur berättar om byggnadens användning. Kyrkoarkeologins fokus har börjat skifta från murar till människor.

Erik Cinthios avhandling *Lunds domkyrka under romansk tid* från 1957 är här i många avseenden ett centralt arbete (Cinthio 1957). Det är i formell bemärkelse en avhandling i konsthistoria, och den är också fast rotad i en konsthistorisk metodik med noggranna formanalyser som en av grundpelarna. Här märks även en stor lyhördhet för hur kyrkans rika symbolik samspelar med byggnadens funktion, ett perspektiv som för övrigt går igen i det mesta av vad Erik Cinthio skrivit om kyrkobyggnader (t.ex. Cinthio 1968). *Lunds domkyrka under romansk tid* är emellertid också en tydligt arkeologisk avhandling; byggnadsarkeologin spelar en stor roll. Det är ett arbete som sätter en agenda för byggnadsarkeologin som en arkeologisk metod. Genom att fästa stor vikt vid det historiska sammanhanget, vid stenhuggare och byggnads-hyttor, förankras byggnadsarkeologin även i en samhällelig kontext. *Lunds domkyrka under romansk tid* är alltså ett arbete som inte gärna låter sig ringas in. Boken står med ett ben i konsthistorien och det andra i arkeologin. Den representerar en förståelse för kyrkan som funktionell och symbolisk byggnad men också för dess roll i samhället.

En byggnadsarkeologi med tonvikt på stil är emellertid ett trubbigt redskap

när man ha att göra med monument som saknar artikulerat arkitektoniskt formspråk eller byggnadsskulptur.

Byggnadsarkeologin har därför alltsedan 1970-talet kommit att utvecklas starkt i teknisk riktning, med en hög detaljeringsnivå i murverksundersökningarna. Ett exempel på detta är Barbro Sundnérs avhandling från 1982 om Maglarps gamla tegelkyrka. Här bildade en detaljerad murverksanalys utgångspunkt för en diskussion kring kyrkobyggets organisation och byggnadsprocessens genomförande (Sundnér 1982). Under senare år har byggnadsarkeologin genomgått en kraftig metodutveckling när det gäller digitala dokumentations- och analysmetoder (t.ex. Eriksdotter 2005; 2009). Dagens byggnadsarkeologi relaterar även till ett annat vetenskapligt sammanhang än vad man gjorde för 50 år sedan. Där man tidigare letade efter byggnadsfaser och konsthistoriska paralleller, sätter man nu in materialet i en samhällelig kontext där händelser, funktioner och aktörer står i centrum. Liksom den grävande kyrkoarkeologin har byggnadsarkeologins intresse förskjutits från stillhistorien till monumentens sociala sammanhang, och från att ha intagit underordnade roller som hjälpdiscipliner till konstvetenskapen, har de kommit att bli oumbärliga delar av det självständiga ämnet medeltidsarkeologi/ historisk arkeologi.

Kyrkan som samhällspegel

Barbro Sundnérs avhandling kan ses som ett exempel på en trend som var mycket tydlig inom kyrkoarkeologin från senare delen av 1970-talet och fram till 1990-talet: Kyrkorna som samhällspegel. I denna ”nya kyrkoarkeologi” studerades kyrkorna mindre som ett mål i sig, och mer som ett medel att belysa olika aspekter av det medeltida samhället. Fokus försköts ofta från de enskilda monumenten till de breda synteserna, där kyrkorna sattes in i större rumsliga eller kronologiska sammanhang. Idén att kyrkorna kunde användas för att belysa äldre samhälleliga förhållanden var dock långt ifrån ny. Kyrkornas eventuella sekulära funktioner diskuterades redan i debatten om de så kallade försvarskyrkorna (fig. 4) som pågick i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (t.ex. Hildebrand 1893; Ekhoff 1899; Frölén 1911; jfr Nilsson 1994: 7ff). En del forskare gjorde då gällande att somliga kyrkor kunde ha fungerat som ”sockenfästen”, det vill säga replipunkter för socknens bönder och skydd mot utifrån kommande fiender. Försvarskyrkorna är intressanta eftersom man på 1980-talet kom att återvända till just samma fråga. Kyrkorna uppfattades emellertid nu mer som del i ett feodaltiserat ”maktens landskap”, där monumenten sågs som fysiska och ideologiska

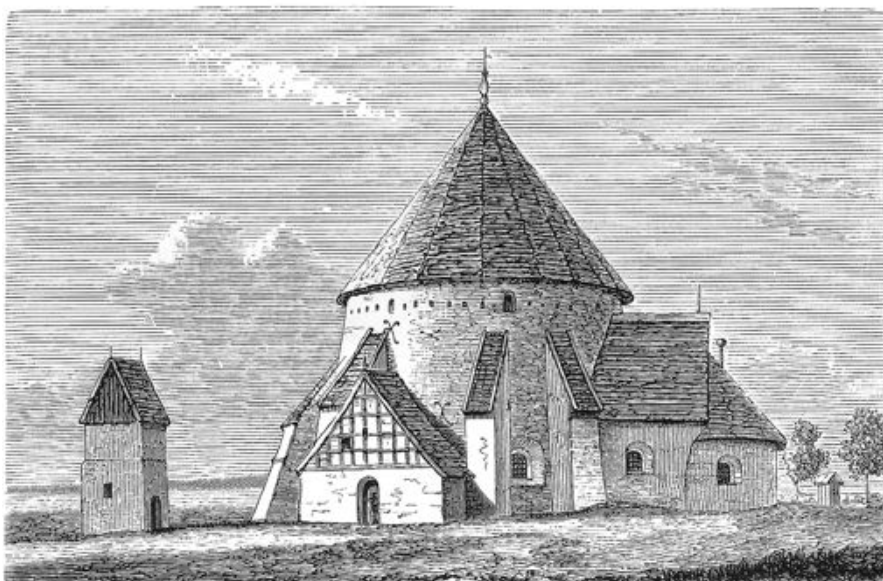

Fig. 4. Rundkyrkan i Østerlars på Bornholm (efter Løffler 1883). Trygg försöksning för bygdens folk eller en olycksbådande symbol för feodalt förtryck? Etablerade samhälleliga kyrkotolkningar granskas och omprövas.

markeringar i landskapet av en närvarande överhöghet (t.ex. Anglert 1984; Wienberg 1986a).

Det är emellertid inte bara historiesynen som skiljer 1980- och 1990-talens samhällsorienterade kyrkoarkeologi från äldre tankar om kyrkornas sekulära funktioner. Den nyare kyrkoarkeologin var teoretiserad på ett betydligt mer djupgående sätt. Den upptog element från både den processuella och den postprocessuella arkeologin, och för många forskare utgjorde historiematerialismen en viktig inspirationskälla. Emfasen på kyrkan som socialt monument innebar samtidigt en nedtoning av kyrkan som religiöst byggnadsverk. Det är nästan så att man får intryck av att detta uppfattades som en problematisk aspekt. Det var en sida som egentligen inte kan studeras, i varje fall inte med bibehållande av något slags vetenskaplig distans. Begrepp som "religion" ersattes med ord som "ideologi" eller "kultur", och detta kopplades i sin tur vanligen till en maktdiskurs (fig. 5).

Undersökningar av enskilda kyrkor gjordes fortfarande, men fokus försköts från det enskilda monumentet till de breda synteserna, där kyrkorna sattes in i större rumsliga eller kronologiska perspektiv. Detta synsätt kan sägas ha föräbådats redan med Rikard Holmbergs avhandling *Den skånska Öresunds-*

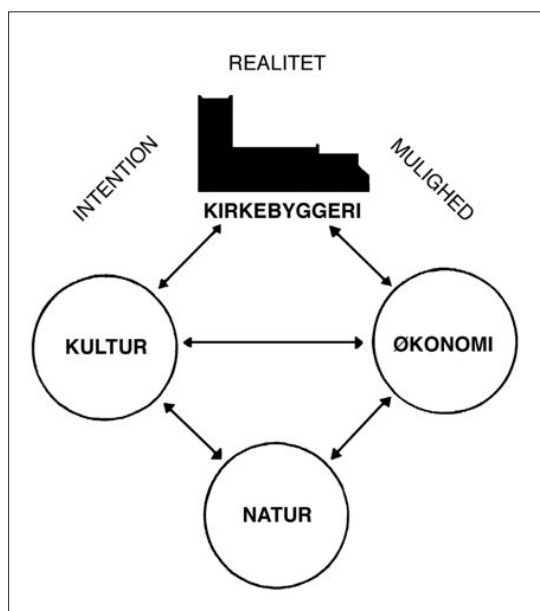

Fig. 5. Modell för kyrkobyggande utan religion (efter Wienberg 1986b:220).

kustens medeltid från 1977, men följdes på 1980- och 1990-talen av studier om exempelvis bebyggelseutveckling, urbanisering, gotisering, kyrklig organisation och kyrkobyggandets socioekonomiska sammanhang (Holmberg 1977; Liepe 1984; Andren 1985; Claesson 1989; Wienberg 1993; Anglert 1995; Dahlberg 1998). Denna starkt samhällsorienterade kyrkoarkeologi kan i mångt och mycket ses som en reaktion på det perspektiv som Erik Cinthio företrädde. Den nya generationen ville bryta helt med det konsthistoriska tolkningsparadigmet, med dess fokus på symbolik och liturgisk funktionalitet, och man ville även försöka se kyrkorna på ett nytt sätt; som något ”mer” än bara kyrkor.

Kyrkan som kyrka

Under det senaste dryga decenniet har det åter skett vissa förändringar inom kyrkoarkeologin. Det har bland annat skett en viss återintroduktion av tankar om kyrkan som inte bara ett socialt monument utan också som ett religiöst sådant. Det är dock snarare fråga om en gradvis perspektivförskjutning än ett omtumlande paradigmskifte. Maktperspektivet har till synes lämnat rodret under stillsamma former, utan revolutionära förtecken. Frågor kring kyrkor och liturgi, rumsutnyttjande och religiös erfarenhet har i alla fall återigen kommit i fokus. Detta innebär ett återvändande till tankegodt som var en viktig del av den tidiga medeltidsarkeologin, och som hela tiden levt kvar parallellt inom

konstvetenskapen (t.ex. Johannsen & Smidt 1981; Lindgren 1983; Nilsén 1986; 1991; Gotfredsen & Frederiksen 1993). Ett tidigt medeltidsarkeologiskt arbete som förenade sociala och sakrala perspektiv var Jes Wienbergs avhandling *Den gotiske labyrint* från 1993. Här tolkades den senmedeltida kyrkobyggnads- och valvslagningsboomen i Danmark som ett sätt att hantera en djupgående andlig kris, ett slags ”Weltschmerz” som uppstått i glappet mellan hur världen såg ut i verkligheten och hur den i religiös mening borde vara beskaffad (Wienberg 1993: 188). Under det senaste decenniet har det kommit en rad arbeten som studerat kyrkans religiösa betydelser och kyrkobyggnaden som del i ett sakralt landskap (t.ex. Andrén 1998; 1999; Tesch 2000; Wienberg 2000). Min egen avhandling var ett försök i denna riktning; att se på Hallands medeltida kyrkor och då både beakta kyrkornas symboliska innebörder och funktioner och samhälleliga betydelser (Nilsson 2009). Ett annat uttryck för detta är det breda forskningsprojektet *Vägar till Midgård*, om förkristen religionsutövning i tvärvetenskaplig belysning, som inleddes mot slutet av 1990-talet. Ett arbete som kommit ut av detta är Gunnar Nordanskogs avhandling *Föreställd hedendom*, där frågor kring kristet och förkristet diskuteras med utgångspunkt i stil och ikonografi på skandinaviska kyrkdörrar (Nordanskog 2006).

Den historisk-arkeologiska ingången till kyrkobyggnadens religiösa aspekter skiljer sig i flera bemärkelser från den konstvetenskapliga. Där den senare vilar tungt på bildframställningar och ikonografi, har den historiska arkeologin i stället influerats av olika postmoderna teoribildningar som t.ex. poststrukturalism och olika handlingsteoretiska perspektiv, ofta också med inkommerande av hermeneutiskt och fenomenologiskt tankegods. Wienberg har benämnt detta nyvaknade intresse för kyrkan som kyrka en ”re-sakralisering” av kyrkoarkeologin (Wienberg 2006a: 24f), men detta ser jag inte som en helt adekvat beskrivning, eftersom kyrkorna alltjämt betraktas från ett sekulariserat avstånd. Det är även så att samarbeten med den teologiska disciplinen intill nyligen har varit ganska sällsynta. Detta kan bero på en vilja att värna det arkeologiska tolkningsparadigmets självständighet, men bortom detta kan man möjligen även ana en djupare liggande farhåga för ett slags ”konfessionell kontamination”, det vill säga att bekännelsestroget innehåll ska sippra in i och färga tolkningarna.

Kyrkoarkeologin som historisk arkeologi

År 2005 bytte medeltidsarkeologin namn till historisk arkeologi. Namnbytet föranleddes av en önskan att mer uttalat fästa på pränt en ambition till att inlemma även de förmoderna och moderna perioderna i ämnets studiefält. I

sak var det dock inget nytt; intresset för nyare tid har funnits med ända från medeltidsarkeologins tidigaste barndom (Cinthio 1965: 31). När det gäller den historiska kyrkoarkeologin vill jag emellertid hävda att denna ambition ännu befinner sig i sin linda. Forskningen om eftermedeltida kyrkor har sedan lång tid dominerats av konstvetenskapen, och här vill jag påstå att den historiska arkeologin ännu inte lyckats kliva fram ur systerdisciplinens skugga. I stället har man skapat sig en egen nisch i fältets utkant, där traditionellt arkeologiska frågeställningar lättare kunnat passas in. Det handlar då om det kyrkliga kulturarvets roll idag, och inte minst om så kallade övertaliga kyrkor, och de antikvariska problem som är förknippade med avlysning, försäljning och rivning av kyrkobyggnader (t.ex. Wienberg 2006b; 2010). Rivningen av Maglarps nya kyrka år 2007 är ett aktuellt exempel på denna problematik, där konfliktninjerna står mellan kyrkliga behov, bevarande och kulturarv (t.ex. Dahlberg, Romberg & Wienberg 2010).

Frågan är emellertid om inte en av kyrkoarkeologins nästa stora utmaningar ligger i att på allvar ta sig an den eftermedeltida perioden, och underkasta den samma genomlysning som man tidigare ägnat medeltiden. Nämligen att studera nyare tidens kyrkobyggnader (fig. 6) inte som ett antikvariskt problem utan som ett arkeologiskt material, som rätt analyserat kan ge oss värdefull kunskap om den förmoderna och den moderna perioden. Det har börjat komma studier där den eftermedeltida periodens kyrkliga kultur analyseras ur ett arkeologiskt perspektiv, utifrån arkeologiska frågeställningar. Ett exempel på detta är Kristina Jonssons avhandling, som med grunden i ett arkeologiskt material studerar begravningspraktiker från medeltiden och fram i 1800-talet (Jonsson 2009). I en sådan process kommer man visserligen att konfronteras med discipliner som konstvetenskap, etnologi och kyrkohistoria, men det är min åsikt att detta bara kan berika kyrkoforskningen i stort. På samma sätt som arkeologin tidigare utvidgat och fördjupat forskningen kring de medeltida kyrkorna, kan den också komma att göra det när det gäller nyare tidens kyrkor.

Kyrkoarkeologin – potential och utmaningar

Till sist vill jag fästa uppmärksamheten på några av de egenskaper som jag menar utmärker kyrkoarkeologin, och som i viss mån skiljer ut den från andra arkeologiska studieområden. Som källmaterial betraktat är kyrkorna unika. Det är levande monument som fortfarande används på ungefär samma sätt som när de byggdes för ibland bortåt tusen år sedan. Kyrkor är inte fornlämningar

Fig. 6. Nyare tidens kyrkor – forskningsfält för framtidens kyrkoarkeologer? Bilden visar Lindome kyrka söder om Göteborg, uppförd 1882–1884 efter ritningar av Adrian Crispin Peterson (Foto: Ing-Marie Nilsson, okt. 2006).

i Kulturminneslagens bemärkelse eftersom de inte är varaktigt övergivna. Som forskare i arkeologi vill vi helst hålla på med "avslutade" perioder, det vill säga perioder som vi kan betrakta på viss distans, men kyrkorna ger oss inte denna distans. Det är nästan ofrånkomligt att erfarenheter av nutidens kyrkobruk påverkar hur vi ser på kyrkoanvändningen i äldre tider. Denna sammanvävning av nutid och dåtid är också något som präglar det kyrkoantikvariska arbetet, där man ständigt har att försöka tillgodose moderna lokalbehov i historiska byggnader. Den kyrkoarkeologiska forskningen skulle kunna hämta inspiration från detta. Just genom att kyrkorna har denna speciella egenskap av att fortfarande användas, ger de oss unika möjligheter att koppla vår historiska forskning till mänskliga erfarenheter i samtiden. Ju mer detta kan utvecklas i framtiden, ju mer vidgas också våra ramar när det gäller vad som kan tänkas rymmas inom begreppet kyrkoarkeologi.

Kyrkor har studerats vetenskapligt ända sedan 1800-talet, och ämnet har en lång historia som eget forskningsfält. Det har av tradition också varit ett studieområde förknippat med viss prestige. En lång rad professorer, t.ex. Carl Georg Brunius, Otto Rydbeck, Lauritz Weibull, Ewert Wrangel och Erik Cinthio, har undersökt stora kyrkliga monument som Lunds domkyrka, och tre av fyra professorer i medeltidsarkeologi/ historisk arkeologi har skrivit doktorsavhandlingar om medeltida kyrkor (Cinthio 1957; Andrén 1985; Wienberg 1993). Kyrkorna uppfattades också tidigt som en central och "självklar" del av det nationella kulturarvet. Där medeltidsarkeologin och den historiska arkeologin hela tiden fått motivera sin existens har det inte på samma sätt behövt argumenteras för behovet av kyrkoforskning. Men är det så idag? Arbetet med stora verk som *Sveriges kyrkor* och övergripande projekt som *Sockenkyrkoprojektet – kulturarv och bebyggelsehistoria* går numera både motigt och långsamt. Detta innebär kanske inte att kyrkoforskningen som sådan är i kris, men det stämmer onekligen till eftertanke. I dagens sekulariserade och mångkulturella samhälle har kyrkoforskningen inte längre någon självskriven plats. Som all annan vetenskap behöver dess syften motiveras. Detta är kanske inte bara något negativt. Kanske skall man se det som en chans till nyorientering (fig. 7), en möjlighet att i än högre grad göra ämnet relevant för, och tillgängligt för, dagens människor. Att forska om kyrkor bara för att de finns där, är kanske inte längre tillräckligt; det måste till frågeställningar som är relevanta i samtiden också.

Kyrkobyggnader är ett område som behandlats av en rad olika forskningsdiscipliner, och till vilket man kan finna ingångar från flera olika håll. Detta borde vara en styrka, men i stället kan man märka en tendens att forskningen

Fig. 7. Kyrkoarkeologin på tjugohundratalet – Fortsätta som vanligt eller våga lyfta blicken? (Illustration: Claes Wahlöö, från *META* 1980:1).

rört sig längs parallella spår, där resultat inom en disciplin inte alltid fått något större genomslag i en annan. För att kyrkoarkeologin verkligen skall utvecklas, menar jag att det i framtiden kan komma att krävas en större dialog mellan olika ämnen. Kyrkoforskningen har en utomordentligt stor potential när det gäller mångvetenskapliga initiativ, och det gäller att ta vara på dessa möjligheter.

Kyrkoarkeologin är också personlig på ett sätt som få andra arkeologiska forskningsfält är. Genom byggnadernas religiösa användning och deras formella anknytning till Svenska kyrkan, är frågan om forskarens egen förförståelse ständigt föremål för diskussion. Har forskarens anställningsform eller konfessionella tillhörighet påverkat hur han eller hon ser på kyrkan? Staten och kyrkan må ha gått skilda vägar år 2000, och Sverige räknas som ett av världens mest sekulariserade länder, men förhållandet mellan vetenskap och religion är alltjämt problematiskt (jfr debatten i samband med tillsättningen av den frireligiöse Per Eriksson som rektor vid Lunds universitet hösten 2008, diskussionerna kring Humanisternas kampanj ”Gud finns nog inte” 2009 och artikel i *Lundagård* 2011:3, för att bara nämna några exempel). Jag vill hävda att det snarast är fråga om både och, än antingen eller. För mig är det tydligt att kyrkoforskningen kan tillföras viktiga perspektiv och erfarenheter

både från en inomkyrklig förståelse och från en sekulariserad distans. Poängen ligger förmodligen inte i att en gång för alla etablera vem som gör den ”bästa” kyrkoarkeologin, utan i själva det reflexiva förhållningssättet, det vill säga att vi aktivt begrunder vår vetenskapliga förförståelse. Kanske är det också något som kyrkoarkeologin kan föra vidare till andra forskningsfält?

Framtidsutsikterna då?

Akademisk kyrkoforskning har nu bedrivits i snart tvåhundra års tid nu, och för ett halvsekel sedan blev kyrkoarkeologin genom Cinthios försorg en integrerad del av medeltidsarkeologin. Hur ser kyrkoarkeologins chanser ut i framtiden? Som jag ser det står ämnet inför stora utmaningar men också rika möjligheter. Kyrkoarkeologin är ett ämne med både bredd och djup. Det har en unik förankring både i historien och i nutiden, och den relaterar till många centrala aspekter av den mänskliga tillvaron, både materiella och immateriella. Jag anser att vi måste fortsätta att utveckla det som vi som arkeologer är bra på, nämligen att analysera de materiella lämningarna. Det är emellertid också viktigt att ämnet breddas till att omfatta nya perspektiv, perioder och material. Kyrkoarkeologin kan inte heller utvecklas i isolering, utan vi måste fortsätta att söka samarbeten med andra ämnen. Enligt min mening kan ämnet bara skärpas och berikas genom möten och konfrontationer med granndiscipliner som konstvetenskap, teologi, etnologi och historia. Om man ser till att ta vara på dessa möjligheter, är det är min prognos att kyrkoarkeologin också i fortsättningen kommer att vara en vital och betydelsefull del av den historiska arkeologin.

Church archaeology yesterday, today and tomorrow? A speculative positioning

What is church archaeology today, and what would we like it to be tomorrow? The occasion of Erik Cinthio's 90th birthday has afforded me the opportunity to reflect on these two questions. Starting in the nineteenth century, when medieval churches first became a topic of interest for researchers and architects, Church archaeology developed as a sub-discipline of art history, but gradually the focus shifted and archaeological questions came more and more in the forefront. In the early 1960s, Church archaeology became an integral part of medieval archaeology (since 2005 historical archaeology), a new academic discipline that was developed by Professor Erik Cinthio at Lund University. In its 50-year history, Church archaeology has

undergone several changes as regards technical developments, research focus and theoretical approach. In the 1980s and early 1990s, churches were viewed in an economic and social context as a means of analysing medieval society, and in the last decade there has been a move towards studies of more immaterial aspects, such as the religious and ideological significance of church buildings. Church archaeology is now a mature discipline with theoretical depth and broad fields of research, but it may face problems in the future if some issues are not addressed. Churches are a vital part of the national heritage, but in today's secular and multicultural society, research about churches needs to be made relevant for new categories of people. This may be achieved by recognizing the uniqueness of churches as source material. Churches have deep connections both to history and to the present time, and they relate to many key aspects of human existence. Also, Church archaeology cannot develop in isolation. It can only be strengthened and enriched through meetings and confrontations with neighbouring disciplines such as art history, theology, ethnology and history.

Referenser

- Anderson, W. 1925. *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*. Mandelgren, N.M., Atlas till Sveriges odlingshistoria. Tilläggshäfte 3. Lund.
- Andersson, K. & Forsström, M. 1983. Svensk kyrkoarkeologi. *Hikuin* 9, s. 113–124.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° Nr 13. Bonn/Malmö.
- Andrén, A. 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*. Stockholm, s. 142–184.
- Andrén, A. 1999. Landscape and settlement as utopian space. I: Fabech, C. & Ringtved, J, (red.), *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7, 1998*. Højbjerg, s. 383–393.
- Anglert, M. 1984. Vem försvarade vad? Några reflexioner kring de så kallade försvarskyrkorna. *META* 1984: 3–4, s. 19–38.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Stockholm.
- Anjou, S. 1930. *Heliga korsets kyrka i Dalby samt de äldsta kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense. Undersökningar till 1100-talets arkitekturhistoria*. Göteborg.
- Blomqvist, R. 1929. *Studier i Smålands romanska stenkonst*. Mandelgren, N.M., Atlas till Sveriges odlingshistoria Tilläggshäfte 4. Lund.
- Brunius, C. G. 1836. *Nordens äldsta metropolitankyrka eller historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Lunds domkyrka*. Lund.
- Cinthio, E. 1957. *Lunds domkyrka under romansk tid*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° No 1. Bonn/Lund.
- Cinthio, E. 1965. Vad är medeltidsarkeologi. *Ale* 1965: 1, s. 21–33.
- Cinthio, E. 1968. Kyrkorummet – funktion och utsmyckning. *Skånsk lantkyrka från medeltiden*. Sydsvenska dagbladets årsbok 1969. Malmö.

- Claesson, E. 1989. *Cuius ecclesiam fecit. Romanska kyrkor i Västergötland*. Licentiatavhandling 1989. (Stencil).
- Dahlberg, M. 1998. *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum. Skara.
- Dahlberg, M., Romberg, T. & Wienberg, J. (red.) 2010. *Maglarp. Kyrkan som försvann*. Studier till Sveriges kyrkor 3. Stockholm.
- Ekhoff, E. 1899. Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1899, s. 19–80.
- Ekhoff, E. 1914–1916. *Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner*. Stockholm.
- Eriksdotter, G. 2005. *Bakom fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk*. Lund Studies in Medieval Archaeology 36. Stockholm.
- Eriksdotter, G. 2009. Rum för rörelse. Byggnadsarkeologi i virtuella miljöer. I: Mogren, M., Roslund, M., Sundnér, B. & Wienberg, J. (red.), *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund, s. 84–95.
- Fischer, E. 1918. *Västergötlands romanska stenkonst. Arkitektur- och skulpturstudier inom Kinnekulletraktens kulturområde*. Göteborg.
- Frolén, H. F. 1911. *Nordens befästa rundkyrkor. En konst- och kulturhistorisk undersökning med 250 bilder*. Stockholm.
- Gotfredsen, L. & Frederiksen, H. J. 1993. *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*. Herning.
- Hildebrand, H. 1893. Rundkyrkorna i Sverige. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 8: 3, s. 239–276.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska Öresundskustens medeltid*. Acta Archaeologica Lundsensia, Series in 8° Nr 11. Bonn/Lund.
- Jedeur-Palmgren, M. 2011. Kors och tvärs. *Lundagård* 2011: 3.
- Johannsen, H. & Smidt, C. M. 1981. *Danmarks arkitektur. Kirkens huse*. København.
- Jonsson, K. 2009. *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm Studies in Archaeology 50. Stockholm.
- Liepe, A. 1984. *Medeltida lantkyrkobygge i Varend. Ett försök till relationsanalys kyrkabygd*. Kronobergsboken 1984–85. Växjö.
- Lindgren, M. 1983. *Att lära och att pryda. Om efterreformatoriska kyrkmålningar i Sverige cirka 1530–1630*. Stockholm.
- Lundberg, E. 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*. Stockholm.
- Løffler, J. B. 1883. *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder (den romanske Periode)*. Kjøbenhavn.
- (Malmer), M. Petersson 1948. S:t Jörgen i Åhus. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1948, s. 95–162.
- Nilsén, A. 1986. *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri. Kyrkmålningar i Målarlandskapen och Finland 1400–1534*. Stockholm.
- Nilsén, A. 1991. *Kyrkorummets brännpunkt. Gränsen mellan kor och långhus i den svenska landskyrkan. Från romantik till nygotik*. Stockholm.
- Nilsson, I-M. 1994. *Rundkyrkor i Norden*. D-uppsats i medeltidsarkeologi. (Stencil).

- Nilsson, I-M. 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund.
- Nordanskog, G. 2006. *Föreställd hedendom. Tidigmedeltida skandinaviska kyrkportar i forskning och historia*. Vågar till Midgård 9. Lund.
- Regner, E. 2005a. Alvastra kloster under medeltiden. En studie av artefakter från Otto Frödins utgrävning. *Fornvännen* 100, 2005: 1, s. 29–42.
- Regner, E. 2005b. *Den reformerade världen. Monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid*. Stockholm Studies in Archaeology 35. Stockholm.
- Roosval, J. 1911. *Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen*. Stockholm.
- Roosval, J. 1924. *Den baltiska Nordens kyrkor*. Föreningen Urds skrifter II. Stockholm.
- Roth, S. 1973. *Gudhems klosterruin. Grävningsberättelse avseende planform och murverk, altaren, stendekor och gravar*. Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis. Humaniora 8. Göteborg.
- Rydbeck, M. 1936. *Skånes stenhuggare före 1200*. Arkiv för dekorativ konst Publikationer 1. Lund.
- Rydbeck, O. 1915. *Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria*. Lund.
- Sundnér, B. 1982. *Maglarp, en tegelkyrka som historiskt källmaterial*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° No 15.
- Sundnér, B. 1989. Kyrkor – ett arkeologiskt källmaterial ovan mark. *META* 1989: 2, s. 36–41.
- Tesch, S. 2000. Det sakrala stadsrummet – den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *META* 2000: 1, s. 3–26.
- Wienberg, J. 1986a. Bornholms kirker i den ældre middelalder. *Hikuin* 12, s. 45–66.
- Wienberg, J. 1986b. Gotiske kirkehvelvinger – et økonomisk perspektiv. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund, s. 213–225.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkene i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.
- Wienberg, J. 2000. Fæstninger, magasiner og symboler – Østersøens flertydige kirker. *META* 2000: 4, s. 26–58.
- Wienberg, J. 2006a. Kirkearkæologi – fra stil til kulturarv. *META* 2006: 3, s. 19–29.
- Wienberg, J. 2006b. Kirke, kulturarv og konflikt – Mårup på klinten. *Hikuin* 33, s. 61–76.
- Wienberg, J. 2010. När Gud flyttar ut – ödekyrkor förr och nu. I: Dahlberg, M., Romberg, T. & Wienberg, J. (red.), *Maglarp. Kyrkan som försvann*. Studier till Sveriges kyrkor 3. Stockholm, s. 59–71.

Från stadsarkeologi till urbanitetsarkeologi?

Förslag till framtidsperspektiv

Joakim Thomasson

Inledning

Väl inne i 2010-talet, efter i grova drag tvåhundra år av arkeologi och 120 år av praktiserande stadsarkeologi (Lund), efter fem decennier av medeltidsarkeologi och sex år av historisk arkeologi som universitetsämnen vid Lunds universitet, finns det någon typ av arv att betrakta, förvalta och beakta.

Ur ett sociologiskt perspektiv finns det ingen stadsarkeologi, åtminstone inte i de delarna av världen som jag känner till. Det finns inga officiella positioner på universiteten i just stadsarkeologi, det finns likaledes inga positioner inom kulturmiljövården, det finns inga speciella tidskrifter, eller erkända belöningar i form av priser, prestigefulla tjänster eller liknande.

Det fanns sådana tjänster knutna till projektet Medeltidsstaden, med en utbyggd infrastruktur i form av stadsrapporter och konferenstryck – i den bemärkelse var stadsarkeologin något som Pierre Bourdieu med god vilja skulle ha kunnat beteckna som ett fält. Arkeologin innehar denna status, och även historisk arkeologi.

Det finns emellertid personer som arbetar med arkeologi i tätbebyggda urbana orter, som en del av sina tjänster inom kulturmiljövården och på universiteten. Men det är något helt annat. Museerna i Lund, Stockholm och Köpenhamn, är sådana exempel. Detta är bara en yttlig stadsarkeologisk relation, en närmast oavsiktlig konsekvens av organisationen av kulturmiljövården.

Stadsarkeologi vad är det då? Det blir en fråga om en efterhandskonstruktion, för det finns ingen given eller vedertagen definition. Utifrån mer generella intryck av arkeologisk litteratur, kan stadsarkeologi uppfattas som den arkeologi som bedrivs på platser som antingen är kategoriserade som städer i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem eller som förstås som någon typ av urbana företeelser. Sett utifrån ett något annorlunda perspektiv, kän-

ner vi arkeologer, mycket förenklat uttryckt, igen städer i vårt material; när vi exempelvis hittar komplicerad stratigrafi, djupa kulturlager och massvis med fynd, eller en stor andel stengods i keramikmaterialet, då reflekterar vi över platsen som urban. Berättelserna om staden för oss som arbetar och har arbetat inom arkeologin är då den om oss som kan behärska den största av alla utgrävningsutmaningar.

För att få en någorlunda heltäckande bild, är det minst missvisande att utgå från att stadsarkeologi är de arkeologiska diskurser som berör urbana platser. Hur har arkeologin organiserats och hur relaterar detta till urbana orter? Vilka kunskapsteoretiska strömningar har påverkat utförande, dokumentation och rapportering? Vad kännetecknar detta material? Slutligen, vilka problemområden har varit av intresse inom forskningen?

Medeltidsarkeologi – ergo stadsarkeologi

När medeltidsarkeologin tillerkändes en enskild professur vid Lunds universitet i mitten av 1960-talet var stadsarkeologin en av ämnets hörnstenar (Cinthio 1965a; 1965b). Som studium av medeltiden, och den ständerinledning som karakteriserade det feodala samhället, var indelningen av ämnet självklar. Adel, präster, borgare och bönder representerades i läskurserna av borgar, kyrkor, städer och byar.

Innehållet i de publicerade programförklaringarna är brett definierade. Källmaterialets potential betonas. Lyckade samarbeten inom kulturmiljövården, mellan museer och kommuner, tas upp som förebilder för hur arkeologin kan bedrivas och för hur källmaterialen bör skapas. Men det fanns även tydliga anslag angående metod och lämningstyper. I flera textpassager betonas kulturlagrens kunskapspotential. Metaforiskt beskrivs de som arkeologins arkiv. Tredimensionella kvarstående byggnadsstrukturer är också arkeologiska källmaterial, som skall undersökas med arkeologisk metod. I så måtto görs ingen skillnad mellan jord och katedraler. Med den arkeologiska metoden vill man fånga förändeligheter.

Det faktum att det arkeologiska materialet berör en epok, i detta fall medeltiden, som är definierad utifrån ett skriftligt material får konsekvenser för metodiken (Cinthio 1984; jfr Larsson 2000: 299f). Cinthio menade att det arkeologiska materialet skulle sättas i samband med kända historiska processer genom relationsanalyser. Ett hänsynstagande till det faktum att medeltidsarkeologin, till skillnad från den förhistoriska arkeologin, behöver förhålla sig till narrativ inom andra discipliner. Ämnet medeltidsarkeologi inspirerades

även av den kulturhistoriska inriktningen inom den franska Annales-skolan, som bland annat innebär att materiell kultur uppfattas som uttryck för basala vardagliga strukturer som i sin tur ligger till grund för hur samhället i stort utvecklas (Carelli 2001a: 14ff).

I programförklaringarna betonas att städerna är väsentliga som källmaterial för att det finns stora möjligheter att generera kunskap om medeltidens ekonomiskhistoriska förändringar (Cinthio 1965a). I de mer fördjupande formuleringarna finns också mer övergripande kulturhistoriska ansatser, med inspiration från Annales-skolans historieskrivning. Stadsarkeologin skulle belysa städernas uppkomst och förändringar, människans livsvillkor i städerna, dess handelsutbyte och relationer med landsbefolkningen, vilket relaterar till den mentalitetshistoriska:

Vad är det då stadsarkeologin syftar till? Man vill veta när staden uppkom, hur den växte och ibland stagnerade, hur den såg ut under skilda epoker, hur, när och varför den förändrades från sekel till sekel. Detta gäller inte endast staden som sådan utan i lika hög grad människan som levde i den, ... Kort sagt: vi vill veta mer om människan och hennes betingelser i stadssamhället. (Cinthio 1965b: 28f)

Den historiserande estetiken

För att förstå dessa positioneringar är sammanhangen väsentliga. Vad som är självklart idag var inte självklart då. Vad karakteriserade då arkeologin i städerna före Cinthios programförklaringar i mitten av 1960-talet? Vad tar de sin utgångspunkt i?

Stadsarkeologin har sitt ursprung inom romantikens historieskrivande, i en estetiserande syn på det (framförallt) medeltida kulturarvet, samtidigt som det fanns en evolutionistisk berättarstruktur (Andrén 1997: 133f; Larsson 2000: 75ff; 2006a: 35f).

Arkeologin var inte den enda vetenskapen som sysselsatte sig med medeltida materiell kultur. Källmaterialen bestod ända sedan 1800-talet av monument, konstsamlingar och stadsplaner (Andrén 1997: 39). Tillsammans med det skriftliga källmaterialet skapade detta ramverket för berättelserna om medeltiden och städerna. Arkeologin kompletterade bristerna i andra men ändå mer lämpliga källmaterial (jfr Larsson 2006a: 36).

Förenklat uttryckt var synen på städerna detsamma som synen på handeln (jfr Andersson 2001). Städerna var handelsorter med tätbebyggelse (Andrén

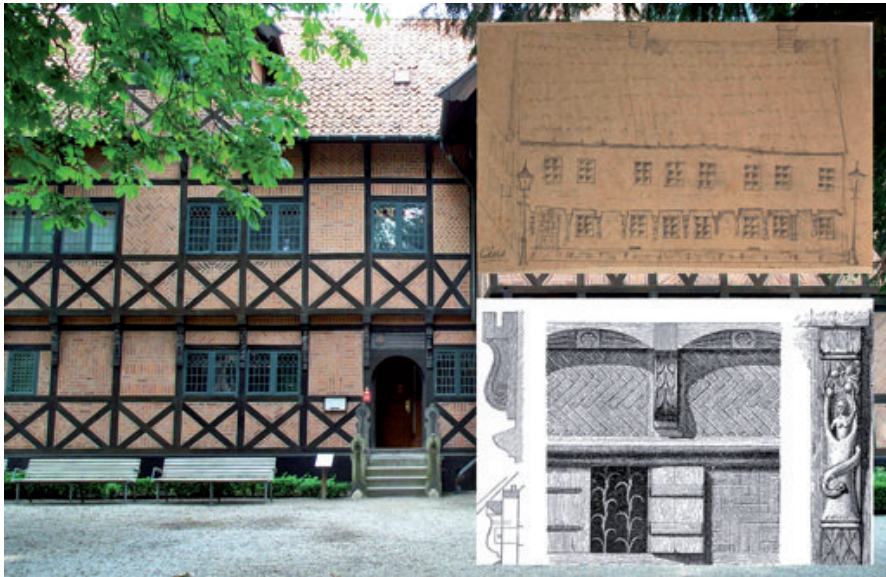

Fig. 1. Exempel på historiserande och estetiska ideal; det Lembska huset i Malmö. Korsvirkeshuset dokumenterades under slutet av 1800-talet av periodens stora personligheter som Nils Severin Mandelgran (överst), Reinhold Mejborg (nederst) och Georg J:son Karlin. Den senare ansåg att huset var eftersträvansvärt, och flyttade det till friluftsmuseet på Kulturen i Lund som en representation av borgerskapet (bakgrund). Från Thomasson 2005.

1985: 12ff; Andersson 2001). Kronologiska skillnader i varaktigheter mellan olika orter sågs som en förflyttning av framförallt merkantila funktioner (Andrén 1985: 16ff). Förflyttningar av dessa uppfattades som upprätthållande av kontinuitet i handeln.

Studier av de medeltida monumentens estetik, med dokumentation som ibland var arkeologisk i den bemärkelsen att det gjordes stratigrafiska observationer, var förebildande (Andrén 1997: 35ff). De låg till grund för nybyggnationer i nystilar. Även mindre iögonfallande profana byggnader som borgarhus och bondgårdar, liksom föremål som förespeglade betydande hantverkskicklighet, var utifrån samma perspektiv av intresse för tidens observatörer (jfr Thomasson 2005; jfr fig. 1). Det var berättelserna om ädla och hedervärda ideal i en stormig och kontroversiell period, som var av intresse under de allra sista delarna av 1800-talet och det tidiga 1900-talet.

Den grävande medeltidsarkeologin fanns inte representerad i samma utsträckning som inom den förhistoriska disciplinen. Det var monument som kloster, katedraler och borgar som i huvudsak valdes som utgrävningsplatser. Så också i städerna. Varaktig grävande verksamhet fanns framförallt i Lund

och Gamla Lödöse (Andersson 2001). Här var enstaka, välbevarade och illustrativa lämningar, som rester efter hus, i fokus för dokumentationsinsatserna.

Det var, som Lars Redin har uttryckt det, entusiaster och visionärer som tog initiativ och ledde arkeologiska undersökningar (Redin 1982). De var inte utbildade arkeologer. I huvudsak rörde det sig om historiker, konsthistoriker eller etnologer, som arbetade i isolerade miljöer och enskilda städer (Andrén 1997: 133ff).

Arkeologin övertog en geologisk förståelse av stratigrafi. Kulturlagren betraktades som föremålsballage, utan vidare utsagovärden (Larsson 2000: 71ff). Arkeologin producerade fynd till de kulturhistoriska museernas samlingar. Det var illustrationer från ett svunnet vardagsliv. I den mån det gjordes arkeologiska bearbetningar, fanns konsthantverk och föremålsgrupper som mynt, keramik, kammar och skor i fokus (Larsson 2000: 86).

Själva grävarbetena genomfördes inte av entusiasterna, de stod för det intellektuella arbetet. Grävandet gjordes av inhyrd arbetskraft, fångar och/eller personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder (Larsson 2000: 147f). Resultaten av utgrävningarna var menat att komplettera det som man inte redan visste ifrån det skriftliga materialet. Undersökningarna bidrog till rekonstruktioner av monumenten, i städernas fall även stadsplanerna. Det var det iögonfallande och förebildande som var av intresse.

Berättelserna om städerna var på detta sätt definierade inom framförallt historiedisiplinen (t.ex. Andersson 2001). Liksom i Hans Hildebrands stora verk *Sveriges medeltid* var arkeologin kompletterande, och producent av eftersträvansvärda och trygga föremål och monument (jfr Hildebrand 1897–1903). Byggnader och föremål var illustrationer. Det var det idealiserande förflutna som skulle skapa en bro till framtiden, som överbryggade problemen som var förknippade med industrialisering, urbanisering, befolkningsökning och proletarisering.

Åter i den diskursiva begynnelsen

Väl tillbaka till för ca 46 år sedan, framträder positioneringarna utifrån ett annat sammanhang. Sett ur ett historiografiskt perspektiv innebar etableringen av medeltidsarkeologin att arkeologiskt material försågs med ett självständigt källvärde. Kulturlager likställs med monument; allt skall undersökas med arkeologisk metod. Städerna uppfattas som fenomen och inte enskilda isolat. Städerna är delar av det medeltida samhället och kan inte betraktas oberoende av detta.

Den omedelbara konsekvensen av den medeltidsarkeologiska emancipa-

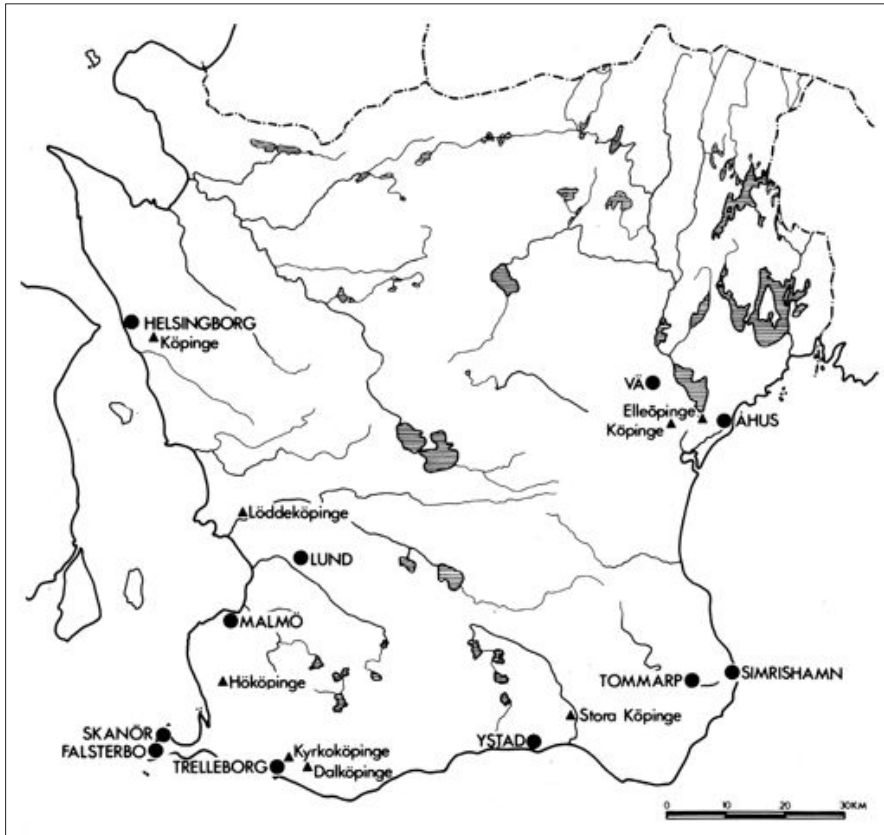

Fig. 2. Köpingar och högmedeltida orter i Skåne. Cinthio ville visa på förändringarna från vikingatidens säsongsmässiga handelsplatser kontrollerade av storbönder, till de högmedeltida städerna kontrollerade av kungamakten. Från Cinthio 1975.

tionen, var att förändringar som kunde konstateras inom städer och mellan olika orter, uppfattades som betydelsefulla. Detta diskontinuerliga betraktelsesätt stod i kontrast mot den tidigare betoningen på merkantil kontinuitet (Andersson 2001). Förflyttningarna mellan Hedeby-Slesvig eller Helgö–Birka–Sigtuna–Stockholm betyder någonting. Det uppfattades som exponenter för förändringar i samhället.

De forskningsorienterade arbetena inriktades vanligen på ekonomi, handelns organisation och omfattning; de var relaterade till historieämnets diskurser (jfr Andersson 2001). Men det fanns förklaringsmodeller som skapades utifrån och som relaterades till arkeologiskt källmaterial. Det finns med andra ord en arkeologisk diskurs. Huvudsakligen var dessa arbeten inriktade på städernas äldsta skeden (jfr Larsson 2006a). Städerna uppfattas exempelvis som ett sätt

för kungamakten att kontrollera det agrara omlandets överskottsproduktion. Diskontinuitetsinriktningen ger sig till känna genom att det skapas kontaktytor mellan medeltida städer och äldre merkantila orter. Köpingar uppfattas som säsongsmässiga handelsplatser organiserade och kontrollerade av de vikingatida storbönderna, medan städerna är exponenter för att handel och produktion kontrolleras av kungamakten (Cinthio 1975; fig. 2). Med detta sätts städerna genom relationsanalyser in i ett samhällsperspektiv, de blir en del av det medeltida landskapet. De kulturhistoriska ansatserna i de medeltidsarkeologiska programförklaringarna är mindre representerade i publicerade arbeten. Vanligen återfinns sådana berättelser i museernas årsskrifter.

Nu sammanföll etableringen av medeltidsarkeologin med samhällsutvecklingen i stort. Redan under 1930- och 1940-talet hade en landsantikvarieorganisation byggts upp, som i egenskap av Riksantikvarieämbetets representanter skulle tillvarata de antikvariska intressena i bland annat de äldre städerna (Larsson 2000: 276). Under 1960- och 1970-talen upprättades nya högskoleförordningar, där universitetsutbildningarna omorganiserades och byggdes ut. Konsekvenserna blev att kulturmiljövården blev befolkade av universitetsutbildade arkeologer, som åtminstone i de södra delarna av landet var knutna till medeltidsarkeologin. Stadsarkeologin var beroende av exploateringstakten i de äldre stadskärnorna, och var den huvudsakliga arenan för grävande medeltidsarkeologi. Arbetena utfördes i stor utsträckning av arkeologerna själva, även om grovarbetskraft var vanligt förekommande vid större arkeologiska undersökningar.

Rapporter, i en form av för ändamålet utformade separata dokument, finns främst representerade från 1960-talet och framåt. I Skåne, Halland och Blekinge, är långt de flesta skrivna av personer som på ett eller annat sätt kan knytas till miljön vid arkeologiska institutionen i Lund. Det finns ett samband mellan den medeltidsarkeologiska utbildningen och skapandet av en specifik form för rapportering av undersökningsresultat. En generation med professionella stadsarkeologer började växa fram (Larsson 2000: 324f; 2006a: 37). Stadsarkeologin bedrevs i stor utsträckning i den andemening som fanns formulerad i de medeltidsarkeologiska programförklaringarna.

Processualism

Arkeologjämna antog från 1970-talet en tydlig processuell inriktning. Det var en senkommen del av de modernistiska vetenskapsteoretiska strömningarna, plus positivism. Stadsarkeologin avvek såtillvida inte, den var tydligt

Fig. 3. Stadslandskapet i Sverige enligt projektet Medeltidsstaden. Kartan visar de orter i nuvarande Sverige som uppfyllde projektets snäva kriterier i stadsbegreppet. Efter Andersson 1990.

processororienterad (jfr Cinthio 1988; Larsson 2000: 301f). Kärnan från den medeltidsarkeologiska programförklaringen fasthölls emellertid; emancipation och tydlig arkeologisk identitet å den ena sidan samt städerna som delar av det medeltida samhället å den andra.

Processualismens grundpelare, systemteori, positivism, neoevolutionism och ett naturvetenskapligt forskningsideal, präglade kulturmiljövård, fältutförande och rapportering. Lagstiftningen skärptes och kulturmiljöorganisationen förändrades (Larsson 2000: 279ff, 297ff). Tillsyn och myndighetsutövandet flyttades från Riksantikvarieämbetet i Stockholm till länsantikvarier på landets länsstyrelser. Uppdragsarkeologin formerades. Den var en del av samhällsförvaltningen. Uppdraget var att dokumentera, medan forskning skulle ske på universiteten (Larsson 2000: 298).

Projektet Medeltidsstaden (från 1976 till 1984; fig. 3) medverkade till att göra stadsarkeologin till ett diskursivt fält inom arkeologin. De som medverkade i projektet var aktiva både inom kulturmiljövårderna och vid arkeologiska institutionen i Lund. Personerna och projektet möjliggjorde, med Stefan Larssons ord: "... en enhetlig form för utsagor, kategorisering, frågeställningar och förståelseramverk" (Larsson 2006a: 37). Projektet medverkade till att ordna, systematisera, strukturera och tillgängliggöra de arkeologiska observationerna, och var på flera sätt förebildande för presentationen av det stadsarkeologiska källmaterialet. Ambitionen var emellertid i första hand att skapa en överblick över det arkeologiska materialet, att analysera situationen i de respektive städerna och vilken kunskapspotential som materialet hade (Andersson 2001). Uppordningen och publiceringarna av stadsrapporterna skulle fungera som planeringsinstrument vid stadsförnyelser. Sätillvida var projektet en del av samhällets målrationella och funktionella förvaltning av kulturmiljön (jfr Larsson 2000: 283ff).

Fluktuationerna i den uppdragsarkeologiska verksamhetsvolymen kan illustreras av utvecklingen i Skåne, Halland och Blekinge (fig. 4). Antalet arkeologiska dokumentationer i landskapens städer ökade på 1930-talet, vilket förmodligen har att göra med införandet av landsantikvarieinstitutionen (jfr Larsson 2000: 276). Fram till och med 1960-talet var situationen ungefär densamma. Men från och med 1970-talets utfördes betydligt fler arkeologiska observationer, de hade också en annan karaktär. Dokumentation utförd i samband med arkeologiska undersökningar var nu dominerande, medan iakttagelser förekom i allt mindre utsträckning. Det är tydligt att den skärpta lagstiftningen och den nya organisationen får genomslag i en praktik. Kåren med professionella stadsarkeologer blev allt större, vilket givetvis också har betydelse.

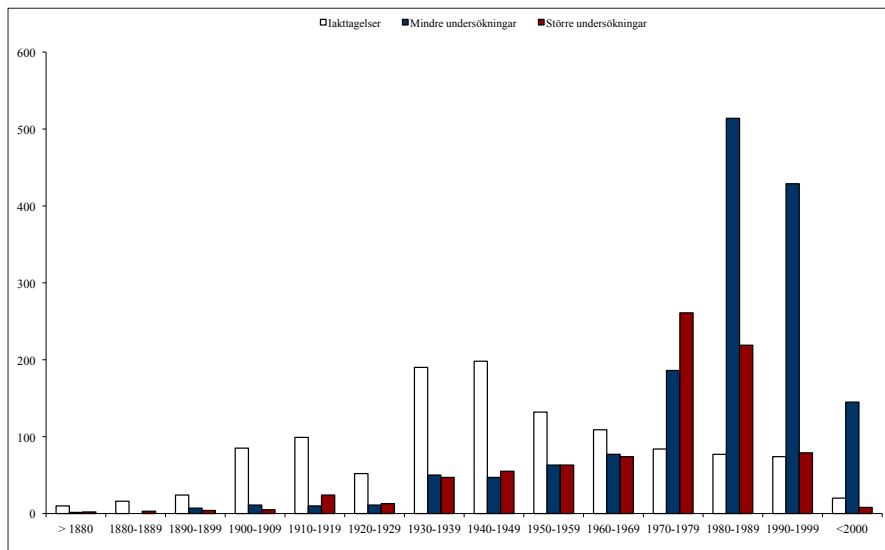

Fig. 4. Antalet stadsarkeologiska observationer i Skåne, Halland och Blekinge (totalt 3 582). *Iakttagelser* avser observationer gjorda i samband med exploateringsarbeten. *Mindre- och större undersökningar* avser utgrävningar genomförda under överinseende av arkeologer. Från Thomasson in prep.

Arkeologin försöker att ikläda sig samma skrud som naturvetenskapen. Idealen ger sig till känna i genomslaget av naturvetenskapliga analyser och ambition att upprätta objektiv dokumentation. Undersökningsresultat sanktionerades av och baserades i allt högre utsträckning på provtagningar, som analyserades på externa laboratorier (jfr Larsson 2000: 301). I dessa genererades tidsbestämningar (^{14}C och dendrokronologi) och bedömningar av markanvändande (makrofossilanalyser). Inte minst humanosteologi för att bedöma de medeltida stadsinvånarnas medellivslängd, sjukdomar och allmänna levnadsförhållanden kom att användas (animalosteologiska analyser gjordes endast i mindre omfattning). Neutrala objektiva observationer eftersträvades i ritningsmaterial, begrepp och allmänt språkbruk. Arkeologerna skulle beskriva det som observeras som exakta fakta. Dokumentationerna av lämningarna angav beståndsdelar efter geologisk förebild. Beskrivningarna av anläggningar var summariska, ofta illustrerade i tabellform. Det finns i de enskilda rapporterna genomgående beskrivande attribut för de dokumenterade anläggningarna, där objektiva data som storlek och kvantitet är i förrummet.

Dokumentationsmaterialen baserades på serier av på varandra följande frysta ögonblicksbilder i form av planritningar, och representativa illustrationer av stratigrafien genom sektionsritningar. Bilderna byggs primärt upp kring

fastställande av när bebyggelseskeden och anläggningar grundlagts, många gånger fastnaglade i tideräkningens århundraden. De materiella lämningarna var representationer av evolutionära processer på den plats som undersöktes.

Dokumentationsmaterialen är i större utsträckning än tidigare planbaserade, kompletterat av det som på fältspråket benämndes profilbänkar. Planritningar upprättades av *situationer*, där samtliga byggnadslämningar och andra iögonfallande objekt, kallade *anläggningar*, numrerades och ritades in på en gemensam plan (oftast i skala 1:20). Det var fråga om rekonstruktion av bebyggelseskeden (fig. 5). *Situationerna* motsvarade det som i fältskedet uppfattades vara gemensamma bebyggelsefaser. *Anläggningarna*, som var de primära dokumentationsobjekten, bestod av flera olika lämningar. Stolphål och syllstensrader uppfattades exempelvis inte som separata enheter, de dokumenterades som delar av dessa anläggningar, i detta fall en huslämning. Nedgrävningar och avröjningar dokumenterades inte separat. Vissa avståndstaganden gjordes gentemot den geologiska förståelsen av kulturlager som passiva fyndbehållare (Larsson 2000: 136ff). I *Standardiserat beteckningsschema för sektionsritning* görs ett försök att typologisera kulturlager (Järpe *et al.* 1979; fig. 6). Intentionen var att skapa jämförbarhet mellan olika utgrävningar, och att skapa ett enhetligt sätt att dokumentera stratigrafi genom sektionsritningar. Man skilde mellan avsatta, påförda och omrörda lager. Klassificeringen gjordes utifrån fyndens utsagovärden (Larsson 2000: 137). Avsatta lager innehöll primärdeponerat fyndmaterial och försågs i detta avseende med innehåll som kronologiska fixpunkter. Övriga lagertyper saknar sådan innebörd, och var i så måtto passiva på kulturhistorisk mening; de uppfattades som arkiv för fynd.

I de konkreta fältsituationerna grävdes kulturlager mellan de identifierade bebyggelsenivåerna (situationerna), oftast uppfattade som påförda eller omrörda, bort i fastställda geometriska enheter (så kallade stick). Fyndmaterialet sorterades efter tillhörighet till dessa stick. Det fästes vanligen ingen dokumentation av lagrens rumsliga tredimensionella utbredning. Lagersekvenserna, stratigrafien, illustrerades av sektionsritningar av profilbänkar och/eller schaktväggar.

Det fanns en förväntan av att de arkeologiska undersökningarna skulle resultera i rapporter. Det fanns till och med format (mallar) för hur de skulle rapporteras. Men, i likhet med tidigare, var det långt ifrån alla undersökningar som resulterade i rapporter. Eftersläpet är fortfarande ett omfattande problem (jfr Larsson 2000: 315; 2006a).

Medan rapporterna från 1960-tal är tydligt objektorienterade, är de från

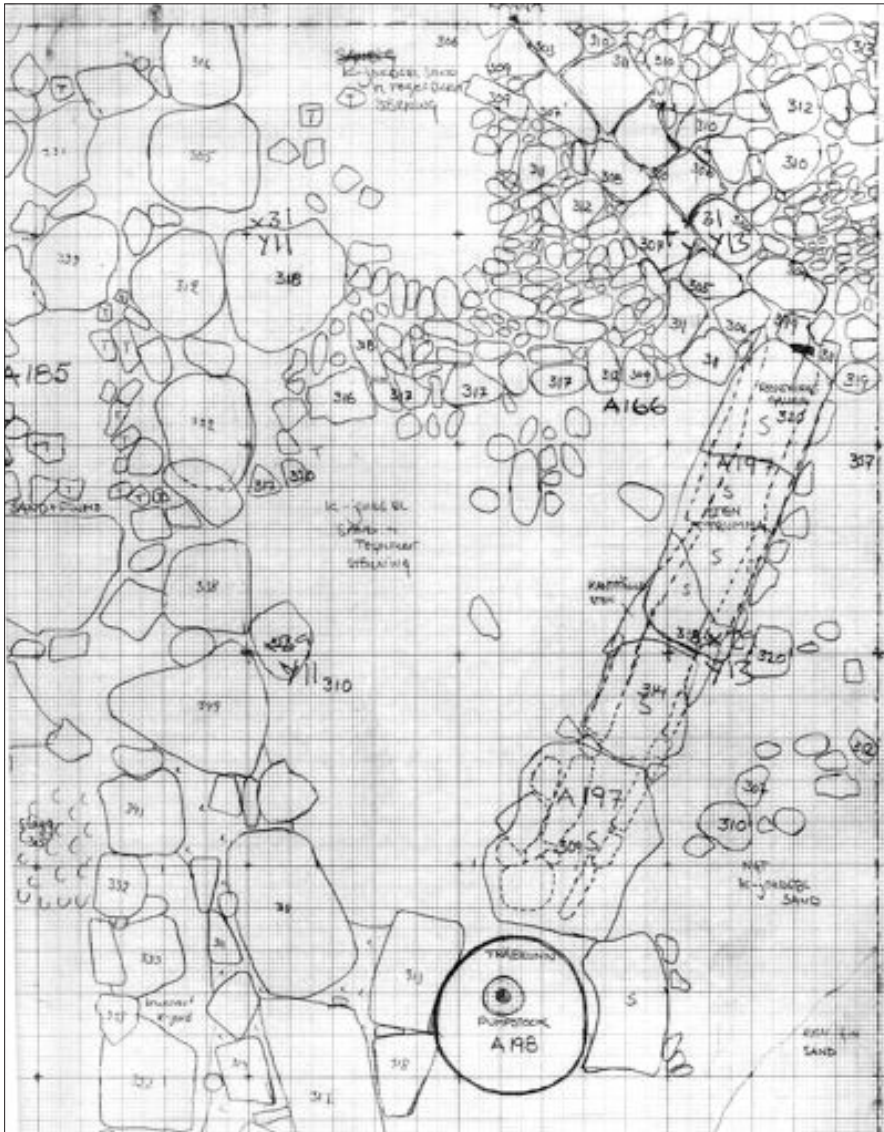

Fig. 5. Situationsplan från utgrävning i kvarteret Ernst, Ronneby åren 1978–1979. Ritningarna är dokumentationer av bebyggelsefaser, där anläggningar som hus och brunnar är numrerade och i fokus för dokumentationen. Från ATA, Riksantikvarieämbetet.

1970-talet disponerade utifrån ritningsmaterialets bebyggelsefaser. Faserna beskriver förändringar i uppsättningar av *anläggningar*. Från att ha berört enskilda välbevarade och illustrativa exempel (som föll inom lagens fornlämningsbegrepp; jfr Larsson 2000: 279ff), dokumenterades från 1970-talet

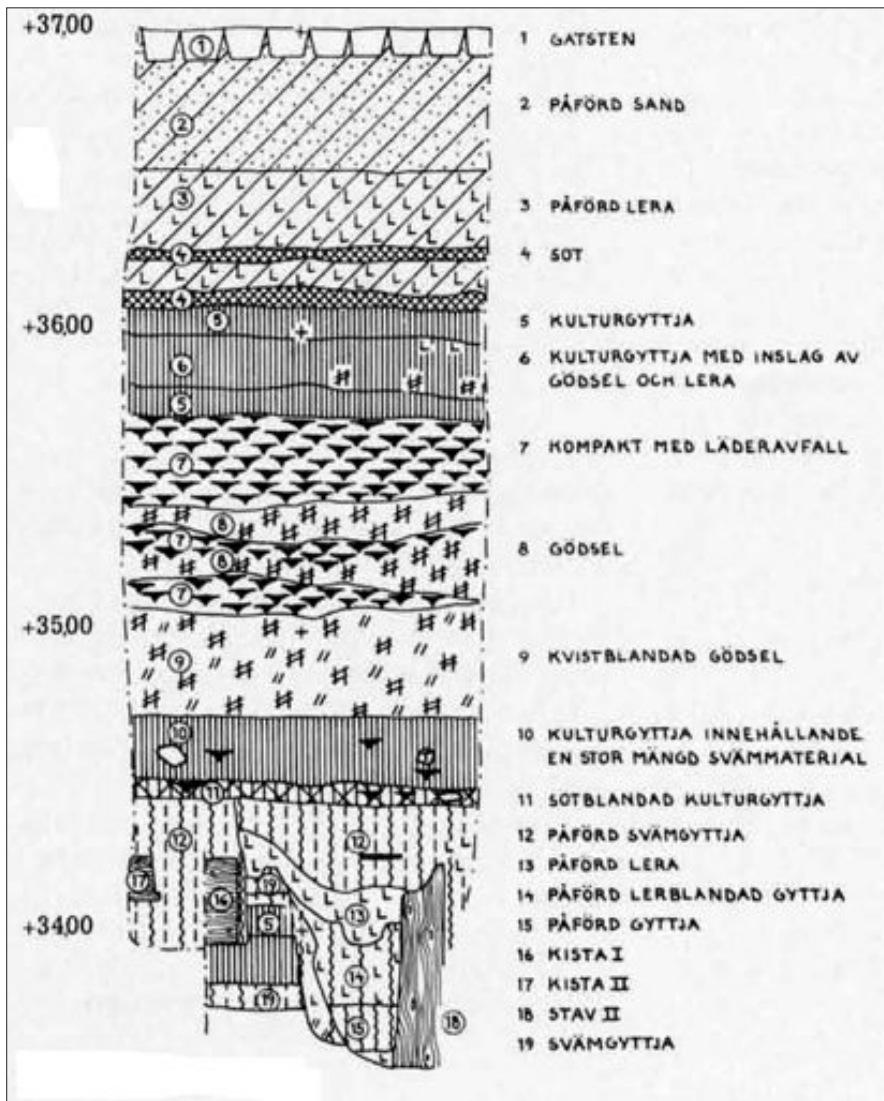

Fig. 6. Sektionsritning upprättad utifrån förslaget till standardiserat beckningsschema. Symboler och beskrivningar är uppbyggda enligt geologiska principer. Tolkningarna är huvudsakligen angivna med skrafferingar (påförda-, avsatta- och omrörda lager). Efter Järpe *et al.* 1979.

exempelvis allt fler huslämningar (även sådana som var dåligt bevarade) per undersökning (jfr fig. 7). Detta hade inte bara att göra med att större ytor frilades i stadskärnorna. Det relaterade också till den positivistiska grundsynen som var förhärskande inom arkeologin. Med försändelsen av de fär-

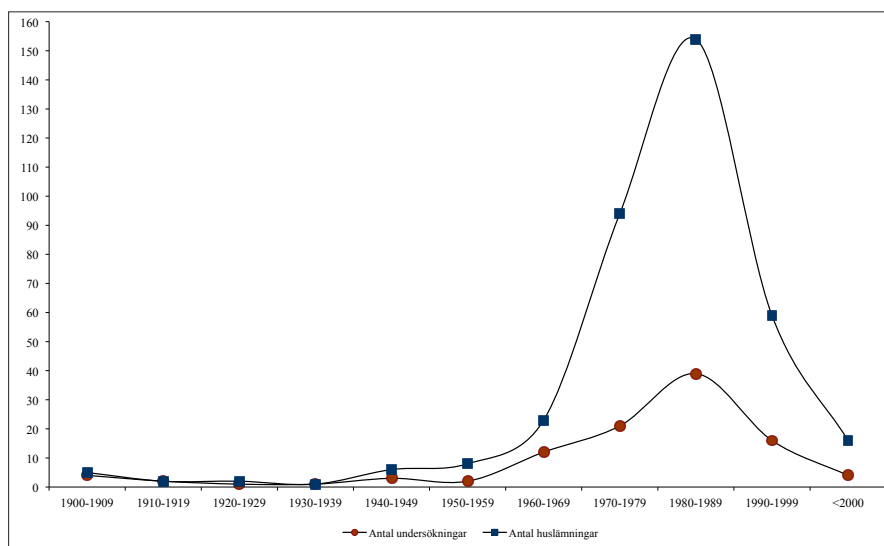

Fig. 7. Relationen mellan stadsarkeologiska undersökningar och det genomsnittliga antalet dokumenterade byggnadslämningar i Skåne, Halland och Blekinge. Avser endast undersökningar med byggnadslämningar. Från Thomasson in prep.

digställda rapporterna till Riksantikvarieämbetets antikvariskt-topografiska arkiv, överfördes också ansvaret för de vidare vetenskapliga bearbetningarna till universiteten.

I de forskningsorienterade arbetena var processer och produktion i fokus. Begreppet urbanisering, som började användas på 1970-talet och som stadfästes som erkänt begrepp vid det Nordiska historikermötet i Trondheim år 1977 (Andersson 2001), betonar sådana ansatser. Urbaniseringsprocessen var en del av maktens organisation, dominans och uttryck (Andersson 2001). Växlingar mellan och inom orter tolkades som delar av strategier, med framförallt kungar som aktörer. Synen på produktion, distribution och varuutbyte inordnades i liknande ramverk. Här var Richard Hodges *Dark Age Economics* (Hodges 1982) av stor betydelse, som applicerade Karl Polyans fördelningsmodell i synen på handelsutveckling och urbanisering (reciprocitet, redistribution och marknadshandel). De medeltidsarkeologiska arbetena karakteriserades av samma typ av relationsanalyser som påtalats av Cinthio. Det har i och för sig uppfattats som en tidig form av kontextuell/hermeneutisk metodik (Andersson 1988), och att medeltidsarkeologin därför inte i så stor utsträckning influerats av den processuella inriktning som benämns *New Archaeology*. Samtidigt har relationsanalyserna stora likheter med mellannivåteorin (*middle range theory*) inom denna inriktning (jfr Olsen

2003: 84ff). Syftena med båda var att skapa teoretiska principer för att knyta empiriska observationer på låg teoretisk nivå samman med samhällsteorier på hög nivå. Inom New Archaeology relaterades arkeologiska data till antropologiska observationer av levande samhällen. Inom medeltidsarkeologin knöts resultaten av de arkeologiska analyserna till historieämnets narrativ som representant för en hög teoretisk nivå.

De kunskapsteoretiska utgångspunkterna präglade också uppfattningen av staden. Konsekvensen av det diskontinuerliga synsättet på urbanisering blev snäva stadsbegrepp. Konsekvensen av det processuella synsättet blev studier av strukturer. I fokus var samhällsprocesser som feodalisering, statsbildning, kristianisering och monetarisering, studerade i mer eller mindre historiematernalistiska maktperspektiv. Processerna hade sin egen logik och närmast lagbundna skeden, och i den mån aktörer (agency) var något annat än det då var det makten som agerade.

I den postmoderna diskursen

Postmodernism i den arkeologiska diskursen är postprocessualism. Postmodernismens företrädare proklamerar slutet på de stora berättelserna, dekonstruerar strukturer och betonar den subjektiva upplevelsen. Postprocessualismen innehåller samma grundkomponenter, varav några av de mer framträdande intresseriktningarna är kontextualism, genusarkeologi, poststrukturalism, kritisk och interpretativ arkeologi (Jensen & Karlsson 1999: 32ff). Postprocessualismen innehåller ett avståndstagande från positivismen; tolkning och sammanhang är av betydelse framför värdeneutrala observationer.

I collage av olika nya inriktningar inom arkeologin är kanske de kunskapsteoretiska konsekvenserna av diskussionerna kring tolkning, utsagovärderna hos materiell kultur och handlingsteori av störst betydelse.

Det handlingsteoretiska fältet motiverades främst som en följd av kritiken mot strukturperspektiven. Mycket av denna emanerade i tidens naiva liberala uppfattningar om att människan i grund och botten är oberoende av begränsningar. Handlingsteori var lösningen på ett sådant dilemma; det mellan just strukturer och människans handlingsutrymme. Sociologerna Pierre Bourdieu och Anthony Giddens har haft störst inflytande. Det som mycket förenklat förenar dessa är uppfattningen att strukturer skapas (struktureras) av handling, och att handling i sin tur struktureras av strukturer. Samhällets institutioner och maktstrukturer upprätthålls och förändras genom att de befolkas av handling förankrat i tid och rum.

Om det inom den processuella traditionen fanns en syn på materiell kultur som funktionella objekt och representationer av samhällsförhållandena, betraktas den också som meningsbärare inom de postprocessuella traditionerna (jfr Olsen 2003: 50ff, 178). Mening och innebörd är både och på samma gång funktionell och medvetet kommunikativ. Tingens betydelser har inte en 'antingen eller' karaktär, dess karaktär kan snarare beskrivas som 'både och'. Denna dubbelbottnighet innebär att utsagovärdet både relaterar till samhällsförhållandena i den betydelsen att tingen är producerade utifrån givna förhållanden (materiella, sociala och kognitiva), och till det diskursivt medvetna handlandet som ligger till grund för vad tingen var ämnade att betyda och uppfattas som.

Tolkning används företrädesvis framför observation. Det illustrerar en förändring av arkeologin från värdeneutral vetenskap baserad på objektiva iakttagelser, till tolkande och förståelsebaserad; delar och helheter är ömsesidigt beroende av varandra. Det är förändring i hermeneutisk riktning. Sammanhangen är brett definierade. Det finns förståelse för att undersökningarna bör vara problemorienterade. Det finns en röd tråd från utgångspunkter via metod till resultat. Av betydelse för att definiera sammanhangen är inte bara tidrummet i det förflutna, även det samtida har betydelse för hur vi uppfattar historien.

Staden är död – vad gör vi med historien?

Axel Christophersens upprop om stadens död är sprunget utifrån dessa post-moderna sammanhang. Går det att uppfatta staden som en övergripande social enhet? Är inte varje ort så specifik att orter inte är jämförbara sinsemellan? Christophersen menar vidare att den stadsarkeologiska forskningen visserligen har resulterat i kunskap om grundläggande drag i städernas funktionella förändringar, men vad vet vi om relationerna mellan individerna i städerna (Christophersen 1997; 2000)? Vad vet vi om subjekten? Andra har stämt in i kritiken och betonat att stadsarkeologin allt för mycket har varit inriktad på det uppenbara i lämningväg (Larsson 2006a). Byggnadslämningar, monument och institutionell topografi har haft företräde före andra mer anonyma lämningstyper, som har fått som följd att vi producerar historia uppifrån. Trots emancipationen från historieämnet anammar vi dess frågeställningar och berättarstrukturer (Larsson 2006a: 39ff). Har vi dekonstruerat staden och stadsarkeologin?

Kritiken är inte ny. Redan i början av 1980-talet opponerade sig Erik Cin-

thio mot att evolutionistiska utformade systemteorier förhindrar förståelse av stadsbildandet (Cinthio 1982). Även Hans Andersson har påpekat att den stadsarkeologin mer har betraktat städerna som enskilda monument än som kulturhistoriska arenor (Andersson 1997).

Uppropet relaterar i högsta grad till uppfattningen om staden; vad som konstituerar en stad. Inom stadsarkeologin har projekt Medeltidsstadens snävare stadsbegrepp varit det förhärskande (Andersson 1990: 26ff). Begreppet konstruerades av uppsättningar av funktionella (ickeagrara resurser), topografiska (tätbebyggelse) och rättsligt-administrativa (fiskal avgränsning) kriterier. Inom projektet var ambitionen att inrymma samtliga orter där något av kriterierna kunde beläggas (det vill säga belysa urbanisering ur ett helhetsperspektiv, jfr Andersson 2003), men utfallet i upprättade rapporter relaterade till privilegieförsedda orter. Sätillvida utesluter det andra urbaniteter än det som kan inordnas till de orter som tillerkänts privilegier av centralmakten under perioden högmedeltid fram till år 1971 (då stadsbegreppet togs bort i svensk lagstiftning). Problematiken är djupare än så. Begreppskonstruktionen tar inte hänsyn till samtida kategoriseringar av urbanitet – vad som då uppfattades som urbant.

Vad skall vi göra med historien? Finns det då inte en fortsättning för städerna? Finns inte någon mening i att försöka förstå hur urbanitet fortlöpande genereras som social kategori utifrån handlingsteoretiska utgångspunkter; vad som konstituerar urbanitet?

Är inte urbanitet koncentrationen av ickeagrara resurser till bestämda platser, som bildar förutsättningar för framväxt av specifika livsstilar? Är det inte så städer och stadsbor skapas? Det blir då inte en fråga om kategorier som följer lagbundna förlopp. Det är frågan om kategorier som skapas utifrån relationer mellan handling och maktförhållanden. Uttrycken ser olika ut beroende på olikartade förutsättningar och konstellationer i tid och rum. Att koncentrera ickeagrara resurser till bestämda platser är resultat av maktförhållanden och handling i samhället; väl etablerade bildar de i sin tur strukturer och ramverk för handlande. De upprätthålls som kategorier av handlande människor som använder platserna; som skapar och återskapar dessa som kategorier. Människorna handlar oftast inte som det var tänkt; handlingarna får oavsiktliga konsekvenser. De bråkar, brukar och betar sig utifrån konkreta förhållanden, specifika som generella. Därför präglas platserna av både likheter och skillnader. För att förstå urbanitet behövs därför underifrånperspektiv; utgångspunkter finns också i det vardagliga handlandet.

De motsättningsfulla samtidskontexterna

Kulturmiljö blev kulturarv. Bakom begreppsförändringen finns ett genomslag av postmoderna idéer i praktiserandet av kulturminneslagen. Kulturarv understryker dialog, kulturmiljö förvaltning. Det finns nu en betoning på att immateriella och materiella lämningar har betydelse i samtiden, inte bara det förflutna. Om nu Kuhns terminologi (efter vetenskapsteoretikern Thomas Kuhn) skall användas, så kan väl grovt sett 1990-talet definieras som början på en samtid, då det postmoderna bricolaget framstår som någon typ av disparat paradig inom arkeologin.

Syftet med de uppdragsarkeologiska undersökningarna är inte längre att dokumentera lämningar som riskerar att försvinna vid exploateringsföretag. Uppdragsarkeologin förändrades från att ha varit en institution för expeditiv antikvarisk hantering initierade av exploateringsprojekt, till att vara ett forum för kunskapsuppbyggnad (jfr Larsson 2000: 314) och dialog. Målsättningarna är nu att producera ny kunskap som skall vara motiverad utifrån ett kunskapsläge (regionalt) formulerade i vetenskapliga program. Eftersom det finns en medvetenhet om att det inte existerar något ensidigt objektivt sätt att dokumentera, att resultaten är styrda av vad man vill veta och hur man vill nå fram till det, är utgrävningarna problembaserade. Men samtidigt efterfrågas kostnadseffektivitet. Metodik och ambitionsnivå skall stå i proportion med lämningarnas kunskapspotential. Alla får i princip lämna in anbud på att utföra utgrävningar. De tidigare ansvarsområdena med regionmuseer eller motsvarande konstruktioner är upplösta. Detta innebär att det finns konkurrens mellan aktörerna. Fördelen med systemet är givetvis att tolkningsramverk relaterade till städerna i de respektive ansvarsområdena upplöses. Nackdelen är att priskonkurrensen står i proportion till kvaliteten, och att bredden, mätt i antalet aktörer och relativa storlek, riskerar att minska.

Det kanske mest signifikativa var omdaningarna i sättet att genomföra utgrävningarna och dokumentera lämningarna. Stickgrävningsförfarandet används till följd av detta i allt mindre utsträckning. Den tidigare praktiken, utvecklad som ett sätt att mäta och betala för manuellt grävningsarbete vid byggarbetsplatser (jfr Larsson 2000: 147), ersätts av en metodik utvecklad av arkeologer. I denna identifieras lämningarna och tas bort en och en i omvänd kronologisk ordning (jfr fig. 8). Kontextuell dokumentationsmetodik bygger (i motsats till anläggningsdokumentationen) på principen att dekonstruera för att kunna rekonstruera. Den kunskapsteoretiska utgångspunkten är att det arkeologiska materialet består av materialiserade och observerbara händelser

Fig. 8. Utgrävningen kvarteret Liljan i Malmö. Utgrävningen genomfördes med kontextuell metod, där stratigrafiska objekt definieras och tas bort i omvänd kronologisk ordning. På bilden är detta illustrerat av att fyllnadslagren i stolphål, grovar och källare tagits bort före kringliggande äldre lager. På detta sätt skapas ett närmast månliknande kraterlandskap. Foto: Riksantikvarieämbetet UV Syd/Malmö Kulturmiljö, 2004.

i form av stratigrafiska enheter, representerade i form av borttagande- (nedgrävningar och avröjningar) och tillförande (lager och konstruktioner) av materia. Dokumentationsinsatser, som ritningar, beskrivningar, stratigrafiska relationer, samt representationer i form av fynd och prover, knyts till dessa enskilda enheter; därav den engelska benämningen *single context recording*. Utifrån de empiriska observationerna, men också iakttagelser av objektets rumsliga och kronologiska sammanhang, skapas förutsättningar för att tolka handlingarnas intentioner; enheten blir en kontext – gödsel, grus och slagg blir exempelvis till ett bärlager. Därefter vidtar ett övergripande tolkningsförfarande, en gruppering, där kontexterna relateras till övergripande objekt; ett bärlager kan exempelvis tillsammans med andra kontexter ha varit en del av en väg (jfr fig. 9). Kontexterna är en del av det övergripande objektets biografi. De tillhör dess konstruktions-, användnings eller raseringskedan; bärlagret var exempelvis en del av den fiktiva vägens konstruktionskedan. Genom att identifiera detta bildas bland annat förutsättningar för att bedöma

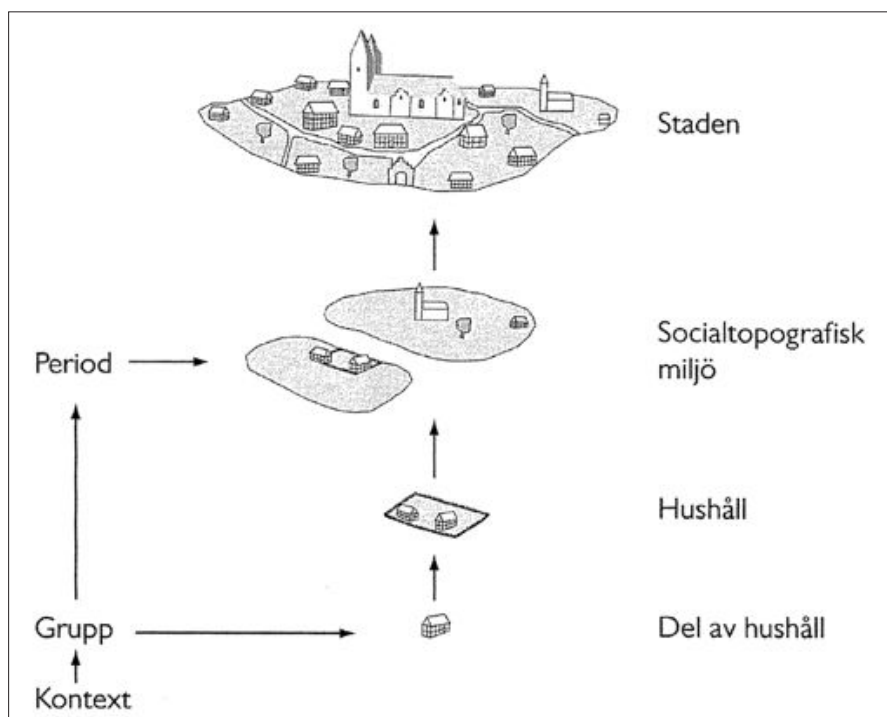

Fig. 9. Exempel på illustration av tolkningshierarki som används vid kontextuella bearbetningar av arkeologiska källmaterial. Efter Gardelin *et al.* 2009.

tid, bruk och hur fynden deponerats. Förhållandena är således de omvända i förhållande till hur kulturlager betraktats inom den processuella traditionen. Lagren förses med ett handlingsteoretiskt innehåll, som skapar förutsättningar att förstå deponering av fynd, inte tvärtom. Utfört och utnyttjat till fullo bidrar kontextuell metodik till att skapa ett källmaterial som kan identifiera vardagslivets upprepade handlingar, rumsligheter, aktiviteter, dess avsikter, och förändring (jfr Larsson 2006a).

Förhoppningarna på digital dokumentation under 1990-talet kan på flera sätt jämföras med uppfattningen av naturvetenskapliga analyser under 1970-talet. Det var den tilltänkta lösningen på mycket. Förhoppningarna var både knutna till bättre kvalitet på dokumentationsmaterialet, och att uppnå en högre kostnadseffektivitet. Visserligen kan betydligt större datamängder bearbetas. Visserligen är informationen mer tillgänglig. Men programvarorna för dokumentation av arkeologiska lämningar, i den mån de var utvecklade för arkeologi, var anpassade för karteringar av nedgrävningar i undergrunden snarare än komplexa stratigrafiska miljöer. De digitala inmätningarna kompletterades

av olika typer av databasapplikationer och särskilda program för stratigrafisk bearbetning. På samma sätt som naturvetenskapliga analyser är beroende av utsagovärdet och representativiteten hos den materia som analyseras, är dokumentation oavsett teknik beroende av vad man dokumenterar och, ännu mer väsentligt, varför det dokumenteras. Ur detta avseende fanns det begränsade kontaktytor mellan de kunskapsteoretiska grunderna i den kontextuella dokumentationen å ena sidan, samt utveckling av programvaror å den andra.

Uppdraget för uppdragsarkeologin, att producera forskningsorienterad kunskap, tillsammans med dokumentationspraktikerna, förändrade sätten att rapportera. Det nya uppdraget innebar att uppdragsarkeologin skulle gå steget längre än att rapportera basala undersökningsresultat. Kontextuell digital dokumentation genererar samtidigt ett betydligt större och mer komplexa informationsmängder än vad som ryms inom ramarna för den traditionella rapporteringen. Lösningen har blivit en avrapportering i flera steg. Stegen relaterar vanligtvis till tolkningarnas abstraktionsgrad. Vid Riksantikvarieämbetets uppdragsarkeologiska verksamhet används exempelvis begreppet "Dokumentation av fältarbetsfasen" som benämning av det som tidigare hetat rapporter. Dessa innehåller en redovisning av och ingång till det digitala dokumentationsmaterialet, samt en basal kulturhistorisk tolkning. Det som tidigare arkiverats, dokumentationer och tolkningar av kontexter och grupper samt geometriska objekt, finns lagrade i GIS-baserade databaser. Mer övergripande forskningsrelaterade arbeten som emanerats ur den aktuella undersökningen, eller relationsanalyser, publiceras i monografier eller i artiklar.

Medan dokumentationspraktiken förändrades kvarstod i huvudsak rapporteringens form och struktur. Det nya källmaterialet utnyttjades till de gamla frågorna (jfr Larsson 2006a), men kunde samtidigt till fullo inte heller inordnas eller utnyttjas i rapporteringens kvarstående berättarstruktur.

Metodkapitlen i rapporterna är ur ett avseende betydligt mer grundläggande än tidigare. Det är principerna för kontextuell dokumentation som behöver förklaras. Metodbeskrivningarna är ofta omfattande. Fortfarande är dock mycket underförstått. Medvetet provocerande uttryckt, är hur man har grävt (vad avses exempelvis med schaktningsövervakning?), principerna för tillvaratagande av fyndmaterial och prover, i bästa fall gömda i schablonartade beskrivningar och begrepp. Rapporternas resultatkapitel karakteriseras många gånger, i synnerhet under 1990-talet, av långa svårgenomträngliga beskrivningar av såväl lämningar som stratigrafiska relationer, vilket gör att det är synnerligen komplicerat att excerpera texterna efter relevant information. Liksom tidigare saknas många gånger konsekventa begrepp, som konstrueras kring empiriska observationer

i källmaterialet (exempelvis basala frågor som: Vad är ett stolphål? Vad är ett hus? Vad är en fas?). Tolkningarna av vad lämningarna representerar är till dels beroende på bristerna på begrepp, dåligt underbyggda gentemot källmaterialet. En annan anledning är att kontextuell metodik producerar betydligt större och mer komplexa källmaterial, vilket då innebär att den vidare bearbetningen inte bara medför en betydande arbetsinsats utan också ställer stora krav på själva tolkningsarbetet. Återkopplingarna till målsättningarna samt relationen mellan resultaten och de mer övergripande sammanhangen (det så kallade *relationsanalysen*) blir därför också ofta ofullbordade. Samtidigt finns också synnerligen lyckade exempel, med konsekventa begrepp, tydliga och logiska tolkningshierarkier samt utmärkta återkopplingar till målsättningarna.

Relationerna mellan universiteten och uppdragsarkeologin har förändrats avsevärt. Forskningsorienterade arbeten produceras till stor del av uppdragsfinansierade arkeologer, inte som tidigare, av personer anställda på universiteten eller av fritidsarbetande akademiskt aspirerande arkeologer. Antalet sådana publikationer är betydligt fler än tidigare. Arbetsmarknaden för arkeologer med högre utbildning har med andra ord breddats till att i högre utsträckning än tidigare omfatta uppdragsarkeologin, där antalet personer med denna utbildningsgrad är betydligt större än förut. Umgänget mellan kategorierna är förändrat. Kontaktytan i doktorandseminarierna har mindre betydelse, medan minglande i konferens- nätverks- och publikationssfärerna är mer betydande än tidigare. En till sammanhanget hörande konsekvens var också att den så kallade grovarbetskraften har försvunnit från utgrävningarna, som helt utförs av utbildade arkeologer.

Paradoxalt har detta till stora delar gått förbi stadsarkeologins praktik; antalet större stadsarkeologiska undersökningar under 1990- och 2000-talen var mycket begränsat (jfr fig. 4). På vissa håll avstannade verksamheten helt. Verksamheten har snarare bedrivits som schaktningsövervakningar. Antalet arkeologer som varaktigt under denna period enbart har arbetat med stadsarkeologi inom ramarna för uppdragsarkeologin är således försvinnande få. Antalet arkeologer som inlett sin yrkesutövning under perioden och som fått sin praktiska skolning inom stadsarkeologin är ännu färre.

Stadsarkeologin som praktiskt fält och som vi känt den från 1970- och 1980-talen låter sig inte längre igenkännas. De som utför stadsarkeologi är inte praktisk skolade genom undersökningar i medeltida stadskärnor, har huvudsakligen en postprocessuell grundsyn, arbetar med kunskapsuppbyggnad snarare än dokumentation, undersöker och dokumenterar lämningarna på ett annat sätt samt har uteslutande arkeologer som kollegor i fältarbetet.

Urbanitetsarkeologi?

Adel, präster, borgare och bönder är inte bara en beskrivning av det medeltida samhället, det är också beskrivningen av medeltidsarkeologins diskurser. Medeltidsarkeologin finns inte längre, den har omformulerats till historisk arkeologi; ergo – finns det inte heller då någon stadsarkeologi?

Anledningarna till proklameringen är flera. Inte är det allena betoningen på metod snarare än period som gör ansatserna att förstå urbanitet genom städer problematiskt. Det är också att städer är platser som förvärvat en sådan status av överheten formulerade i text. På så vis utesluter det andra urbaniteter. Hur skall vi hitta det som inte definieras av dem som *skrivit* historien? Här överlappar tematiken handlingsteori och teorier om materiell kultur. Genom arkeologi kanske vi kan hitta uppror, initiativ, misslyckanden, som definierats av dem som *materialiserat* historien. Eftersom materiell kultur har andra källvärden finns det möjligheter att spåra urbanitet på andra platser än städer, andra urbaniteter i städerna och urbaniteter i andra tider. Också i forskningspraktik finns en intresseförskjutning. Det vi söker och intresserar oss för, är att förstå konsekvenserna av det urbana och urbanitet.

Teman är alltid svåra att definiera, ännu svårare att göra det i en samtidskontext där man själv är del av diskursen. En liten hjälp att finna vartåt det baskar är innehållen i vänböckerna till professorerna i medeltidsarkeologi vid Lunds Universitet. *Medeltiden och arkeologin* (Andrén *et al.* 1986) behandlar huvudsakligen metod, monument och processer. *Från stad till land* (Andrén, Ersgård & Wienberg 2001) finns monumentsperspektiven fortfarande kvar, men artiklarna har en bredare kronologisk och geografisk förankring. I boken behandlas snarare teman än processer, historiografi snarare än metod. De tendenser som finns inom urbanitetsarkeologin för närvarande är sammanvävda med utvecklingen av arkeologijämnet generellt.

Intresset för urbanitet har förskjutits kronologiskt och rumsligt. Järnålderns centralplatser är i fokus (t.ex. Andrén 1998; Andersson 2001), liksom handelsplatser från yngre järnålder (Birka- och Kaupangprojekten). Forskningen har relaterat till urbaniseringsdiskussionen synkront, gentemot de delvis samtida emporierna, samt diakront i relation till medeltida städer. Om tidig- och högmedeltid var av intresse tidigare (jfr Larsson 2006a), finns det allt fler arbeten som behandlar senmedeltid och tidigmodern tid. Detta ger sig inte bara till känna genom att undersökningarna även omfattar dessa senare perioder (de slutar inte under högmedeltid). Städer grundade under tidigmodern tid och tidigmoderna perioder i städer är av intresse. Det finns också tydliga

förskjutningar att anamma globala eller åtminstone övernationella perspektiviseringar i synen på det urbana. Grundkurserna i historisk arkeologi på Lunds universitet har sådana inriktningar. Inte minst ger sig detta tillkänna i boken *Modernitetens materialitet* (Lihammer & Nordin 2010) och genom det nyligen påbörjade projektet *Den tidigmoderna staden – arkeologi mellan det lokala och det globala* (beviljat medel av Vetenskapsrådet 2010, projektledare Per Cornell, Göteborgs universitet).

Det finns allt fler landskapsarkeologiska perspektiv på urbanitet. Utgångspunkten är att studera dialektiska förhållanden i landskapet som övergår distinktionen mellan stad och omland (jfr t.ex. Anglert 2006). Det sätt på vilket ickeagrara resurser organiseras och struktureras i landskapet är beroende av maktförhållanden i samhällena. En plats som Folklandstingsstad i Uppland var av allt att döma urban i den bemärkelsen att det faktiskt fanns ickeagrara resurser koncentrerade till en varaktig tätbebyggelse, men orten fick aldrig några privilegier av centralmakten. Sätillvida var den inte en stad (och inte heller rubricerad som sådan i Medeltidsstadsprojektet). Andra orter, som Kyrkohamn på Öland eller Torekov på Bjärehalvön i Skåne, är liknande platser. Urbanitet behöver i denna bemärkelse inte omsättas i städer eller specifika orter, utan kan ha en annan fördelning, vilket har påvisats i nordvästra Skånes periferi (Anglert 2008) och i Norrland (Grundberg 2006). Urbaniteten är beroende av ruraliteten, de förutsätter varandras existens. Landskapsperspektiveringen finns tydligt företrädd i projektet *Samhällskrisens arkeologi och ekologi: social och agrar förändring i digerdödens spår* (beviljat medel av Vetenskapsrådet 2010, projektledare Per Lagerås, Riksantikvarieämbetet UV Syd).

En brokig skara teman relateras till urbana levnadsomständigheter. Visserligen finns det en bakgrund i medeltidsarkeologins kulturhistoriska ansatser, men med postprocessuella förtecken. En del av denna forskning hanterar hygien, renhållning och avfallshantering (t.ex. Westholm 1995; Beronius Jörpeland & Bäck 2001). Ett annat tema är intresset för biografiska berättelser, och ömsesidiga beroendet mellan människa och materialitet (jfr Carelli 2001b; Josefson 2005; Thomasson 2005; Hansson 2009). Undersökningar av rumsligheter är en betydande underströmning. Det handlar om hur rumsligheter struktureras, i förhållande till det vardagliga upprepande handlandet och maktens strukturer (jfr t.ex. Larsson 2006b). Det är således inte bara maktens konstitution och agerande som är av betydelse. Lika viktigt är motmakten. Aktörsperspektiven finns även representerade i problematiseringar av individ- och gruppidentiteter. Identifieringen av vilka som hanterat, burit eller

på annat sätt behäftat sig med olika typer av föremål bildar utgångspunkt för hur dessa bemötts av andra, vilken status de och deras förvärv hade, vilka som var aktiva och relationer mellan olika grupper i de urbana orterna (jfr t.ex. Roslund 2001; Gustin 2004; Andersson *et al.* 2008).

Det finns en tydligt historiografisk inriktning inom arkeologin som också relaterar till urbanitet. Detta ger sig till känna som enskilt ämne för olika typer av arbeten (jfr André 1997; Larsson 2000), och som tolkningssammanhang till tematik eller problematik som berörs i forskningsorienterade arbeten (jfr t.ex. Gustin 2004).

Kulturarvskommisionerna har också en avnämning som relaterar till urban arkeologi. Det kanske främsta debattämnet har dels varit bevarande och skydd av kulturlager i tätbebyggda områden, dels vilka lämningar som skall grävas ut inom ramen för uppdragsarkeologin. En väsentlig del av detta perspektiv är hur det befintliga kulturarvet, såväl i de medeltida stadskärnorna som i de urbana förortsområdena, kan vara medier för dialoger i samtiden, frågor om identitet och förankring i dagens samhälle (jfr Svanberg & Wahlgren 2007).

I eftertankens kränka blekhet

Alla goda intentioner, framsteg och nya kunskaper till trots, det måste finnas plats för kritisk reflektion. Mycket av arkeologin färdas på redan upptrampade stigar. Intentionerna behöver kanaliseras längs nya sträckningar.

Fortfarande är arkeologin deskriptiv. Fortfarande uppfattar sig arkeologin som föremålsproducent. Efter att ha tröskat igenom ett oräkneligt antal rapporter, efter att ha korrekturläst ännu fler rapporter och uppsatser, efter att ha arbetat med arkeologi i mer än två decennier, kan jag fortfarande uppleva att dessa praktiker kvarstår i alldeles för stor utsträckning. Ett kulturlager någonstans i någon stad som innehöll gödsel kategoriseras som ett gödsellager. Medan beskrivningen är detsamma som tolkning gällande kulturlagret, är däremot de kulturhistoriska ambitionerna betydligt mer ambitiösa för de fynd som tillvaratogs i detsamma. Här pratas det inte om bränd sintrader (som skulle motsvara en geologiskt influerad beskrivning av materialiteten), utan om fat, skålar och kärl. Har förståelsen av källmaterialet, som diskuterats och uttryckts i mer teoretiska sammanhang, iklätt oss med en teoretisk skrud som inte finns i praktiserande arkeologisk handling? Riskerar vi att någon utanför, likt barnet i *Kejsarens nya kläder* kommer att utbrista: Arkeologin är ju naken?

Det är min övertygelse att arkeologin har allt att vinna på att vidareutveckla

en empiriskt baserad tolkande kontextuell metodik. Genom att konstruera ett självständigt källmaterial på detta sätt, är det möjligt att skapa trovärdiga kontaktytor gentemot både andra källmaterial och övergripande kulturhistoriska narrativ. Arkeologin blir då inte ett väldigt dyrt sätt att ta reda på vad man redan visste, eller ett likaledes dyrt sätt att plocka fram fynd. Teorier om materiell kultur måste implementeras fullt ut i fältarbete och dokumentation, samtidigt som erfarenheter från fältarbete måste implementeras i teorier om materiell kultur.

Problematiken finns sannolikt i de konstruerade gränserna mellan fältarbete och skrivbordsarkeologi. Arkeologi är allt. För att förstå fältarbete måste man ha arbetat med forskning och vice versa. Liksom i hermeneutisk kunskaps-teori, är det dialektiken mellan del och helhet som generar förståelse. Nu präglas fältarkeologin i för stor omfattning av en hantverkstradition. Man lär sig känna igen ett stolphål men vad karakteriserar ett sådant? Dokumentation är i värsta fall en onödig men legitimerande praktik, för att stadfästa det man redan vet, och inte verktyg och hjälpmedel i tolkningsarbetet. Eftersom arkeologerna som undersöker och dokumenterar de stratigrafiska enheterna oftast inte deltar i de vidare tolkningsprocesserna förloras återkopplingar mellan teori, metod och materialitet. Eftersom arkeologerna som undersökt lämningarna är de som vet mest om dem, innebär detta ett kunskapsbortfall av immateriellt (icke dokumenterat) kontextuellt vetande som är av betydelse för den övergripande tolkningen. Sammanhang är svåra att på förhand förutse, och formalisera i dokumentationsattribut på registreringsblanketter. Rekonstruktion, eller gruppering av stratigrafiska enheter (från bärlager till väg), kräver iakttagelser i fältarbetsfasen, där falsifiering och diskussion sker på plats i realtid. Detta förutsätter att gruppering måste göras under fältarbetsfasen. Därför behöver tolkningsprocesserna krävas av, delegeras till och utföras av många om inte alla.

Möjligheterna finns. Teorier om materiell kultur skall finnas i undersökningsplaner; hur skall vi annars kunna definiera utsagovärden och nå fram till våra kunskapsmål? Det finns endast arkeologer på våra arbetsplatser. Det finns adekvata fältkontor med nödvändiga faciliteter. Registrering kan ske kontinuerligt. Det finns dokumentationsteknik att kunna behandla data fortlöpande. Det är en fråga om organisation. Det handlar om vår självidentitet och om våra interna hierarkier. Arkeologi är ett intellektuellt praktiskt arbete som omfattar alla. Våra visibilitetsfärgade arbetskläder blir då kanske inte bara en markering av godkänd arbetsmiljö, utan kanske också av påklädda arkeologer?

Trots intentionerna i de medeltidsarkeologiska programförklaringarna i

mitten av 1960-talet, återstår det en del att göra med byggnadsarkeologin. Byggnader är en väsentlig del av kulturarvet. Skyddet för kvarstående byggnader inom kulturmiljölagstiftningen är inte konstruerat på samma sätt som fornlämningar. Det rör sig inte om varaktigt övergivna lämningar, utan om konstruktioner som fortfarande är i bruk.

Bilden är splittrad. Sett till de urbana orterna, är en försvinnande liten del av byggnadsbeståndet synnerligen märkligt – vilket då avser att husen är byggnadsminnesförklarade. Det är framförallt det monumentala som är skyddat. Kyrkor är exempelvis per definition märkliga. En stor del av det äldre profana byggnadsbeståndet saknar således annan skyddsklassificering än den som föreligger i plan- och bygglagen.

Det finns dokumentationskrav vid förändringsarbeten på byggnadsminnen. Det skall också finnas en samlad kunskapsöversyn relaterad till objekten i underlagen för byggnadsminnesförklaringarna. Övriga hus är översiktligt beskrivna i kommunernas byggnadsinventeringar. Enligt plan- och bygglagen saknas i princip också möjlighet att dokumentera. Avsikten är i första hand att förhindra rivning och större förändringsarbeten.

I Skåne, Halland och Blekinge är omkring trettio profana hus (uppförda före 1700) byggnadsminnesförklarade, medan sextio är skyddade i plan- och bygglagen. Tendensen är att grundmurade byggnader har blivit byggnadsminnesförklarade, medan korsvirkes- och trähus högre utsträckning endast är skyddsklassificerade. Till detta kommer ett stort antal murade källare, som ursprungligen funnits under numera borttagna korsvirkeshus, som har fornlämningsstatus. Grovt men endast något förenklat uttryckt, innebär detta att hus som byggts till frälset, kyrkan och det övre borgerskapet är byggnadsminnesförklarade (fig. 10). Det finns en uppenbar social snedfördelning. Eftersom dokumentation görs på byggnadsminnen, är det också där det finns mest potential för ny kunskap. Uppgifter från det som tidigare var Malmöhus län (numera den västra delen av Region Skåne) visar vidare att lejonparten av dokumentationerna har berört kyrkor. Endast en försvinnande liten del berörde profana byggnadsminnen, och häri finns ändå slott och herresäten på landsbygden inkluderade (Eriksdotter *et al.* 1998). Situationen i Skåne är således att dokumentationer endast utförs i en mycket begränsad del av det profana byggda kulturarvet.

De dokumentationer som trots allt genomförs är både av bevarande- (syftande till konservering och bevaring) och förstörande karaktär (utförda i samband med förändringsarbeten). Flera yrkeskategorier genomför dokumentationsinsatser. Arkeologer är inte ens den mest förekommande. För att återigen använda situationen i tidigare Malmöhus län som exempel. Verksam-

Fig. 10. Korsvirkeshuset på Stora Norregatan i Landskrona, uppfört år 1628. Huset är inte byggnadsminnesförklarat. Foto: Joakim Thomasson, 2008.

heten uppbars under slutet av 1990-talet av enskilda personer (Eriksdotter *et al.* 1998), som närmast kan jämföras med de eldsjälar och entusiaster som präglade den övriga arkeologin för länge sedan (jfr Redin 1982). Om detta nu är representativt för verksamheten i stort, och om detta är fallet nu, är svårt att bedöma eftersom det saknas översikter.

Vad som emellertid är gemensamt för de dokumentationsinsatser som genomförs inom kulturmiljövården, är att de inte är problembaserade på samma sätt som inom uppdragsarkeologin. Ur ett sådant perspektiv syftar verksamheten varken till att generera ny kunskap, eller till att relatera denna till vidare regionala kunskapsperspektiv. Dokumentationerna görs i positivistisk eller estetiserande traditioner. De syftar till att avbilda det som framkommer, och möjligheterna till vidare tolkningar är begränsade. Postprocessuella teorier om material kultur är således inte systematiskt implementerat i kulturmiljövårdens infrastruktur, eller i kraven på dokumentationsinsatserna.

Även det byggda kulturarvet har allt att vinna på att det formuleras kunskapsmål. Kunskapsmålen skulle kunna relatera till de enskilda objekten och beskrivas i de vårdplaner som skall upprättas för varje skyddad byggnad. Men, kanske ännu mer betydelsefullt, kunskapsmål för det byggda kulturar-

vet skulle kunna vara integrerade i övergripande regionala kulturhistoriska program. Betydelsen av kontaktytor gentemot motsvarigheterna inom den uppdragsarkeologin är bedövande. Varför skilja mellan varaktigt övergivna fornlämningar och det byggda kulturarvet? Vinsterna finns inte bara i möjligheterna till ny kunskap. Nya vetenskaper och insikter gör att husen blir intresseväckande, aktualiserade som kulturarv och bevarandevärda.

... och framtidens utmaningar

Efter denna excess i kranka eftertankar, måste det sägas att det finns möjligheter. Vi måste bli angelägnare, tränga oss in på andra arenor, delta i samtidsdiskussionerna. Detta förutsätter att vi ifrågasätter vår identitet. Arkeologi är intellektuellt praktiskt arbete.

Vi skall (fortsätta) ta fram intressant, orättvis, kullkastande och tråkig kunskap på trovärdiga sätt. Varför inte fortsätta att teoretisera, praktisera och diskutera våra källmaterial och ontologi, undersöka utsagovärdena och fördjupa våra underifrånperspektiv? Att betrakta det urbana kulturarvet utifrån globala perspektiv är väsentligt. Tolkningarna, berättelserna och fastställande av fakta om det förflutna måste emellertid också bli granskningar av historien.

Det finns behov av nya berättelser om andra aktörer på andra språk än svenska. Som tidigare har påpekats saknas såväl sociala- som genusperspektiv i alldeles för hög utsträckning. 1970- och 1980-talets omfattande grävningsverksamhet är av allt att döma något unikt, som inte återkommer (jfr Larsson 2009). Därför är det av betydelse att få en uppfattning om vad vi redan vet, genom att bearbeta de stora orapporterade arkivmaterialen och integrera det byggda kulturarvet i kunskapsöversikterna.

Behovet av en förflutenhet är viktigare än vad vi kanske tror. Människor lever i dag i allt större utsträckning i tätorter. Sverige är inget undantag. Det urbana är norm. Fast vi lever tätare samman än kanske någonsin finns det utanförskap. En del av detta består i att människor saknar relation till kulturarvet. Det upplevs inte angeläget. Genom arkeologisk metod är det möjligt att skapa relationer och dialoger för alla oss som bor och brukar det urbana landskapet. Det urbana kulturarvet finns där det finns tätbebyggelse, det är såväl det avlägset som det nära förflutna. Det är då en resurs för många. Vi har möjlighet att skapa sådana resurser.

Det kanske finns möjlighet att bemöta såväl nyttobevare, upphandlingstabilaner som kommersialiseringskrav?

From town archaeology to an archaeology of urbanity? Suggestions on future perspectives

When medieval archaeology was formed as an independent academic discipline at Lund University in the middle of the 1960s, town archaeology was a vital part representing one of the orders in feudal society. It was established as a recognizable discourse and a major arena for excavating medieval archaeology.

The article deals with the following issues: What kind of epistemological currents have influenced the way in which archaeology has been carried out? How have the remains been documented? How have the reports been structured? Which research areas have been of interest?

A decade after the emancipation of medieval archaeology, processual archaeology grew in importance. Archaeology was a part of public heritage administration. Processes such as urbanization and production were in focus, and documentation and fieldwork were carried out with natural science as a role model. With post-modern influence, heritage became a contemporary issue, and with post-processual archaeology the view of the town as a phenomenon changed. Medieval archaeology is redefined as historical archaeology, method is vital instead of the epoch. Interpretation is favoured before neutral observations. The focus is upon wider time frames, urbanity is regarded as a part of landscapes and in global perspectives, and historiography is of interest as well as the urban cultural heritage. It is argued that this reflects a change towards an archaeology of urbanity. However, archaeology also has to develop a more interpretive contextual approach and incorporate the built heritage.

Referenser

- Andersson, H. 1988. Medeltidsarkeologi. Funderingar kring identitet och förhållnings-sätt. *META* 88: 1–2, s. 63–69.
- Andersson, H. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder. Aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport. Medeltidsstaden 73. Stockholm.
- Andersson, H. 1997. Tradition and Renewal. I: Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. (red.), *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska Undersökningar, Skrifter 24. Stockholm, s. 11–22.
- Andersson, H. 2001. Perspektiv bakåt och framåt på medeltida stadsforskning. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 42, s. 7–16.
- Andersson, H. 2003. Urbanisation. I: Helle, K. (red.), *The Cambridge History of Scandinavia*, I. Cambridge, s. 312–342.
- Andersson, H., Hansen, G. & Øye, I. (red.) 2008. *De første 200 årene. Nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. UBAS Nordisk, Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter 5. Bergen.

- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr. 13. Lund.
- Andrén, A., et al. (red.) 1986. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm/Stephag.
- Andrén, A. 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. I: *Staden himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*. Stockholm, s. 142–193.
- Andrén, A., Ersgård, L. & Wienberg, J. (red.) 2001. *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm.
- Anglert, M. 2006. Landskapets urbanitet. I: Larsson, S. (red.), *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm, s. 229–270.
- Anglert, M. (red.) 2008. *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*. Stockholm.
- Berónius Jörpeland, L. & Bäck, M. 2001. Kroppskultur – föreställningar om synen på renlighet utifrån medeltida latrinmaterial. I: Andrén, A., Ersgård, L. & Wienberg, J. (red.), *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm, s. 323–336.
- Carelli, P. 2001a. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm.
- Carelli, P. 2001b. Den gode mannen herr Mads Pedersen. Ett anspråkslöst försök till hans biografi. I: Andrén, A., Ersgård, L. & Wienberg, J. (red.), *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm, s. 113–126.
- Cinthio, E. 1965a. Vad är medeltidsarkeologi? *Ale* 1965: 1, s. 21–33.
- Cinthio, E. 1965b. Stadsarkeologi. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1965, s. 27–34.
- Cinthio, E. 1975. Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. *Ale* 1975: 1, s. 1–10.
- Cinthio, E. 1982. Den sydsandinaviska 1200-talsstaden – ett kontinuitets- och omlandsproblem. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3, s. 33–40.
- Cinthio, E. 1984. Vad betyder medeltiden för arkeologin? I: Brusila, H. (red.), *Den historiska tidens arkeologi i Finland*. Åbo landskapsmuseums rapporter 6. Åbo, s. 52–64.
- Cinthio, E. 1988. Examensämnet medeltidsarkeologi. *META* 1988: 1–2, s. 3–12.
- Christoffersen, A. 1997. "... og han sat der lenge og vakta landet ..." Momenter til en diskusjon om Konghelle i middelalderen. *META* 1997: 2, s. 14–32.
- Christoffersen, A. 2000. Byen er død. Så vad gjør vi med historien? *META* 2000: 2, s. 3–15.
- Eriksdotter, G., Gardelin, G. & Wallin, P. (red.) 1998. *Från byggnad till dokument. En byggnadsarkeologisk pilotstudie i Malmöhus län*. University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series 61. Lund.
- Gardelin, G., Johansson Hervén, C. & Karlsson, M. 2009. *På kungens bakgård. Kv Altona 10, Lund. Arkeologisk undersökning 2009*. Kulturens rapporter 3. Lund.
- Grundberg, L. 2006. *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*. Umeå.

- Gustin, I. 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Stockholm.
- Hansson, M. 2009. Att skapa landskap. Om identitetsskapande under medeltid. I: Mogren, M., Roslund, M., Sundnér, B. & Wienberg, J. (red.), *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund, s. 129–143.
- Hildebrand, H. 1897–1903. *Sveriges Medeltid. Kulturhistorisk skildring*, I–III. Stockholm.
- Hodges, R. 1982. *Dark Age Economics. The origins of towns and trade A D 600–1000*. New Approaches in Archaeology. London.
- Jensen, O. W. & Karlsson, H. 1999. *Aktuell samhällsteori och arkeologi. Introduktion till processuellt och postprocessuellt tänkande*. Gotarc serie C, Arkeologiska skrifter 32. Göteborg.
- Josefson, K. 2005. *Sökandet efter en tidsanda. I spåren efter Absalon*. Lund Studies in Medieval Archaeology 38. Stockholm.
- Järpe, A., Redin, L., & Wahlöö, C. 1979. Standardiserat beteckningsschema för sektionsritning. *Fornvännen* 74 (1979), s. 32–44.
- Larsson, S. 2000. *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förstälsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890–1990*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae IX. Lund.
- Larsson, S. 2006a. Den mänskliga staden. I: Larsson, S. (red.), *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm, s. 29–88.
- Larsson, S. 2006b. Gestaltningen av några skånska städer. I: Larsson, S. (red.), *Centraliteter. Människor, strategier och landskap*. Skånska städer. Stockholm, s. 167–292.
- Larsson, S. 2009. Mellan Birger Jarl och Burger King. Urban arkeologi. I: Mogren, M., Roslund, M., Sundnér, B. & Wienberg, J. (red.), *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund, s. 147–160.
- Lihammer, A. & Nordin, J. (red.) 2010. *Modernitetens materialitet. Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. The museum of National Antiquities. Studies 17. Stockholm.
- Olsen, B. 2003. *Från ting till text. Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning*. Lund.
- Redin, L. 1982. Stadsarkeologi-perfektum, i viss mån presens och något futurum. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3, s. 21–30.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900–1300*. Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund 92. Lund.
- Svanberg, F. & Wahlgren, K. H. 2007. *Publik arkeologi*. Lund.
- Thomasson, J. 2005. Out of the Past. Societal dialogues through the biography of a 16th century burgher-house. *Archaeological Dialogues* 11: 2, s. 165–189.
- Westholm, G. 1995. Gaturenhållning, avfallshantering och stadsplanering. Medeltida teknik belyst av Visbyfynd. *Nordisk Arkitekturforskning* 8: 1, s. 7–18.

Varför gör vi på detta viset?

Ideal och verklighet bland arkeologer och bönder i Skåne

Katalin Schmidt Sabo

Inledning

Fram till 1980-talets början visste vi arkeologer inte så mycket om våra medeltida byar. Vad skulle vi förresten veta? Varför skulle vi bry oss om dem? Vi visste ju en hel del om våra kyrkor, borgar och städer. Räckte det inte med dem? Vad skulle landsbygden kunna bidra med för kunskap om tidigare samhällen? Man skulle kunna vända på frågan och säga – Varför skulle vi *inte* vilja veta hur 95 % av befolkningen hade det? Studerar vi böndernas liv så studerar vi den största befolkningsgruppen under medeltiden.

Jag hämtar ett citat från Erik Cinthios text i kompendiet *Den medeltida byn*, som var en sammanställning över ett antal föredrag i en seminarierie i ämnet medeltidsarkeologi, som hölls våren 1981 på arkeologiska institutitionen i Lund. Cinthio skriver i förordet att:

Trots sin grundläggande betydelse för samhället som helhet har behandlingen av agrarsamhällets problematik relativt sent blivit föremål för mera inträngande analyser. (Cinthio 1981: 1)

Tre viktiga insikter förmedlade Cinthio i sin text:

- Agrarsamhället var verkligen av fundamental betydelse för det medeltida samhället och bönderna utgjorde den allra största befolkningsgruppen.
- Forskningen om bönderna saknades inom den svenska medeltida arkeologiska forskningen.
- Det behövdes mer inträngande studier inom detta fält.

Intresset för landsbygden, bönderna och de medeltida byarna växte fram så småningom, men i en långsam takt (fig. 1–2). Varför landsbygdens integration i arkeologiämnet skedde sent förklarade Cinthio så här: ”Förklaringen härtill

Tidsperiod	Viktigt	Undersökningar i byar i Skåne	Samtidigt
Före 1970-talet	Frågor kring byars uppkomst	Maglarp Hagestad Gårdslösa Hindby Fosie	Undersökningar i Store Valby i Danmark Sven Dahl & David Hannerberg (kulturgeografer) studerar byar i Skåne Ödegårdsprojektet 1968-1981
1970-talet	Byars äldsta skede viktigast 1976 beslut om exploateringsundersökningar nu hos Länsstyrelser	Lemmeströ Oxie Fosie Tygelsjö Hyllie	Stadsarkeologin har stark ställning Projektet: "Den medeltida staden" "Deserted villages" i England Fynske landsbyundersögelse "Den vandrande landsbyn" Store Valbyundersökn. publiceras

Fig. 1. Uppställningen visar hur situationen för landsbygdsforskningen såg ut före år 1970 respektive under 1970-talet (uppgifter bl.a. från Bentz 2008).

Tidsperiod	Viktigt	Byar som undersöks	Samtidigt
1980-talet	Seminarium "Den medeltida byn" META temanr. 1981 om landsbygd RAÅ metodkonfer. om landsbygd 1980-talets slut: Revidering av fornminnesinventeringen och byar får fornlämningsstatus i Skåne	Önnerup Tirup Härslöv Fjälastorp Käglinge Ödåkra, Laröd Välluv Hjärup Hilleshög Tuna by Löddeköpinge Gårdstånga Dalby Ilstorp Lilla Köpinge Slagtofta Vellinge Gussnava ...	Stadsarkeologin har stark ställning "Land og by" i Danmark grundas "Landsby-puljen" i Danmark grundas Ystadsprojektet 1982-1989

Fig. 2. Uppställningen visar hur situationen för landsbygdsforskningen såg ut under 1980-talet (uppgifter bl.a. från Bentz 2008).

kan dels ligga i källmaterialet, och dels i den relativa oföränderlighet som till synes präglade den historiska tidens bondekultur.” (Cinthio 1981: 1). Man kan kanske också förklara det med att man såg de övre samhällsgruppernas lämningar som tydligare och mer studievärda än böndernas. Kloster, kyrkor, borgar och stående byggnader i städer var ju så mycket mer iögonfallande och manifesta än böndernas gårdar och lämningar. Man hade inte heller någon kunskap om hur mycket som fanns bevarat av äldre lämningar i byarna.

Den här artikeln är inte tänkt att vara en uttömmande forskningsöversikt över landsbygdsvärdskapet i Sverige, därtill är utrymmet alldeles för litet. Snarare hoppas jag den ska fungera som en kort och personlig exposé över de specifikt skånska perspektiven inom byarkeologin.

Byarna och arkeologin

Det var först i samband med den nya fornminnesinventeringen i slutet av 1980-talet som äldre bytomter i Skåne fick ett erkänt fornminnesskydd. Trots att Sverige har världens äldsta fornminneslag från 1666 dröjde det mer än tre hundra år innan de äldre bytomterna ansågs skyddsvärda. Man kan säga att byarkeologin först i och med detta på allvar kunde börja bli ett forskningsfält. I fig. 2 kan man se vilken markant ökning av byundersökningar lagskyddet innebar för Skåne. I andra landsdelar genomgick byarkeologin också motsvarande utveckling, men dessvärre har lagskyddet inte genomförts lika konsekvent i alla län.

Under 1990-talet skedde stora infrastrukturella satsningar i Skåne och det var nu som större exploateringsundersökningar i byar kom till stånd, exempelvis i byarna kring Malmö, i byn Kyrkheddinge och längs Västkustbanan. I samband med dessa undersökningar började stratigrafisk lagergrävning tillämpas vilket möjliggjorde att flera kronologiska skikt kunde särskiljas i bebyggelsen, fynd kunde knytas till rätt lager och funktionsbestämningar av byggnader underlättades. Man började kunna se hur livet i byarna kunde fluktuera och förändras. Vi kunde se olikheter och likheter gårdar och byar emellan, och att även de senmedeltida och yngre skedena i byarna innehöll mycket information, inte bara de äldsta.

Idag har bortåt hundrafemtio av Skånes byar berörts av arkeologiska undersökningar, ibland vid flera tillfällen. De allra flesta av dessa byar ligger i västra och södra Skåne, dvs. på slättbygden, där de flesta bor och har bott – och där det finns en stor efterfrågan på bostäder, industrimark och infrastruktur (fig. 3). Undersökningarna har varit av varierande storlek och de faktiska

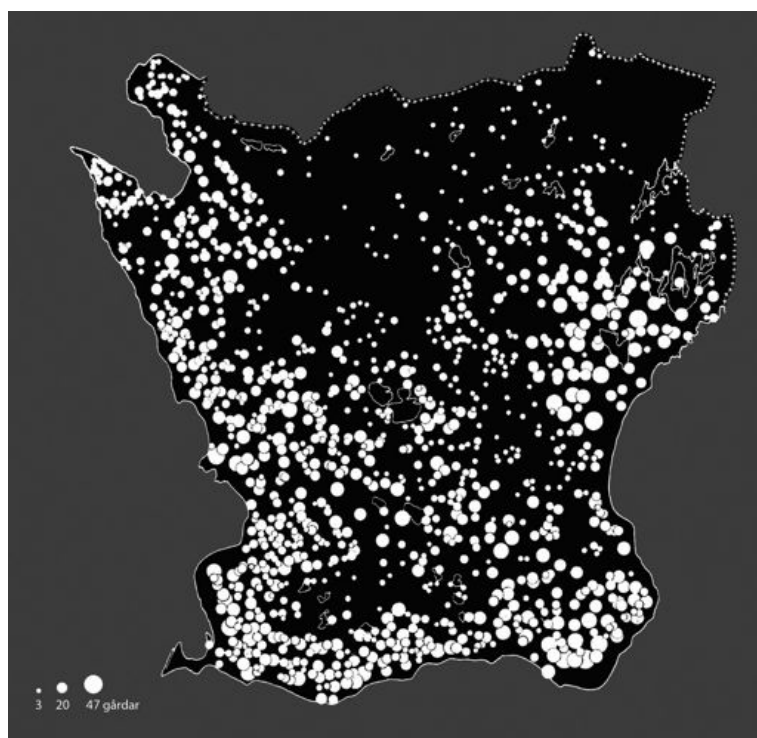

Fig. 3. Sven Dahls karta visar tydligt var byarna låg och hur stora de var vid 1600-talets mitt. De flesta byar låg i slättbygden i västra och södra Skåne, samt på Kristianstadslätten. Det är områden där det bor mest folk även idag, och där exploateringsarkeologin har haft flest uppdrag (underlagskarta från Dahl 1942, kartbearbetning Staffan Hyll).

bevaringsförhållandena har skiftat kraftigt från plats till plats. Likväl har varje undersökning bidragit till att öka kunskapen om byarna och bönderna.

Byundersökningarna har i många fall också genererat långtgående tvärvetenskapliga samarbetsformer med historiker, kulturgeografer, osteologer, keramikexperter, arkeobotaniker/ paleoekologer och expertis inom ortnamnsforskningen – samarbeten som varit ovärderliga för att kunna tolka lämningarna i ett vidare sammanhang.

Byarkeologisk forskning

Att gräva i en by är mycket komplext. Det kan röra sig om ytmässigt riktigt stora områden som berörs, som exempelvis i Örja by utanför Landskrona där vi 2010 undersökte en 55 000 m² stor yta (fig. 4), eller så kan det handla om

små titthål på några få hundra kvadratmeter. Byarkeologi kan likna stadsarkeologi inom vissa ytor som har bevarade lager, ibland upp till en meter mäktiga. Delar av byggnader med stensyllar, ugnar, golvlager kan finnas kvar (jfr fig. 5). Arkeologi i en by kan också likna en traditionell järnåldersgrävning med endast stolphålen kvar efter bebyggelsen. Arbetet måste koordineras ihop logistiskt med alla olika moment av schaktning, metalldetektering, inmätning, undersökning, tolkning, provtagning, dokumentation och registrering.

Tidigare kunskap och resultaten från utredning och förundersökning styr de vetenskapliga frågeställningarna inför varje ny undersökning. De vetenskapliga frågorna styr i sin tur metoderna, dokumentationen, upplägget, planeringen, analyserna, vilka experter vi anlitar och hur vi samarbetar med andra discipliner. Uppdragsarkeologi och forskning hör intimt samman.

Här nedan följer några exempel på ämnesområden som vi har forskat om i Skåne inom byarkeologin, från 1990-talet och framåt:

- Bybildning och byetablering
- Regionala variationer
- Aktörer på lokal och regional nivå
- Gårdarnas bebyggelseutveckling och rumsliga förändring
- Byarnas materiella kultur
- Bystrukturer
- Stad och land

Jag ska översiktligt gå in på ämnena och nämna några av de frågeställningar som vi arbetat med.

Bybildning och byetablering

De första forskningsfrågorna rörande den historiska bybildningen var: När etablerades byarna? Vem styrde och initierade bybildningen? Fanns det en strategi bakom bybildningen? När blev en by en by? Relationen mellan järnålderns bosättningar och de historiska byarna ansågs viktig att utreda. Diskussionerna emanerade ur tolkningarna av det rörliga bebyggelseskicket under järnåldern, med förflyttningar av boplatser med 200–400 års mellanrum, ibland även kallat för ”de vandrande byarna”, som engagerat många forskare särskilt under 1980-talet (Callmer 1986 och där anförd litteratur).

I Skånes slättbygd har vi kunnat påvisa ett tydligt förändringskede vid slutet av vikingatiden, då många yngre järnåldersbosättningar, ofta liggande utanför

Fig. 4. Byarkeologi är komplext. Vy över undersökningen i Örja 2010. Det är många moment som måste koordineras logistiskt. Foto: Thomas Hansson, Riksantikvarieämbetet, UV-Syd i Lund.

de historiskt kända byplatserna upphörde, och nya senvikingatida gårdar som anlades inom områdena för de medeltida byarnas kärnor. Många av dessa byar har haft en kontinuitet fram till utskiftningarna på 1800-talet. En viktig fråga i det sammanhanget har varit att förklara varför bebyggelserna slutligen blev stationära och upphörde att flytta runt (Callmer 1986; Riddersporre 1995; Schmidt Sabo 2005; Thomasson 2005; Björhem & Magnusson Staaf 2006).

Markstyckena benämnda som *toft* har visat sig utgöra en viktig förbindelselänk för bebyggelsen mellan de medeltida byarna och den yngre järnålderns bosättningar, eftersom det ofta är just inom toftmarkerna som de historiska byarnas tidigaste bebyggelseämningar påträffas. Att förstå toftens betydelse, roll och funktion har gett oss kunskap om äldre organisatoriska skeden och strukturer i byarnas historia. Toften var den enskilda gårdens viktigaste område då den initialt innefattade gården och dess åker (Porsmose 1988; Riddersporre 1988: 80; 1998: 167; Erikson 1996; Carelli 2001: 40ff; Connelid 2002: 439; Schmidt Sabo 2005: 46ff; Jönsson & Persson 2008: 72). Toften skulle avgränsas tydligt, och i landskapslagarna var den kringgärdad av många normer och regler som pekar på dess viktiga betydelse. Toften blev under tidig medeltid starkt sammankopplad med byarnas gårdsenheter, socialt, rättsligt och kameralt. Toften fungerade också som ett socialt och ideologiskt

vittnesbörd om olika rangförhållanden i byarna (Hoff 1997: 89, 99, 104f; Schmidt Sabo 2005: 46ff, 61ff).

Som en följd av de frågor som ställts har man idag mer kommit att intressera sig för olikheter än för likheter och det förefaller troligt att bybildningen har genomförts mer lokalanpassat beroende på vilka sociala aktörer som fanns närvarande. Dessa kan exempelvis ha agerat vid skilda tidpunkter och med olika styrkor jämfört med en annan region.

Bybildningen på en större regional nivå har studerats utifrån ortnamnen. Ortnamnsformen *-torp* anses allmänt ha tillkommit under sen vikingatid-tidig medeltid, men inom flera torpbyar har bebyggelse även från tidigare skeden av yngre järnåldern identifierats. Torpbyarna runt centralorten Uppåkra kan tolkas ha utgjort underordnade eller allierade bebyggelser inom ramen för ett stort godskomplex hörande till Uppåkra, som med tiden fick kopplingar till den allt starkare framväxande danska kungamakten med ambitioner i området (Callmer 2001). Ett liknande mönster har iakttagits i Malmöområdet där två grupper av torpbyar omgärdar ett område som är präglat av äldre ortnamn. Torpnamnen tolkas representera ett tidsskikt i landskapet som hänger samman med en omorganisering under sen vikingatid och tidig medeltid. Antingen bildades helt nya bybebyggelser eller så fick äldre bebyggelser nya "ägare" och nya namn (Anglert 2006: 256ff; Heimer *et al.* 2006: 9).

Regionala variationer

På 1920-talet karakteriserade etnologen Åke Campbell Skånes olika landskapsutsnitt i de tre bygderna slättbygd, risbygd och skogsbygd, baserade på natur- och kulturgeografiska skillnader (Campbell 1928). Byarna i de olika bygderna uppvisar skillnader om man jämför deras storlekar, organisering i landskapet, bebyggelsernas utseende, resursutnyttjande, markanvändning, ägostrukturer, bebyggelsens stabilitet och materiella kultur.

Varje by är olika, men byarna uppvisar också många gemensamma drag. Utmärkande för slättbygdens byar var att de hade en samlad bebyggelse, de var stora och bestod av många gårdar som hade stora åkerarealer. Byarna låg gärna intill landsvägar och vattendrag. Markägarna bestod av kyrka, kungamakt och frälse. I slättbyarna kan vi ofta följa den äldre bebyggelsen i form av golvlager, syllstenar, raseringsmassor och kulturlager, tillbaka flera århundraden på samma gårdsp plats, i gynnsamma fall ända ner till 900- och 1000-tal.

Byarna i risbygden kännetecknas av att de var små. Gårdarna kunde ligga på stora inbördes avstånd från varandra. Åkerarealen var mindre än på slätten och uppsplittrad. Dessa byar är svåra att greppa rent antikvariskt. Gårdarna kan ha flyttats ett flertal gånger inom inägoområdet, vilket betyder att den medeltida gårdstomten inte alltid återfinns på den plats som de historiska kartorna anger, och som fått fornlämningskydd. Få fynd och i allmänhet tunna eller obefintliga kulturlager bidrar också till att försvåra dateringarna. Just den här problematiska situationen är dessvärre en antikvarisk vardag i stora delar av Sverige. Det finns exempel på byar där flera gårdar etablerades på en och samma gång, medan en annan by kan ha startat med två gårdar, för att med tiden successivt utökas med flera gårdsenheter.

I skogsbygden var byar sällsynta. Däremot har man haft ensamgårdar. Men hur fungerade de till skillnad från en by? På Lärka gård i nordvästra Skånes skogsbygd som kameralt var registrerad som *en* gård, och vars mark var lika stor till ytan som bymarken för en ordinär slättby, fanns 13 brukare med var sina hushåll angivna på kartan från år 1662 (Anglert & Lagerås 2008: 65ff). På kartan ser man gårdarna som hörde till Lärka ligga utspridda i landskapet. Fungerade Lärka verkligen som en gård eller egentligen som en by? Skogsbygdens bebyggelser är fortfarande mycket lite utforskade.

Aktörer på lokal och regional nivå

I byarna har vi kunnat urskilja flera viktiga aktörer: ett lokalt markägande skikt på storgårdar eller residens, kyrkan, kungamakten och så bönderna själva, som kanske har en tendens att förbigås då man diskuterar aktörer.

Det lokala markägande sociala skiktet har dragit till sig stort intresse från forskare eftersom man har ansett att de haft en central och avgörande roll att spela i bybildningen. Det har varit viktigt att konstatera eller dementera om en by haft en storgård där detta övre sociala skikt har residerat. Ett syfte med den historiska bybildningen kan ha varit att organisera arbetskraften i större gemensamma arbetslag för att kunna intensifiera och effektivisera jordbruket. Flera forskare har antytt att det skulle vara just dessa faktorer som drivit på en sammanslagning av bebyggelserna i byar (Stjernquist 1981; Callmer 1986: 173ff; Myrdal 1999: 26ff; Thomasson & Olsson 2001). Byarna blev de markägande gruppernas instrument för att uppnå en intern exploatering.

Kyrkan har vi sett som en aktiv aktör i byarna genom att den tidigt allierade sig med den lokala sociala eliten som tillät uppförandet av träkyrkor på eller intill sina storgårdar/residens. Senare blev kyrkan bokstavligen inbyggd i byarna genom sockenkyrkorna och prästgårdarna. Kyrkans närvaro i byarna skedde också genom den vardagliga utövningen av kristen tro, etik och moral. Även genom förvärv av gårdar och mark var kyrkan en stark aktör i byarna. Framför allt från 1400-talet och fram till reformationen organiserade kyrkan sin produktion via stora förvaltningsgårdar.

Den danska kungamakten var också intresserad av byarna och etablerade redan på 1000-talet kungsgårdar i vissa byar, s.k. kungalev, som var en sorts förvaltningsgårdar för det kungliga ägandet och inflytandet (Anglert 1995: 43ff). Kungen kunde också äga enskilda landbogårdar och byta, köpa, sälja och ge bort dem. En indirekt påverkan i byarna skedde även genom att kungens allierade kunde förlänas mark i utbyte mot tjänst och trohet för kungen. Dessa nya gårdar kunde underlägga sig redan existerande byar.

Storgårdar har vi funnit indikationer för också genom förekomsten av runstenar, tidiga träkyrkor och breda västtorn i sockenkyrkorna. Arkeologiskt har vi tolkat de stora hallbyggnaderna som ingående i storgårdar (Söderberg 2005). I samarbete med kulturgeografer har vi även kunnat spåra storgårdar genom retrospektiva studier av äldre kartmaterial från byarna. I flera fall har det gått att rekonstruera stora ursprungliga sammanhängande toftmarker hörande till storgårdar (Riddersporre 2003). Vid närmare studie har det

visat sig att det funnits en storgård i nästan varje by på slätten i Skåne. Det har undersökts storgårdar i exempelvis Bunkeflo, Lockarp, Järrestad, Fosie, Häljarp och Hjärup.

Den stora skaran av människor, vad vi än väljer att benämna dem – som bönder, bybor, landbor, brukare, torpare – kan de räknas till aktörer? Jo, vi vill gärna ge dem den rollen. Genom sina repetitiva handlingar och arbeten år ut och år in, har de stått för kontinuitet och stabilitet. Det vi idag uppfattar som kontinuitet är nämligen de materiella uttrycken för handlingar hos aktörer som verkat inom de samtida strukturerna genom att producera och reproducera dem. Med andra ord deltog också bönderna aktivt till att utforma det samtida samhället.

Gårdarnas bebyggelseutveckling och rumsliga förändring

Den medeltida gårdens utveckling har varit föremål för många studier. Vi har funnit att det var mycket som var likt i sättet att bygga och disponera gårdarna på i byarna och att förändringar ofta skedde samtidigt över stora geografiska områden (fig. 5). Angelägna frågor har varit: Hur såg gårdarna ut, hur förändrades de? Hur disponerade man sina hus och rum? Sammanföll rumsliga förändringar på gårdarna med andra förändringar i samhället?

Byarnas materiella kultur

När det gäller frågor om byarnas materiella kultur vill jag gå tillbaka till ett annat citat från 1981 där Erik Cinthio försöker förklara varför böndernas lämningar inte har verkat så attraktiva för forskningen. Han skriver att agrarsamhället ”saknar också de spektakulära drag som tidigare riktat uppmärksamheten på städer och borgar med spåren efter den där förekommande ’lyxkonsumtionen’ med inslag av främmande import.” (Cinthio 1981: 1).

Trettio års utgrävningar och forskning om byarna har definitivt fått oss att tänka i andra banor. I slättbygdens byar finns ofta stora mängder fyndmaterial bevarade. Dessa kan berätta om bybornas sociala standard, deras kontaktnät, matvanor, husens funktion och om deras eventuella deltagande i handel och överskottsproduktion – och jo, även om viss lyxkonsumtion.

Sedan några år tillbaka har vi genom en metodutveckling med metalldetektering bidragit till den förändrade bilden av byarnas materiella kultur. Systematiska metalldetekteringar av matjorden då vi gör undersökningar i bymiljö, har visat på förbluffande goda resultat som genererat mellan 90 och

Fig. 5. Byarkeologi kan stundom liknas vid stadsarkeologi med tjocka kulturlager och välbevarade byggnadslämningar i form av stensyllar, ugnar och golvlager. Här i Skegrie by nordväst om Trelleborg undersöktes år 2008 väggar och en välbevarad bakugn till ett medeltida hus. Foto: Katalin Schmidt Sabo, Riksantikvarieämbetet, UV-Syd i Lund.

95 % fler metallfynd (järnföremål borträknade), bl.a. mycket mynt. Även metalldetektering vid undersökning av lämningar har visat sig vara ovärderlig. I byn Hjärup, där vi undersökte en storgård år 2009, fann vi inga fynd i stolphålen, som i princip var de enda spåren som återstod av bebyggelsen, men i matjorden låg bl.a. fågelfibula, Sven Estridsen-myntspänne, urnesspännen, balansvågar och en vikt – fynd som berättade mycket om storgårdens materiella kultur (fig. 6). Alla dessa fynd hade vi förlorat om vi schaktat bort matjorden utan detektering.

Vid en undersökning år 2008 på en gård i byn Skegrie fann vi många myntfynd inom en medeltida rökerianläggning. Mynten var i dåligt skick, de var brandskadade och anfräta och vi hade aldrig kunnat hitta så många av dem om vi inte tagit hjälp av en metalldetektor. Mynten tolkades ha deponerats där som verksamhetsoffer vid olika rökeritillfällen.

Vid 2010 års undersökning i byn Örja fann vi sammanlagt 1767 bronsfynd. Endast ett fåtal av dessa framkom i arkeologiska kontexter, resten var matjordsfynd. Hade vi bara schaktat bort matjorden hade vi ”slängt bort” dessa fynd, trots att de tillhörde fornlämningen.

Fig. 6. Några av de senvikingatida fynden vi fann 2009 med hjälp av metalldetektering i byn Hjärup inom området för en storgård: fågelfibula, Sven Estridsen-myntspänne, urnesspännen och vågar. Foton Thomas Lindell & Staffan Hyll.

Bystrukturer

När det gäller studiet av byars strukturer så undersökte jag i min avhandling hur byarna var uppbyggda av olika komponenter (delar). Jag ville förstå hur dessa hörde samman strukturellt. Resultatet fick mig att inse att brukarna på gårdarna var länkade till sina gårdar genom de dagliga sociala praktikerna (normer, rutiner och förväntade beteenden). Och när jag säger brukare menar jag inte bara männen – jag inbegriper alla dem som tillhörde en gårdsenhet – vuxna kvinnor och män, barn, ungdomar och äldre, för i ett bondehus-håll var alla inbegripna i det dagliga arbetet. Gårdarna i sin tur var länkade till tofterna eftersom det var på de markerna man initialt fick bygga på och bo. Tofterna var markområden som var kringgårdade med många regler, restriktioner och normer. Tofterna länkades till bygatan, det gemensamma området i byn som användes bykollektivt genom att varje toft skulle ha del i den. Bygatan länkades till produktionen, som var både individuell och bygemensam, och allt länkades samman i byn. Byn förutsatte ett samarbete mellan enskilda brukningsenheter. Såsom byarna kom att utformas med en eftersträvad nära koppling mellan gården, toften, bygatan, produktionen och byn – så blev byarna ett inkorporerande instrument för inordning och kontroll av stora skaror människor och av produktion (Schmidt Sabo 2005).

Stad och land

Hur har relationen mellan stad och land sett ut? Vad var urbant och vad var ruralt? Om vi ser till den tidiga stadsarkeologiska forskningen kan man där skönja en vilja att avskärma staden från landsbygden. Denna tendens fanns även inom andra närliggande discipliner som historia och etnologi. Exempelvis har stora stadsmonografier haft ytterst lite fokus på städernas omgivande landsbygd, och på det utbyte som kan ha förekommit mellan städer och byar. Men temat stad och land har på senare tid fått ny vitalitet genom diskussioner om landskapets centralitet, urbanisering och byarnas betydelse i sammanhanget (Schmidt Sabo 2001: 83ff; Anglert 2006).

Väljer vi att medvetet uppmärksamma interaktionen mellan stad och land har vi sett att de medeltida städerna har interagerat i skilda grad med landskapet och byarna runt omkring. I några av de medeltida städernas närområden har vi kunnat se att byarnas materiella kultur i hög grad liknat städernas och att de legat i samtiden, det märks ingen ”eftersläpning”. Vissa gårdar på landet har haft en urban kultur, liksom en del gårdar i städerna har haft

en mer agrar prägel (fig. 7). Många städer har bevisligen haft stora arealer med stadsjordar där man odlade förnödenheter innanför stadsgränserna. I många byar har stora mängder med mynt cirkulerat, vilket kan ses som bevis för böndernas delaktighet i merkantila aktiviteter (Rosén 2004; Lindeblad 2006; Bentz 2008: 234f).

Nya ämnen, nya frågor

Ämnen som vi ännu inte har forskat så mycket om är:

- Genusrelationer i byarna
- Byarnas icke-agrara verksamheter
- Byarnas samhällsroll
- Konflikter och motsättningar i byarna

Genusrelationer i byarna

Frågor som har berört byinvånarnas sociala stratifiering har dryftats i flera akademiska avhandlingar, men inom ämnet genus är det mesta ännu outforskat. Fältet är fritt. Det vore angeläget och riktigt spännande att studera genusroller och genusrelationer inom bysamhällena, nere på gårdsnivå mellan hushållens medlemmar, mellan hushållen och också på en högre samhällelig nivå.

Byarnas icke-agrara verksamheter

Ett tema som behöver diskuteras mer är i vilken grad bönderna var involverade i icke-agrara verksamheter. Att man arbetat med andra verksamheter vid sidan av jordbruket är känt för områden som haft begränsade åkerarealer, men att man även i slättbyarna ägnat sig åt diverse icke-agrara verksamheter är mindre känt. Exempel på sådana verksamheter är smide, textilproduktion, fiske och fiskeförädling, kalkbränning, horn- och benarbete, keramiktillverkning, handel, bryggning, värdshus- och krogverksamhet. Ska spåren efter dessa verksamheter tolkas som utslag av ett större handlingsutrymme och en kreativitet hos byborna för att skapa ett överskott, än där sådana aktiviteter inte kan beläggas? Eller ska de snarare tolkas som bevis för att den huvudsakliga produktionen inte räckte till för att täcka de basala behoven? Var verksamheterna gårdsindividuella? Producerades det varor för avsalu i byn eller för en större marknad?

Fig. 7. Företeelser som tidigare främst förknippats med urbana miljöer har påträffats vid flera tillfällen på landsbygden i byarna. Här är det en stenkällare från 1100-talet som undersöktes år 2007 i Käglinge by utanför Malmö. Foto: Annika Knarrström.

Byarnas samhällsroll

När det gäller byarnas samhällsroll finns mycket att göra. Bönderna som samhällsgrupp var av fundamental betydelse för samhällets stabilitet och utveckling. Trots detta tillmäter vi dem alltför liten vikt och en underordnad roll i formeringen av det dåtida samhället. Eftersom byarna utgjorde en viktig bas för det medeltida samhället, måste utformningen av byarnas inre sociala liv ha varit helt avgörande för att säkerställa samhällets framväxt, fortlevnad och stabilitet. Men hur gick detta till? Det samtida samhällets normer, med institutioner som aktivt medverkade till att bekräfta vissa sociala praktiker, fick stor betydelse för hur livet i byarna organiserades. En kollektiv samverkan fodrade en hög grad av lydnad mot de självformulerande reglerna i byarna, och mot reglerna och kraven som ställdes uppifrån kyrkan, kungamakten och markägarna.

Byn var platsen för en massiv identitetsformning och den blev en institution som organiserade både människor och produktion. Bybornas produktion handlade inte enbart om en materiell varuproduktion, vilken var livsviktig i sig, men lika mycket om en ”reproduktion” av sociala strukturer, normer och värderingar som man bekräftade (Schmidt Sabo 2005).

Konflikter och motsättningar i byarna

Konflikter och motsättningar i byarna är något vi försöker hålla ögonen öppna för.

Studier av skriftliga källor i England har visat att sociala och ekonomiska konflikter i byarna var vanliga. Motsättningarna uppträdde mellan bybor, särskilt mellan de socialt lägsta grupperna och de som var välbärgade. Konflikter fanns även mellan markägare och arrendatorer och mellan kyrkan och bönderna. Genom våra egna skriftliga källor känner vi till att det förekommit bondeuppror både mot biskopar, frälset och mot kungamakten (Bøgh *et al.* 1988). Hur yttrade sig dessa och kan vi spåra dem arkeologiskt? Hur ska vi exempelvis tolka alla de vapenfynd vi finner i byarna från medeltiden, eller de husbränder som vi ofta stöter på?

Vi vet att många byar också drabbades av krigshandlingar. Hur påverkade dessa bönderna? Förra sommaren utförde vi den hittills största slagfältsarkeologiska insatsen inom ramen för svensk exploateringsarkeologi, och den företogs i byn Örja, utanför Landskrona, där vi genomförde en stor undersökning. I samband med undersökningen fick vi direkta belägg för dramatiska våldsutbrott och hur dessa påverkade byn och de enskilda gårdarna. Mellan

åren 1676–1679 då Landskrona var belägrat, har byn Örja invaderats, bränts och beskjutits. Genom Örjamaterialet kommer vi att kunna analysera fyndmönster i förhållande till de samtida arkeologiska lämningarna. Projektilernas spridning visar att ruinerna efter de nedbrända gårdarna sannolikt använts som redutter att ta skydd bakom, samt att hårda närstrider utkämpats i och kring bebyggelsen.

En systematisk yttäckande metalledetektering av hela undersökningsområdet och matjorden gör att Örja kan uppvisa ett av de mest omsorgsfullt dokumenterade slagfältsavsnitten i Europa. De fynd som direkt kunde knytas till slaget utgjordes av flera hundra musköt- och pistolkulor i bly, två grövre kanonkulor, några druvhagel, ett antal handgranatssplitter i gjutjärn, samt delar av flintlåsvapen. Materialet visade att samtliga truppslag fanns närvarande i Örja. Sannolikt härrörde ett intakt hästskelett, vilket grävdes fram i en grop intill en av ruinerna, också från krigshändelserna. Det samlade slagfältsmaterialet är av yppersta klass både avseende kvantitet och kvalitet.

Avslutningsvis vill jag framhålla att trots att landsbygden sent kom att inlemmas i den medeltidsarkeologiska forskningen, så är den idag en väl integrerad del. De senaste decenniernas uppdragsarkeologiska undersökningar i de medeltida byarna har frambringat material som bidragit högst väsentligt till kunskapsuppbyggnaden om landsbygden, böndernas livsvillkor och byarnas roll i det medeltida samhället. Men ännu finns många olösta frågor och de tycks lyckligtvis bara bli fler ju större plats landsbygden får i forskningen.

Tack till Håkan Svensson för statistik kring metalledetekterade fynd.

Why do we do it this way?

Ideal and reality among archaeologists and peasants in Scania

Although Sweden has the world's oldest archaeological legislation from 1666, it took more than three hundred years before the medieval villages were seen as worthy of heritage protection. Once this was a fact, it became the starting point for rural archaeology as a field for research. Rural remains proved to have a large potential of knowledge that raised interesting questions about peasant life and contemporary society. The article presents some topics that have been in focus in rescue archaeology in southernmost Sweden, from the 1990s onwards: the origin of villages, regional variations, agencies at local and regional level, building development and spatial change, the village's material

culture, structures of the village, urban and rural exchange. Topics that have not yet been researched enough are: gender relations in the villages, non-agrarian activities, the social roles of the farmers and the villages in society, and conflicts.

Referenser

- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Lund.
- Anglert, M. 2006. Landskapets urbanitet. I: Larsson, S. (red.), *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm, s. 229–269.
- Anglert, M. & Lagerås, P. 2008. Den stora berättelsen – ett landskap präglad av förändring. I: Anglert, M. (red.), *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*. Stockholm, s. 19–102.
- Bentz, E. 2008. *I stadens skugga. Den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält*. Lund Studies in Historical Archaeology 8. Lund.
- Björhem, N. & Magnusson Staaf, B. 2006. *Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*. Öresundsförbindelsen och arkeologin. Malmöfynd nr 8. Malmö: Malmö kulturmiljö.
- Bøgh, A., Wurtz, J. & Tvede-Jensen, L. (red.). 1988. *Til kamp for friheden: sociale oprør i nordisk middelalder*. Ålborg.
- Callmer, J. 1986. To stay or to move. Some aspects of settlement dynamics in the seventh to twelfth centuries A.D. with special reference to the province of Scania. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1985–1986, s. 167–208.
- Callmer, J. 2001. Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age. I: Hårdh, B. (red.), *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8º, No. 34. Stockholm, s. 109–137.
- Campbell, Å. 1928. *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*. Uppsala.
- Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm.
- Cinthio, E. 1981. Förord. I: *Den medeltida byn. Kompendium i bosättningshistoriska frågor och problem*. University of Lund. Institute of Archaeology. Department of Medieval Archaeology. Report Series 14, s. 1–2.
- Connelid, P. 2002. Åker, vång och toft. Landskapsförändringar i skånsk skogsbygd från vikingatid till cirka 1800. I: Carlie, A. (red.), *Skånska regioner. Tusen år av kultur och samhälle i förändring*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska Undersökningar, Skrifter 40. Stockholm, s. 412–467.
- Dahl, S. 1942. *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Lund.
- Erikson, M. 1996. Kulturgeografisk undersökning inför arkeologisk utredning. Skåne, Malmöhus län, Järnvägen Väst kustbanan, Delen Helsingborg-Kävlinge. *UV Syd Rapport* 1996:36.
- Heimer, O., Ifverson, P. & Persson, J. 2006. *Lockarps bytomt – delområde 8. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Citytunnelprojektet*. Rapport 45, Malmö Kulturmiljö. Malmö.

- Hoff, A. 1997. *Lov og landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca 900–1250*. Aarhus.
- Jönsson, L. & Persson, L. 2008. *Det organiserade landskapet. Öresundsförbindelsen och arkeologin*. Malmöfynd 13. Malmö.
- Lindeblad, K. 2006. Den gröna staden. I: Larsson, S. (red.), *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm, s. 301–318.
- Myrdal, J. 1999. *Jordbruket under feodalismen 1000–1700. Det svenska jordbrukets historia* Stockholm.
- Porsmose, E. 1988. Middelalder o. 1000–1536. Oldtid og middelalder. I: Bjørn, C. (red.) *Det danske landbrugshistorie*, I. Odense, s. 273–406.
- Riddersporre, M. 1988. Settlement site – village site. Analysis of the toft-structure in some medieval villages and its relation to Late Iron Age settlements. A preliminary report and some tentative ideas based on Scanian examples. *Geografiska Annaler* 70 B: 1, s. 75–85.
- Riddersporre, M. 1995. *Bymarker i backspeglén. Odlingslandskapet före kartornas tid*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 124. Lund.
- Riddersporre, M. 1998. Ravlunda och Uppåkra. Två exempel på försvunna storgårdar? I: Larsson, L. & Hårdh, B. (red.), *Centrala platser centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No. 28. Stockholm, s. 165–177.
- Riddersporre, M. 2003. Large Farms and Ordinary Villages. Perspectives on Uppåkra. I: Larsson, L. & Hårdh, B. (red.), *Centrality – Regionality. The structure of Southern Sweden during the Iron Age*. Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 40. Stockholm, s. 139–156.
- Rosén, C. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 53. Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Stockholm.
- Schmidt Sabo, K. 2001. *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år*. Med bidrag av Brorsson, T., Elfwendahl, M., Pettersson, C. B. & Sundberg, K. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska Undersökningar, Skrifter 38. Stockholm.
- Schmidt Sabo, K. 2005. *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 67. Lund Studies in Historical Archaeology 1. Stockholm.
- Stjernquist, B. 1981. Arkeologisk forskning om den agrara bebyggelsen i Skåne vid vikingatidens slut. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2, s. 17–25.
- Söderberg, B. 2005. *Aristokratiska rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar Skrifter No 62. Stockholm.
- Thomasson, J. 2005. Bybildningen och bönderna. I: Mogren, M. (red.), *Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Västskåne*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Stockholm, s. 44–139.
- Thomasson, J. & Olsson, M. 2001. Vad är en by och varför? Om den medeltida byns uppkomst och rationalitet. *Scandia* 67: 1, s. 5–29.

Erik Cinthios bibliografi 1946–2011

Jes Wienberg

MLUHM: Meddelanden från Lunds universitets historiska museum

1946

A 6th Century Cremation Grave, revealed at Fredriksberg, St. Herrestad par.
MLUHM 1946, s. 105–110.

1947

Anglo-Saxon and Irish Style-Influences in Skåne during the 8th Century. *MLUHM* 1947,
s. 1–23.

Remains of the Cloister of the Monastery of Dalby. *MLUHM* 1947, s. 92–97.

1949

Étude sur un crucifix roman. *MLUHM* 1949, s. 114–154.

Två medeltida människotyper. *Situne Dei* 1948, s. 108–117.

1950

Medeltida kalkmålningar i Linderöds kyrka. *Sydsvenska Dagbladet* 12 dec. 1950.

Vår äldsta konst (tillsammans med Holger Arbman). I: Sandblad, Nils Gösta (red.), *Tidens konsthistoria. Bildkonsten genom århundradena* 3. Stockholm 1950, s. 31–87.

1951

Det medeltida Lund (Recension av Ragnar Blomqvist, *Lunds Historia. Medeltiden*. Lund 1951). *Kvällsposten* 10 nov. 1951.

Konsthistoria som kulturhistoria (Recension av Aron Borelius, *Konstens historia i Sverige, Fornåldrarna och den katolska tiden*, Lund 1943–50). *Kvällsposten* 20 mars 1951.

1952

Eine Schöpfungsdarstellung in der Kirche zu Skurup. *MLUHM* 1952, s. 137–171.

Arkitekturens formspråk (Recension av Erik Lundberg, *Arkitekturens formspråk, Den yngre antiken, 300 f. Kr. – 600*, Stockholm 1951). *Kvällsposten* 23 feb. 1952.

1953

Lunds domkyrka. En skildring i ord och bild av Lundadomen genom tiderna (tillsammans med Bror Olsson). Malmö 1953. 48 sidor, 32 planschsidor.

The 11th Century Cathedral Church in Lund. *MLUHM* 1953, s. 101–129.

Två bildframställningar i Åhus kyrka och deras betydelse. *Skrifter utgivna av S:ta Annas Gille i Åhus* I. Åhus 1953. 15 sidor.

1954

Den nya teorin om 1000-talets domkyrka i Lund. *Sydsvenska Dagbladet* 8 juli 1954.

Falsterbo medeltida altarskåp. *Sydsvenska Dagbladet* 24 maj 1954.

Frontalet i Lyngsjö. Från Forntid och Medeltid II. Lund 1954. 35 sidor.

Rom och arbetarpräster. *Sydsvenska Dagbladet* 9 mars 1954.

1955

Finjamästaren (Recension av Aron Borelius, Skånes medeltida monumentalmåleri, Fyra undersökningar, Stockholm 1954). *Sydsvenska Dagbladet* 23 feb. 1955.

Kalkmålningar i Äspö kyrka och Adambildens samband med senmedeltidens samhällsutveckling. *MLUHM* 1955, s. 91–115.

Två porträtt i Bollerups kyrka. *Sydsvenska Dagbladet* 28 sep. 1955.

Varför jag blev katolik. I: Stolpe, Sven (red.), *Varför jag blev katolik. En samling inlägg*. Stockholm 1955, s. 25–40.

1956

Norra Mellby kyrka. *Norra Mellby sockenbok*. Sösdala 1956, s. 50–70.

N. Mellby kyrka i ny gestalt. *Norra Skåne* 19 maj 1956.

Varför just Rom? *Lundagård. Organ för Lunds Studentkår* 37: 1, s. 10.

Översättning av Thomas Merton, *Den heliga tystnaden*, Malmö 1956, från originalet *Silence dans ciel*, Paris 1955. 90 sidor.

1957

Evangeliet i bild (Recension av Aron Andersson, Ordet blev bild, Stockholm 1957). *Kvällsposten* 11 dec. 1957.

Lunds domkyrka under romansk tid. Acta Archaeologica Lundensia, Series altera in 8° No. 1. Lund 1957. 233 sidor. (Doktorsavhandling)

Mäster Sighmunders märkliga kyrktåg i Dädesjö (Recension av Bengt G. Söderberg, Mäster Sighmunder i Dädesjö, Malmö 1957). *Kvällsposten* 25 sep. 1957.

1958

Majestas Domini Crucifixi. *MLUHM* 1958, s. 193–218.

1959

Levande ljus i kyrkan (Recension av Bertil Berthelson, Guds hus till pryddo, Stockholm 1958). *Kvällsposten* 17 feb. 1959.

Recension av Sigurd Grieg, Ringsaker kirkes gamle herlighet, Kulturhistoriske studier over nederlandske og nordtyske alterskap i Norge, De Sandvigske Samlingers Skrifter III, Lillehammer 1955. *RIG* 42, s. 57–58.

1961

Der Dom zu Lund in romanischer Zeit. *Arte lombarda* VI: 2, s. 178–190.

Dragning till Rom (Får jag be om ordet!). *Sydsvenska Dagbladet* 31 okt. 1961.

Skånska kalkmålningar framtagna under 1950-talet. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok* 1961, s. 5–26.

The Oldest Bishop Churches in Lund and Antiquarian Observations in connection with the Restoration of Lund Cathedral. *MLUHM* 1960, s. 73–106.

1962

Blekinge och dess kyrkor (Recension av Sveriges Kyrkor, Blekinge V, Stockholm 1961). *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 1962: 1, s. 21–30.

Der thronende Christus mit Stola. I: Fillitz, Hermann (red.), *Beiträge zur Kunstgeschichte und*

- Archäologie des Frühmittelalters*. Akten zum VII. Internationalen Kongress für Frühmittelalterforschung, 21.–28. September 1958. Graz-Köln 1962, s. 258–288.
- Kirchen, Dome, Gottesburgen. *Merian. Das Monatsheft der Städte und Landschaften* 15: 5, s. 72–76.
- Lunds domkyrka. *Kyrkornas Värld* 3: II, s. 51–58.
- Skåne under forntid och medeltid. I: Holmström, R. & Svensson, S. Artur (red.), *Ett bildverk om Skåne*. Allhems landskapsböcker. Malmö 1962, s. 29–77.

1963

- Lunds domkyrkas restaureringar. *Lund Strifts Julbok* 55, s. 97–110.
- Medieval Archaeology as a Research Subject. *MLUHM* 1962–1963, s. 186–202.
- Svensk arkeologi i dag (Recension av Proxima Thue, Sverige och Europa under forntid och medeltid, Hyllningskrift till H. M. Konungen den 11 november 1962, Stockholm 1962, (utg.) Svenska Arkeologiska samfundet). *Arbetet* 13 feb. 1963.

1965

- Skånes stensulptur under 1100-talet (tillsammans med Asger Jorn & Gerard Franceschi). *10 000 års nordisk folkkonst. Nordisk medeltid*, I. Lund 1965. 96 sidor, 305 planschidor. (Privatupplaga i 120 exemplar.)
- Stadsarkeologi. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok* 1965, s. 27–34.
- Vad är medeltidsarkeologi? *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 1965: 1, s. 21–33.

1966

- Johnny Roosval. *Vetenskaps-Societeten i Lund, Årsbok* 1966, s. 163–171.
- Kungapalatset i Dalby. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 1966: 3, s. 16–19.

1967

- Medeltidsarkeologi. *Vetenskaps-Societeten i Lund, Årsbok* 1967, s. 65–66.

1968

- Holger Arbman död. *Sydsvenska Dagbladet* 26 jan. 1968.
- Kyrkorummet – funktion och utsmyckning. *Sydsvenska Dagbladets årsbok* 1969, tema ”Skånsk lantkyrka från medeltiden” (tillsammans med Evald Gustafsson). Malmö 1968, s. 67–133.
- Recension av Maja Lundqvist, Svensk konsthistorisk bibliografi, Sammanställd ur den tryckta litteraturen till och med år 1950, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History of Art 12, Lund 1967. *Fornvännen* 1968, s. 144–145.
- The Churches of St. Clemens in Scandinavia. I: Mårtensson, Anders A. (red.), *Res Mediaevales Ragnar Blomqvist Kal. Mai. MCMLXVIII oblata*. Archaeologica Lundensia III. Lund 1968, s. 103–116.

1969

- Heiligenpatrone und Kirchbauten während des frühen Mittelalters. I: Ekdahl, Sven (red.), *Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden von der Mitte des 13. Jahrhunderts*. Acta Visbyensia III. Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1967. Visby 1969, s. 161–169.
- Holger Arbman. *Vetenskaps-Societeten i Lund, Årsbok* 1969, s. 121–130.
- Preliminary report on excavations of a proposed royal manor and palace in Dalby, Scania, Sweden. *Chateau Gaillard* IV, s. 49–52.

1970

- Recension av Rotterdam Papers. A contribution to medieval Archaeology. Rotterdam 1968. *Fornvännen* 1970, s. 188–190.

1972

Architecture: Fortification and Domestic Buildings. I: Stenberger, Mårten & Hedvall, Anders (red.), *Swedish Archaeological Bibliography 1966–1970*. Stockholm 1972, s. 106–109.

Urban Archaeology. I: Stenberger, Mårten & Hedvall, Anders (red.), *Swedish Archaeological Bibliography 1966–1970*. Stockholm 1972, s. 117–119.

By, borg, stad och kyrka i det medeltida Skåne. *Forn tid för framtid. Festskrift till kung Gustaf Adolf den 11 november 1972*. (Utg.) Svenska arkeologiska samfundet & Sveriges Radio. Stockholm 1972, s. 175–178.

Variationsmuster in dem frühmittelalterlichen Städtewesen Schonens. Einige aus archäologisches Beobachtungen abgeleitete Gesichtspunkte. I: Hinz, Hermann (red.), *Kiel Papers '72. Frühe Städte im westlichen Ostseeraum*. Neumünster 1972, s. 57–64.

1974

Vår äldsta konst (tillsammans med Holger Arbman). *Bildkonsten i Norden 1*. (2 utg.). Stockholm 1974, s. 7–95.

1975

Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 1975: 1, s. 1–10.

Stadsarkeologi och stadshistoria. *Lundaforskare föreläser 7*, s. 49–57.

1978

Urban Archaeology. I: Jansson, Sverker & Thylander, Hilding (red.), *Swedish Archaeological Bibliography 1971–1975*. Stockholm 1978, s. 139–142.

1979

Kyrkorum och föreställningsvärld – Lundakyrkorna som tidsspeglar. I: Löfström, Tomas (red.), *Kring Lund. En bok om Lund, Törn, Dalby, Södra Sandby, Genarp och Veberöd – Lunds storkommun – i nuet och det förflutna*. Lund 1979, s. 118–129.

Synpunkter på medeltidsarkeologi. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1979: 2, s. 15–16.

1980

Arkeologi och samhälle. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok* 1979, s. 7–17.

Lübeck i nytt ljus. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1980: 3, s. 20–22.

Tankar kring Lund och Dalby. *I Kärrkanten. Skånes Skogskarlarls Årsskrift* 1980, s. 3–5.

1982

Förord. *Den medeltida byn. Kompendium i bosättningshistoriska frågor och problem*. Acta Archaeologica Lundensia, Report Series 14. Lund 1982, s. 1–2.

Den sydsandinaviska 1200-talsstaden – ett kontinuitets- och omlandsproblem. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3, s. 33–40.

1983

Dalby kungsgård. Medeltidsarkeologien som historisk vetenskap. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1983, s. 89–100.

1984

Hittar ni något? *Sydsvenska Dagbladet* 2 aug. 1984.

Vad betyder medeltiden för arkeologin? (Mitä keskiaika merkitsee arkeologille?), *Åbo landskapsmuseums rapporter* (Turan maakuntamuseon raportteja) 6, tema ”Den historiska tidens arkeologi i Finland” (Historiallisen ajan arkeologia Suomessa). Åbo 1984, s. 52–64.

1986

Egon Thun in memoriam. *Sydsvenska Dagbladet* 9 aug. 1986.
Retoriska frågor – svar til Oscar R. *Sydsvenska Dagbladet* 15 okt. 1986.
Ett sista svar om drottenskyrkan. *Sydsvenska Dagbladet* 29 okt. 1986.

1987

Skara före 1700. *Populär Arkeologi* 5: 1, s. 38–39.
Visst kan man fira tusenårsjubileum. *Sydsvenska Dagbladet* 29 okt. 1987.

1988

Examensämnet Medeltidsarkeologi. Tillblivelse och utveckling. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1988: 1–2, s. 3–14.

1989

Redaktör av *Skånes Hembygdsförbund Årsbok* 1987/88 med tema ”Skånska Kloster”. Lund 1989. 175 sidor.
Inledning, *Skånes Hembygdsförbund, Årsbok* 1987/88, Skånska kloster, s. 7–8.
Benediktiner, augustiner och korherrar, *Skånes Hembygdsförbund, Årsbok* 1987/88. Skånska kloster, s. 19–45.
Dominikanerna, *Skånes Hembygdsförbund, Årsbok* 1987/88, Skånska kloster, s. 89–96.
Karmeliterna, *Skånes Hembygdsförbund, Årsbok* 1987/88. Skånska kloster, s. 137–138.

1990

Dalby. *Nationalencyclopedia* 4. Höganäs 1990, s. 356.
Lunds domkyrkas förhistoria, S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den Heliges kyrka än en gång. *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland* 1990: 2, s. 1–11.

1992

Dalby kyrkas stiftare och donatorer. En spekulativ bildtolkning. I: Ullén, Marian (red.), *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*. Stockholm 1992, s. 1–10.

1993

Lunds domkyrka. *Nationalencyclopedia* 12. Höganäs 1993, s. 494.
Om biskopars boningar. *Sydsvenska Dagbladet* 2 mars 1993.
Överantikvarie Evald Gustafsson död. Värnade landets kulturmiljöer. *Sydsvenska Dagbladet* 24 sep. 1993.

1994

Evald Gustafsson in memoriam. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 1994: 3, s. 1–3.
Två vakande skuggor med ljudande malm. Lunds domkyrkas torn. *Sparbanken Finn årsredovisning* 1994, s. 36–45.

1995

Skånes stensulptur under 1100-talet. 10 000 års nordisk folkkonst. Nordisk medeltid 1 (tillsammans med Asger Jorn & Gerard Franceschi). København 1995 (1. utg. 1965). 349 sidor. Med ”Efterskrift” daterat 1994, s. 79.

1997

Talande tecken och en kämpande ärkebiskop. I: Ellerström, Jonas (red.), *Amico Amici. Gad Rausing den 19 maj 1997*. Lund 1997, s. 139–149.

1998

Låt Hospis finnas kvar. *Sydsvenska Dagbladet* 25 okt 1998.

2002

Domkyrkomuseet och dess förhållande till Lunds universitets historiska museum. I: Ödman, Anders (red.), *Vårt att vårda! Lunds Universitets Historiska Museum 1735–2002*. Lund 2002, s. 37–45. (Stencil)

2004

Tre märkliga kvinnor. I: Olafsson, Birgitta (red.), *Flicka i blått – vänbok till Birgit Rausing*. Stockholm 2004, s. 19–30.

2006

Minnen från Lund och Dalby. (Red.) Lone Mogensen. Lund 2006. 127 sidor.

2010

Kungarnas Dalby. I: Larsson, Anita (red.), *Dalby kyrka. Om en plats i historien*. Lund 2010, s. 84–89.

Minnesord Mats Johansson. Kunnig stenhuggare restaurerade flera kyrkor. *Sydsvenska Dagbladet* 26 nov. 2010.

Artiklar i *Svensk uppslagsbok* 8–32, Malmö 1948–1955 (2. utg):

- 1948:** Ekholm (8 sp. 180–181 tillsammans med Sture Bolin), Faxeholm (9 sp. 307).
1949: Gotisk stil (11 sp. 975–978 tills. Ewert Wrangel), Hultaby (13 sp. 903–904).
1950: Irland-Konst (14 sp. 665–666 tills. Stefan Romare), Jantzen, Hans (14 sp. 1028), Jensen, Christian Axel (14 sp. 1159–1160 tills. Wrangel), Karl stenmästare (15 sp. 927).
1951: Liljesten (18 sp. 103), Lorenzen, Vilhelm Birkedal (18 sp. 627 tills. Wrangel), Lunds domkyrka (18 sp. 854–859 tills. Wrangel), Mackeprang, Carl Mouritz Clod (18 sp. 1184 tills. Wrangel), Majestatis (19 sp. 53–54), Mästermärke (20 sp. 754 tills. Nils Gösta Sandblad).
1952: Nils Håkansson (21 sp. 31–32), Notre-Dame de Paris (21 sp. 511–512), Nydala (21 sp. 606–607 tills. Bertil Ejder m.fl.), Olsson, Axel Vilhelm Martin (21 sp. 1014 tills. Wrangel), Oxiemästaren (22 sp. 154), Pala doro (22 sp. 204), Protorenässans (23 sp. 415), Relikvarium (23 sp. 1119), Ronensis (24 sp. 433), Roosval, Johan August Emanuel (24 sp. 453–454 tills. Wrangel), Rydbeck, Sven Otto Henrik (24 sp. 814 tills. John-Elof Forssander).
1953: Serbisk konst (25 sp. 879–880), Sidoaltare (25 sp. 1042–1043), Snårestadmästaren (26 sp. 831).
1954: Sverige-Konst (28 sp. 444–460 tills. Wrangel m.fl.), Tierpmästaren (29 sp. 343), Tove (29 sp. 748–749), Trondheims domkyrka (29 sp. 973–975 tills. Wrangel), Tvärskopp (30 sp. 16–17 tills. Wrangel), af Ugglas, Carl Gustaf Samuel Ramsell (30 sp. 335–336 tills. Wrangel), Uppsala domkyrka (30 sp. 582–584 tills. Wrangel), Vadstena kloster (30 sp. 790–792 tills. Axel Melin & Wrangel).
1955: Vittskövlemästaren (31 sp. 642), Åbo slott (32 sp. 365–366 tills. Wrangel), Äbelholt (32 sp. 546 tills. Ewert Wrangel), Öjamästaren (32 sp. 690).

Artiklar i *Svenskt konstnärslexikon* I–V, Malmö 1952–1967

- 1952:** Andreas Johannis (I s. 75), Appunamästaren (s. 83), Bernt Notke (s. 167–169), Bertil målare (s. 170–171), Bestarius (s. 173), Birgittinermästaren (s. 184), Biskopsmästaren (s.

- 184), Bungemästaren (s. 253), Byzantios (s. 259–260), Bålmästaren (s. 262), Calcarius (s. 269–270), Carl stenmästare (s. 277–278).
- 1953:** Dalbymästaren (II s. 30), Dalhems huvudmästaren (s. 30), Den intellektuella (s. 46), Dionysiummästaren (s. 57), Egyptianus (s. 78–79), Ekebymästaren (s. 97), Ekemästaren (s. 100), Endremästaren (s. 128), Etelhemmaren (s. 162), Everlövmästaren (s. 169–170), Fabulator (s. 171–172), Finjamästaren (s. 197), Fogdömmästaren (s. 210), Gadd (Gad), Måns (s. 261), Gerdt målare (s. 283), Gerhard (s. 284–285), Gerummästaren (s. 288), Gislövmästaren (s. 295), Globus (s. 297–298), Gödert van der Elst (s. 343), Hackåsmästaren (s. 349).
- 1957:** Halvard (III s. 38), Hamramästaren (s. 45), Harriemästaren (s. 54–55), Hegwaldr (Hegvalder) (s. 86), Heide (Heyde, Henning von der) (s. 86–87), Hejdemästaren (s. 91), Hejnummästaren (s. 91), Henning (s. 106), Hesse, Hans (s. 122), Hinrich Wylsynck (Wilsing, Wilsynck) (s. 142–143), Håtnumästaren (s. 212), Hälsingborgmästaren (s. 219), Hölömmästaren (s. 230), Hørsne-Bartolomeusmästaren (s. 235), Hørsnemästaren (s. 235–236), Ignabergmästaren (s. 238), Immaculatamästaren (s. 239), Imperialissimamästaren (s. 239–240), Ingulv (s. 241), Jan de Molder (s. 259), Johannes Claudius (s. 281), Johannes Iwan (s. 281), Johannes Junge (s. 281–282), Johannes Sculptor (s. 282), Johannes stenmästare (s. 282), Johannes Stenrat (s. 282), Jordan målare (s. 320), Judasmästaren (s. 330), Kapitelsalmästaren (s. 348–349), Karl stenmästare (s. 350–351), Karrismästaren (s. 357), Knislingemästaren (s. 387), Kräklingemästaren (s. 419), Københavns Alabastermester (s. 436), Lars Germundsson (Laurentius Germundi) (s. 460), Lars målare (s. 460), Lars snickare (s. 460–461).
- 1961:** Lyemästaren (IV s. 43), Lynden, Herman van der (s. 43), Magnus (s. 62), Magnus Håkansson (Haquini) (s. 62), Magnus Svensson (Suenonis) (s. 62), Malmömmästaren (s. 77), Marcus scriptor (s. 83), Martinsson, Anders (s. 95), Misericordieverkstaden (s. 135), Mustaschmästaren (s. 153), Mårten stenmästare (s. 158–159), Möllnmmästaren (s. 171), Mörapmmästaren (s. 172), Neoiconicus (s. 183), Njudungsmästaren (s. 218), Näsbjörn (s. 295), Othelric (s. 341), Othemsmästaren (s. 341), Oti (s. 341), Oxiemästaren (s. 345), Peder (Peter) Jönson (Jonsson) (s. 381), Peter (Petrus) Henriksson (s. 405), Petrus Nicolai (s. 410), Ragnvald (s. 451), Rasbomästaren (s. 456–457), Rinkabymästaren (s. 493), Risingemästaren (s. 495), Rode, Hermen (s. 498–499), Rogslösamästaren (s. 501), Rusticus (s. 558).
- 1967:** Semibyzantios (V s. 117), Sighraf (s. 138–139), Sigtnumästaren (s. 142), Siltemästaren (s. 150), Skarhultsmästaren (s. 189), Skivarpsmästaren (s. 192), Skönbergamästaren (s. 209), Snårestadsmästaren (s. 216–217), Strängnåsmästaren (s. 291), Sven (s. 340), Thonies Hermensson (s. 428), Thorbillus (s. 428), Tove (s. 470), Träkuamlarn (s. 486), Törringemästaren (s. 510).

Artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid 5–18, Malmö 1960–1974

- 1960:** Gavel (5 sp. 217–218), Gavlbländinger (sp. 225–226), Gotisk stil (sp. 384–389), Gravmonument (sp. 434–435).
- 1962:** Hästskobåge (7 sp. 281–283), Johaniterkyrka och -kloster (sp. 598–600).
- 1963:** Klerestorium (8 sp. 474).
- 1964:** Kors (9 sp. 177–180), Korskyrka (sp. 197–198), Korstolar (sp. 203–210), Krucifix (sp. 456–463), Krypta (sp. 479–483), Kyrka (sp. 607–612), Kyrkoportal (sp. 704–709).
- 1965:** Kyrkotorn (10 sp. 25–29), Lectorium (sp. 397–398), Lombardisk stilinnyttelse (sp. 687–688).

- 1966:** Mariaframstillinger (11 sp. 386–394 tillsammans med Bernt C. Lange m. fl.).
1967: Normannisk stillinnflytelse (12 sp. 344–345).
1968: Processionskors (13 sp. 472–473), Proportionssystem (sp. 502–503).
1969: Sakristi (14 sp. 671–672).
1974: Triumfkors (18 sp. 643–644).

Bibliography of Erik Cinthio for the period 1946–2011

Redaktörer och författare

Hans Andersson, f. 1936 har varit professor i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet under åren 1987–2001. Dessförinnan var han länsantikvarie i Göteborgs och Bohus län. I sin forskning har han inriktat sig på den medeltida urbaniseringen, men har också intresserat sig för den medeltida landsbygden. Han ledde projektet *Medeltidsstaden*. Bland de senaste arbetena kan nämnas att han har varit medredaktör för och medverkat i *De første 200 årene – nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer* (2008). Det senaste exemplet på landsbygdsintresset manifesteras i *Torp och backstugor i Långhem. En studie av bebyggelsens förändringar från 1600-talet till början av 1900-talet* (2007).

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, box 117, 221 00 Lund, Hans.Andersson@ark.lu.se

Emma Bentz, f. 1975 är historisk arkeolog och disputerade vid Lunds universitet med avhandlingen *I stadens skugga. Den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält* (2008). Till hennes huvudsakliga forskningsintressen hör arkeologihistoria, arkitektur och rumslig organisation samt frågor kring arkeologins roller och betydelse i dagens samhälle. Under 2010–2011 medverkar hon i projektet *European National Museums: Identity politics, the uses of the past and the European citizen* vid Linköpings universitet. Hon är verksam i Sverige och Tyskland.

Emma.Bentz@daad-alumni.de

Ing-Marie Nilsson, f. 1969 är historisk arkeolog och disputerade vid Lunds universitet med avhandlingen *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor* (2009). I sin forskning har Nilsson arbetat med frågor kring kyrkobyggnade och kyrkornas sociala och symboliska betydelser, men har även forskat om medeltidens Halland.

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, box 117, 221 00 Lund, Ing-Marie.Nilsson@ark.lu.se

Katalin Schmidt Sabo, f. 1956 är medeltidsarkeolog och disputerade vid Lunds universitet med avhandlingen *Den medeltida byns sociala dimensioner* (2006). Hon är sedan 1995 verksam som projektledare på Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten i Lund. Hon har genomfört ett stort antal arkeologiska utredningar och byundersökningar i bland annat i Kyrkheddinge, Övre Glumslöv, Käglinge, Hjärup och Örja by. År 2007 tog hon initiativ till nätverket Sydsvensk landsbygdsarkeologi, som bland annat organiserade konferensen Landskaparna 2009.

Riksantikvarieämbetet, UV Syd, Odlarevägen 5, 226 60 Lund, katalin.schmidt.sabo@raa.se

Joakim Thomasson, f. 1968, är doktorand i historisk arkeologi vid Lunds universitet. Han arbetar med en avhandling om urbanitet i det sydkandinaviska området. Han har varit enhetsledare vid Köpenhamns Museum med ansvar för de arkeologiska undersökningarna i samband med utbyggnaden av Köpenhamns Metro Cityring, samt är för närvarande chef för Kulturmagasinet i Helsingborg. Bland arbetena märks artiklarna *S’Villanorvm de Malmöghae. Landskap, urbanitet, aktörer och Malmö* (2008), *Out of the Past – Societal dialogues through the biography of a 16th century burgher-house* (2005) samt *A Feudal way to Gentrify?* (2004).

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, box 117, 221 00 Lund, Joakim.Thomasson@ark.lu.se

Jes Wienberg, f. 1956 är professor och ämnesansvarig för historisk arkeologi vid Lunds universitet. Hans forskningsfält är historisk arkeologi, kyrkoarkeologi, minnesmärken och kulturarv. Wienberg disputerade med avhandlingen *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark* (1993) och har bl.a. (med)redigerad antologin *Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige* (2008), *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten* (2009) och *Maglarp. Kyrkan som försvann* (2010).

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, box 117, 221 00 Lund, Jes.Wienberg@ark.lu.se

Lund Studies in Historical Archaeology

- 1 Sabo, Katalin Schmidt: *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Stockholm 2005. (Doktorsavhandling)
- 2 Hansson, Martin: *Aristocratic Landscape. The Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy*. Stockholm 2006.
- 3 Gardelin, Gunilla: *En värld av sten. Stenhuggarnas organisation i medeltidens Östergötland*. Stockholm 2006. (Licentiatavhandling)
- 4 Andersson, Hans: *Torp och backtugor i Länghem. En studie av bebyggelseförändringar från 1600-talet till början av 1900-talet*. Stockholm 2007.
- 5 Ersgård, Lars (red.): *Helgonets boning. Studier från forskningsprojektet "Det medeltida Alvastra"*. Stockholm 2006.
- 6 Carlsson, Kristina: *Var går gränsen? Arkeologiska uttryck för religiösa och politiska aktörer i nuvarande Västsverige under perioden 1000–1300*. Uddevalla Stockholm 2007. (Doktorsavhandling)
- 7 Lihammer, Anna: *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund 2007. (Doktorsavhandling)
- 8 Bentz, Emma: *I stadens skugga. Den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält*. Lund 2008. (Doktorsavhandling)
- 9 Naum, Magdalena: *Homelands lost and gained. Slavic migration and settlement on Bornholm in the early Middle Ages*. Lund 2008. (Doktorsavhandling)
- 10 Lindeblad, Karin: *Landskap och urbanisering. Östergötland ur ett centralortsperspektiv 700–1550*. Lund 2008. (Licentiatavhandling)
- 11 Mogren, Mats & Roslund, Mats & Sundnér, Barbro & Wienberg, Jes (red.): *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund 2009.
- 12 Nilsson, Ing-Marie: *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund 2009. (Doktorsavhandling)
- 13 Jönsson, Lars: *Tommarp. Kunglig produktionsort och klosterstad*. Lund 2011. (Licentiatavhandling 2010)
- 14 Andersson, Hans & Wienberg, Jes (red.): *Medeltiden och arkeologin. Mer än sex decennier*. Lund 2011.

